

Boekjes boven bielsen

Een boekhistorisch onderzoek naar Bruna's
treinreislectuurreeks *Voor den coupé* (1893-1918).

J.E.A. (Jules) Schmeits

Masterscriptie Letterkunde: Literair Bedrijf

Faculteit der Letteren, Radboud Universiteit Nijmegen

2 oktober 2022

Begeleider: dr. J.M.G. Muijres/dr. R.J.M. van de Schoor

Tweede lezer: dr. D. Kersten

Abstract

Het doel van deze masterscriptie is om een zo compleet mogelijk, boekhistorisch beeld te geven van de indertijd populaire treinreislectuurreeks *Voor den coupé*, die liep van 1893 tot en met 1918. Deze reeks, uitgegeven door A.W. Bruna en onder de vlag van de Algemene Spoorwegboekhandel (ASB) voornamelijk verkocht in de stationskiosken van de Staatsspoorwegen (SS), bevatte korte verhalen die werden geschreven door contemporaine schrijvers en vertalers. Dit waren voornamelijk vrouwelijke auteurs, wat aansloot bij de beoogde doelgroep van vrouwelijke treinreizigers uit de elite en burgerij die respectievelijk reisden in de eerste en tweede klasse. In lijn met de uitgangspunten van de 'histoire du livre'-methode heb ik gekeken naar aspecten rondom de uitgever van de reeks, rondom de deeltjes zelf en naar de receptie ervan.

The aim of this master's thesis is to give as complete a book-historical picture as possible of the popular train travel reading series *Voor den coupé* (*For the train compartment*), which ran from 1893 to 1918. This series, published by A.W. Bruna and mainly sold under the banner of the Algemene Spoorwegboekhandel (General Railway Bookstore, ASB) in the station kiosks of the Staatsspoorwegen (Company for the Exploitation of the Dutch State Railways, SS), it contained short stories written by contemporary writers and translators. These were mainly female authors, which was in line with the intended target group of female train passengers from the elite and middle class who travelled in the first and second class respectively. In line with the principles of the 'histoire du livre' method, I looked at aspects surrounding the publisher of the series, the booklets themselves and their reception.

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt mijn masterscriptie ‘Boeken boven bielsen: een boekhistorisch onderzoek naar Bruna’s treinreislectuurreeks *Voor den coupé* (1893-1918)’. Dit onderzoek vormt de afronding van mijn masteropleiding Letterkunde met als specialisatie Literair Bedrijf en daarmee ook het slotstuk van mijn studententijd aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Tijdens mijn master liep ik stage bij het Spoorwegmuseum. Alhoewel deze plek in eerste instantie logischer zou lijken voor bijvoorbeeld een student Geschiedenis, was hier voor een neerlandicus zeker genoeg interessants te ontdekken. Zo wees mijn stagebegeleider Evelien Pieterse mij zowel op het bestaan van het woord ‘biel(sen)’ – wat vroeger de benaming voor de dwarsliggers was tussen de rails en inmiddels mijn favoriete vergeetwoord is geworden – als op het bestaan van de reeks *Voor den coupé*. Voor beiden ben ik haar zeer dankbaar, want zij heeft mij tenslotte op het spoor gezet van wat uiteindelijk het onderwerp van mijn scriptie zou worden. Aangezien ik een voorliefde heb voor treinen en voor negentiende-eeuwse literatuur was dit een ideale combinatie om onderzoek naar te doen.

Dat onderzoek kon echter niet gebeuren zonder mijn scriptiebegeleider, dr. Jos Muijres. Hem ben ik dan ook zeer dankbaar voor zijn steun, zijn geduld, zijn feedback, maar vooral ook voor de fijne gesprekken die ik met hem, zowel tijdens mijn scriptieonderzoek als tijdens de rest van mijn studiecarière, heb mogen voeren. Verder wil ik dr. Rob van de Schoor en dr. Dennis Kersten nog bedanken voor hun lees- en nakijkwerk.

Tot slot wil ik uiteraard mijn vriendin, familie en vrienden bedanken voor zowel het meedenken als hun steun. Ik kan me zo voorstellen dat ik, met name bij mijn vrienden, de afgelopen maanden een beetje bekend ben komen te staan als een ‘treinengekkie’, maar daarop kan ik alleen antwoorden dat er wat mij betreft weinig meer romantisch is dan het, al dan niet lezend, maken van een treinreis naar verre (fictionele) oorden.

Desalniettemin wens ik u, of u dit werk nu wel of niet boven bielsen leest, veel leesplezier toe!

Jules Schmeits

Nijmegen, 2 oktober 2022

Inhoudsopgave

Abstract	2
Voorwoord	3
1. Inleiding	7
1.1. Lezen in de trein	7
1.2. Histoire du livre.....	8
1.3. Eerder boekhistorisch onderzoek naar literaire reeksen van rond 1900.....	10
1.4. Ontwikkeling spoorwegen in Nederland tot eind 19 ^{de} eeuw	12
1.5. Ontwikkeling literaire series eind 19 ^{de} eeuw.....	18
1.6. <i>Voor den coupé</i> (1893-1918) als voorbeeld van een reislectuurreeks	21
1.7. Methode.....	22
1.7.1. Uitgever	22
1.7.2. Delen	23
1.7.3. Receptie	23
2. Uitgever	24
2.1. Uitgeverij A.W. Bruna (& Zoon) en de Algemene Spoorwegboekhandel	24
2.2. Tekstbezorgers	25
2.2.1. Nederlandstalige auteurs	25
2.2.2. Vertalers en buitenlandse auteurs.....	28
2.3. Leespubliek	29
2.4. Verkoop.....	31
2.5. Advertenties	32
2.5.1. In het <i>Nieuwsblad voor den Boekhandel</i>	32
2.5.2. In publieke kranten en tijdschriften.....	35
2.6. Conclusie.....	36
3. <i>Voor den coupé</i> -delen.....	38
3.1. Vorm.....	38
3.1.1. Losse afleveringen.....	38
3.1.2. Verzamelbundels	40
3.2. Inhoud.....	41
3.3. Conclusie	42
4. Receptie	43
4.1. Pater jezuïet Frans Hendrichs als recensent	43
4.2. Analysemodel recensies Linders & Op de Beek (2009)	44
4.3. Recensies	45

4.3.1. Nr. 213 – <i>De verloving van dr. Greatrex</i>	46
4.3.2. Nr. 228 – <i>Frans van Stoghem en zijn vrouw</i>	47
4.3.3. Nr. 230 – <i>De hand van Barbara Uth</i>	48
4.3.4. Nr. 231 – <i>Ninette van de Folies Bergères & Het omen</i>	48
4.3.5. Nr. 234 – <i>Om de eer te redden</i>	50
4.3.6. Nr. 271 – <i>Nerveus</i>	51
4.3.7. Nr. 213 – <i>Tonia</i>	52
4.4. Conclusie.....	53
5. Conclusie en discussie.....	55
5.1. Een schets van <i>Voor den coupé</i>	55
5.2. Discussie en mogelijk vervolgonderzoek.....	56
6. Bibliografie.....	58
6.1. Primaire bronnen	58
6.1.1. Besproken <i>Voor den coupé</i> -delen	58
6.1.2. Besproken <i>Voor den coupé</i> -advertenties	60
6.1.3. Besproken <i>Voor den coupé</i> -recensies	61
6.2. Secundaire literatuur	61
Bijlage I: overzicht nummers <i>Voor den coupé</i>	66
Bijlage II: samenvattingen besproken nummers <i>Voor den coupé</i>	78
Nr. 1: <i>Boete</i> (1893).....	78
Nr. 38a: <i>Grootmoeders Whistkransje</i> (1894)	79
Nr. 38b: <i>Twee kameraden</i> (1894).....	80
Nr. 50: <i>De zonen van den senator</i> (1897)	80
Nr. 69/239: <i>Schoppenboer</i> (1899/1913).....	81
Nr. 78: <i>Van Amsterdam naar Londen</i> (1900/1971).....	81
Nr. 88: <i>Zijn dochter!</i> (1901).....	81
Nr. 98/248: <i>De erfgenaam van Haga-State</i> (1901/1914).....	82
Nr. 100/274: <i>Jonkheer von Aden</i> (1901/1916)	82
Nr. 107: <i>De 'Paarl'</i> (1902)	84
Nr. 110: <i>Verloren en herwonnen idealen</i> (1902)	84
Nr. 111: <i>Nils Jensen</i> (1902).....	84
Nr. 119: <i>Het ongeluk van Tante Ursula</i> (1903)	85
Nr. 129a: <i>Fiat Justitia</i> (1904).....	85
Nr. 129b: <i>De levende brug. Episode uit het Bestuur van Daendels op Java</i> (1904).....	86
Nr. 139: <i>Een liefde op de Oostkust</i> (1905)	87

Nr. 174: <i>Na den Storm!</i> (1908).....	88
Nr. 179: <i>Annaq Mâs</i> (1908).....	88
Nr. 191: <i>Schönburgs huwelijk</i> (1909)	89
Nr. 204: <i>Pension-Gasten</i> (1910)	89
Nr. 213: <i>De verloving van dr. Greatrex</i> (1911)	90
Nr. 228: <i>Frans van Stoghem en zijn vrouw</i> (1911)	91
Nr. 230: <i>De hand van Barbara Uth</i> (1912).....	91
Nr. 231a: <i>Ninette van de Folies Bergères</i> (1912).....	92
Nr. 231b: <i>Het omen</i> (1912)	93
Nr. 234: <i>Om de eer te redden. Een verhaal uit het militaire leven</i> (1913).....	93
Nr. 271: <i>Nerveus</i> (1916).....	94
Nr. 276a: <i>Haar jongen</i> (1917).....	94
Nr. 276b: <i>De Chinees</i> (1917)	95
Nr. 278: <i>Tonia</i> (1917).....	96
Nr. 281: <i>De waardin van de herberg bij de brug</i> (1917)	96
Nr. 284: <i>De bonte vlinder</i> (1917)	97
Nr. 298: <i>Haar laatste betrekking</i> (1918)	98
Bijlage III: alle recensies F. Hendrichs over <i>Voor den coupé</i>	100

1. Inleiding

1.1. Lezen in de trein

Als iemand met de trein reist, is de kans groot dat deze persoon onderweg aan het lezen is, al dan niet via een scherm. Uit onderzoek van Kingsley Adjenughwure uit 2017 in opdracht van de Nederlandse Spoorwegen (NS) bleek dan ook dat lezen de favoriete tijdsbesteding is van treinreizigers: gemiddeld doet 33,5% van de forenzen en 45,5% van de vrijetijdsreizigers aan lezen als hoofdzakelijke activiteit tijdens hun reis. De meeste reizigers lezen dan een boek of een krant, zij het digitaal of op papier.¹ Dat er zoveel gelezen wordt in de trein is niet gek. Mensen hoeven bij deze vorm van reizen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de auto, immers hun aandacht niet te houden bij het besturen van het voertuig. Daardoor kunnen zij onderweg iets anders doen. Het NS-jaarverslag van 2017 zegt daarover dat reizigers hun tijd op die manier ‘nuttig of aangenaam [kunnen] besteden, waardoor reistijd minder als verloren tijd wordt ervaren en mogelijk tot tijdbesparing leidt op een ander moment van de dag’.² Neem daarbij de uitdrukking dat ‘iets leest als een trein’ en je ziet dat het ‘treinlezen’ een ingeburgerd verschijnsel is. Ook het feit dat NS momenteel hoofdsponsor is van verschillende campagnes van de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB) als de Boekenweek en tevens naamgever is van de NS Publieksprijs laat zien dat lezen en reizen per trein nauw met elkaar verbonden zijn.³

Het treinlezen bestaat, zoals ik verderop zal laten zien, al in Nederland sinds 1839, het jaar waarin de eerste trein hier begon te rijden. Reislectuur, een term die ik hier definieer als teksten die bedoeld zijn om te lezen tijdens het reizen, bestond echter al eerder dan 1839. Nu was lezen op reis, laat staan reizen zelf, in die tijd niet voor iedereen weggelegd. Men moest daar zowel vrije tijd als voldoende geld voor hebben, iets waar het de elite en de gegoede burgerij uit de negentiende eeuw niet aan ontbrak. Zij beschikten namelijk over voldoende huispersoneel, waardoor ze naast hun werkzaamheden genoeg tijd overhielden om te recreëren, waar lezen onderdeel van was. Dat gebeurde niet alleen in de trekschuit, maar ook tijdens het maken van een wandeling.⁴ Ook reisliteratuur, een term die ik definieer als teksten over een reis, zoals verslagen over bootreizen over de Rijn, werd populair. Daarnaast kwamen er reisgidsen op de markt, waaronder die van de Duitse uitgever Karl Baedeker die zijn eerste ‘Baedeker’ in 1839 uitbracht. Zijn gidsen groeiden uit tot een ‘onmisbaar attribuut voor

¹ Adjenughwure (2017): 41-44.

² NS (2017).

³ NS (2022).

⁴ Kuitert (1993): 78.

reizigers’.⁵ De categorie ‘reislectuur’ neemt na de intrede van de trein in 1839 toe in Nederland. Zo bestonden er titels als *De reisgenoot*, *Belifante’s goedkoope spoorweglectuur*, maar was er ook een reeks met de toepasselijke titel *Voor den coupé*. Deze serie werd tussen 1893 en 1918 door (de uitgeverij van) Albert Willem Bruna uitgegeven. Doel van deze scriptie zal zijn om een zo compleet mogelijk, boekhistorisch beeld te schetsen van deze reeks binnen het toenmalige literair bedrijf. Dat doe ik aan de hand van drie deelvragen die ieder ingaan op bepaalde aspecten rondom een literaire reeks als *Voor den coupé*. Deze zijn als volgt:

- Hoe gingen de redactie, productie en verkoop van *Voor den coupé* in hun werk?
- Hoe zien de nummers van *Voor den coupé* er qua vorm en inhoud uit?
- Hoe was de receptie van *Voor den coupé*?

1.2. Histoire du livre

Deze deelvragen focussen respectievelijk op de uitgever, de seriedelen zelf en op de receptie van de reeks. De aspecten die ik bij elke deelvraag aan bod laat komen, komen voort uit de drie uitgangspunten van de zogenoemde ‘histoire du livre’. ‘Traditioneel gezien houdt de boekgeschiedenis zich bezig met het boek als object, dat wil zeggen dat men de uiterlijke aspecten van het boek bestudeert, zoals de techniek van de boekproductie, de typografie of de drukgeschiedenis. In het geval van de series, zou dat hebben geleid tot een studie naar, bijvoorbeeld, bijzondere seriebanden of tot een bibliografische reconstructie van alle verschenen seriedeeltjes’.⁶ Rond de jaren ’50 van de vorige eeuw was deze Angelsaksische school de standaard binnen boekhistorisch onderzoek, maar in 1958 staan Lucien Febvre en Henri-Jean Martin met hun boek *L’apparition du livre* aan de wieg van de ‘Franse school’. De insteek van hun boek was om nieuwe vragen en methoden op te werpen binnen de boekwetenschap, of zoals staat beschreven in de naar het Engels vertaalde herdruk *The Coming of the Book* uit 1976: ‘We hope to establish how and why the printed book was something more than a triumph of technical ingenuity, but was also one of the most potent agents at the disposal of western civilisation in bringing together the scattered ideas of representative thinkers [...] speedily and conveniently, without laborious effort or unstoppable cost, it assembled permanently the works of the most sublime creative spirits in all fields’.⁷ Deze visie sloot aan bij het al in 1929 door Febvre mede opgerichte tijdschrift *Annales* dat de methode van de

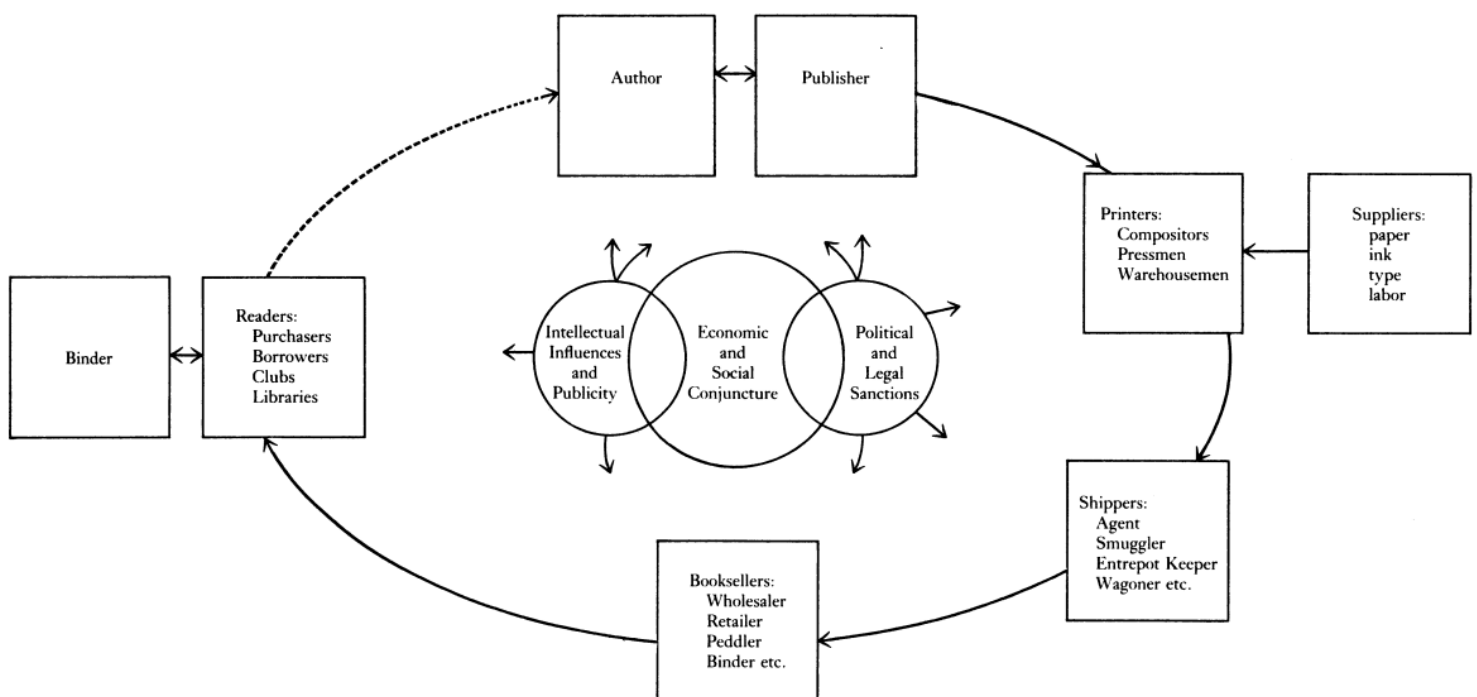
⁵ Mathijsen (2021): 173-174.

⁶ Kuitert (1993): 13.

⁷ Febvre & Martin (1976): 10.

analytische biografie verwierp en zich in plaats daarvan richtte op de rol van het boek in de maatschappij, waarbij de sociale en economische context in het bijzonder aan de orde komt. Frans Janssen stelt in zijn artikel ‘Gutenbergs computer’ dat ‘het boek wordt gezien als handelswaar en als ‘beweger’ in de cultuur’, waarbij de verspreiding en consumptie ervan centraal staat.⁸ Janssen geeft daarbij aan dat de Angelsaksische school het boek weliswaar ook in de sociaal-culturele geschiedenis plaatst, maar dat deze alleen de productie van het boek bestudeert, terwijl de Franse, bredere benadering boeken ziet als ideeëndragers, zonder dat het direct om die ideeën zelf gaat. De kerngedachte is namelijk dat deze ideeën middels het gedrukte woord geproduceerd, gedistribueerd en geconsumeerd worden. Dat betekent dat een boek gemaakt wordt, te maken krijgt met en zelf ook weer invloed heeft op allerlei zaken rondom deze drie aspecten. Een reeks als *Voor den coupé* kan, om in Bourdieuaanse termen te spreken, naar mijn mening daarom gezien worden als een literaire instantie die interacteert met de rest van het literaire veld. Het volgende model, zie afbeelding 1.1, uit Robert Darntons artikel ‘What is the History of Books?’ geeft dat principe overzichtelijk weer:⁹

In het model staan verschillende actoren, van auteur tot lezer, die in de basis allemaal een bepaalde rol hebben in de schakel van het drukproces van een boek. Nu is dit model nooit een-

Afbeelding 1.1: Het 'communicatiecircuit'

op-een te kopiëren naar elk soort boek. Als het bijvoorbeeld gaat om een prentenboek, dan zal

⁸ Janssen (1994): 209.

⁹ Darnton (1982): 68.

een illustrator ook een rol spelen binnen de schakel. Ook zullen er op basis van de tijdsperiode waarin het te onderzoeken boek uitkomt enige aanpassingen aan het schema gedaan moeten worden. Zo zijn instanties als uitgever, drukker en boekverkoper vandaag de dag vaak gescheiden, maar, zoals verderop duidelijk zal worden, behoorden respectievelijke ‘taken’ in de tijd van *Voor den coupé*, dus rond 1900, allemaal tot die van de uitgever. Ongeacht welke actoren er allemaal zijn, vaststaat dat ze allemaal laten beïnvloeden door de ‘Economic and Social Conjunction’ in het midden, welke voortkomt uit de idee van het boek in kwestie. Zo zal een auteur, die immers ook een lezer is, zich laten beïnvloeden door de ideeën en publiciteit van anderen, terwijl zijn eigen ideeën, die dan, al dan niet in samenspraak met de uitgever, terechtkomen in het te maken boek. Dat boek zal vervolgens geproduceerd, gedistribueerd en geconsumeerd worden, wat dan ook weer gevolgen heeft voor de betrokken actoren ‘onderweg’. Welke gevolgen dat dan zijn, is weer afhankelijk van bijvoorbeeld politieke omstandigheden. In het geval van censuur of papierschaarste, zal het proces moeilijker vorderen dan wanneer dat niet het geval is. Uiteindelijk zullen er weer lezers zijn die inspiratie opdoen voor nieuwe boeken en deze opschrijven, waardoor de cirkel weer rond is.

Volgens Darnton gaat het bij boekgeschiedenis om ‘each phase of this process and the process as a whole, in all its variations over space and time and in all its relations with other systems, economic, social, political, and cultural, in the surrounding environment’.¹⁰ Hij noemt dat vervolgens dan ook een grote onderneming. Dat zou werkbaar gemaakt kunnen worden als een onderzoeker zich focust op één segment van de schakel en dat doet volgens de methodes van desbetreffende discipline, bijvoorbeeld het drukproces aan de hand van de eerdergenoemde, analytische biografie. Darnton is echter van mening dat ieder afzonderlijk deel niet tot zijn volledige betekenis kan komen zolang ze niet gerelateerd worden tot het boek, of in dit geval reeks, als geheel.

1.3. Eerder boekhistorisch onderzoek naar literaire reeksen van rond 1900

De *histoire du livre* heeft wereldwijd navolging gekregen, ook in Nederland. In 1993 was Lisa Kuitert de eerste die met haar proefschrift *Het ene boek in vele delen*. De uitgave van literaire series in Nederland 1850-1900 onderzoek deed naar Nederlandse literaire reeksen uit de tweede helft van de negentiende eeuw volgens de ‘*histoire du livre*’-methode. Aan de hand van de sleutelbegrippen ‘productie’, ‘distributie’ en ‘consumptie’ onderzoekt ze de literaire serie in zijn algemeenheid. Daardoor worden alle literaire reeksen binnen deze periode in een literair-

¹⁰ Darnton (1982): 67.

historische context geplaatst en kijkt ze naar zowel hun vorm als inhoud. Kuitert maakt daarbij een onderscheid in series met niet-contemporaine literatuur, de zogenoemde klassiekenreeksen, en de series met contemporaine literatuur, waar *Voor den coupé* een voorbeeld van is. Haar grote corpus leverden in combinatie met haar ruim opgezette vraagstelling een handig naslagwerk op waar globale tendensen omtrent de reeksen uit die tijd geschetst worden. Kuiterts brede en vernieuwende aanpak zorgde echter ook voor kritiek. In *De Nieuwe Taalgids* looft Korrie Korevaart de uitgangspunten van Kuitert, maar hekelt zij Kuiterts afkeer van bibliografieën, fondsreconstructies en ander monnikenwerk als het aankomt op statistieken: ‘Terwijl niemand zal beweren dat cijfers zaligmakend zijn, zijn ze - met ander ‘tijdrovend vooronderzoek’ - onontbeerlijk voor een goede kennis van boek- en literatuurgeschiedenis. Om dichtbij huis te blijven: als bijlage II [Lijst van literaire series 1850-1900, JS] eenmaal een volmaakte bibliografie van de Nederlandse contemporaine literaire serie in de jaren 1850-1900 is geworden, vallen er op grond daarvan meer gefundeerde uitspraken te doen over de populariteit van bepaalde schrijvers, etc. dan Kuitert nu kan doen’.¹¹ Het illustreert hoe de keuze voor een algemene aanpak er automatisch voor zorgt dat specifieke titels nauwelijks in hun eigen context aan bod kunnen komen. Dat is jammer, want alhoewel het belangrijk is dat er bepaalde, algemene trends uiteengezet worden die de basis kunnen vormen voor vervolgonderzoek, toch is iedere reeks er weer een die, ondanks invloed van anderen, in zekere zin op zichzelf staat en daarom nooit helemaal binnen de gestelde lijntjes zal ‘kleuren’. Om die reden zou elke reeks eigenlijk zijn eigen onderzoek verdienen. Hoewel er na Kuiterts promotieonderzoek enig onderzoek is gedaan naar deze reeksen in Nederland, is het scriptieonderzoek door Laura Koenders uit 2017 een van de recentere. Ook zij deelt de kritiek op Kuiterts onderzoek en gaat naar aanleiding daarvan dieper in op een van de door haar genoemde (klassieken)reeksen, te weten het *Klassiek, Letterkundig Panthéon*. Ze stelt daarbij als onderzoeksvraag wat voor het grote succes zorgde van het *Klassiek, Letterkundig Panthéon* (tussen al zijn concurrenten) in de eerste 40 jaar van zijn bestaan?.¹² Ook Koenders neemt in navolging van Kuitert en de ‘histoire du livre’ de uitgever, de delen zelf en de receptie ervan als uitgangspunten om deze vraag te beantwoorden. Aangezien Koenders’ onderzoek ingaat op één specifieke reeks wil ik haar scriptie als voorbeeld nemen voor mijn eigen methode. Het grote verschil zit natuurlijk in het feit dat het *Panthéon* niet-contemporaine literatuur bevat, en daarom een klassiekenreeks wordt genoemd, terwijl dat bij *Voor den coupé* niet het geval is. Voor de globale opzet zal dat niet veel uitmaken, waardoor mijn onderzoek ook een aanvulling

¹¹ Korevaart (1993): 560.

¹² Koenders (2017): 1.

kan zijn in de diepte op dat van Kuitert en een soort ‘contemporaine’ tegenhanger van dat van Koenders. Om recht te doen aan de concepten van productie, distributie en consumptie zal ik in navolging van hen een vergelijkbaar onderzoek doen, maar dan met A.W. Bruna als uitgever en zijn taken van het redactiewerk tot aan de verkoop, de delen van de reeks en de receptie ervan. Aangezien *Voor den coupé* een overduidelijke link heeft met de spoorwegen zal ik, in lijn met de gewenste sociaaleconomische context binnen de ‘histoire du livre’, eerst uitweiden over Nederlandse spoorweggeschiedenis en de ontwikkeling van het lezen in de trein in aanloop naar 1893, het jaar waarin de eerste *Voor den coupé* uitkwam. Daarna zal ik mijn methode toelichten.

1.4. Ontwikkeling spoorwegen in Nederland tot eind 19de eeuw

Voor het begin van de Nederlandse spoorweggeschiedenis moeten we terug naar 1837. In dat jaar wordt de eerste Nederlandse spoorwegmaatschappij opgericht, de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HSM) en op 20 september 1839 rijdt de eerste officiële treinrit in Nederland met 40 km/u in ongeveer een half uur van Amsterdam naar Haarlem.¹³ Het maakte de stoomtrein tot het snelste vervoermiddel van die tijd: daarvoor viel die eer met zo’n veertien kilometer per uur aan de paardenkoets. Ook werd er nog veel gereisd met de trekschuit. Deze hobbelde, in tegenstelling tot de koets, niet, maar was wel twee keer zo langzaam. De snelheid van de trein zorgde in ieder geval voor veel roering in het land. Zo waren mensen bijvoorbeeld bang voor het denderende gevaarte: ze vreesden dat door de snelheid, het lawaai en alle rook van de stoomtrein koeien bijvoorbeeld zouden schrikken en daardoor zure of zelfs geen melk meer zouden geven. Ook stelden mensen dat je door de snelheid niet meer zou kunnen ademen. Bovendien vreesden mensen die de kost verdienden met zaken op en rondom de diligences en trekschuiten dat ze uiteindelijk hun broodwinning zouden verliezen. Daarentegen waren er genoeg anderen die juist hoge verwachtingen hadden van het nieuwe vervoersmiddel, zoals schrijver en predikant Nicolaas Beets die hierover in 1837 al het opstel ‘Varen en rijden’ schreef, welke later ook in de beroemde *Camera Obscura* zou worden opgenomen:

‘Zoo daar op u ook onaangenaamheden en jammeren zijn, zij zullen den tijd niet hebben ons te bereiken! wij geen gelegenheid om ze gewaar te worden! Maar komt! komt, heerlijke spoorwegen! Daalt als een tralienet neder op onze provinciën! Vernietigers

¹³ Van Lent (2017).

aller groote afstanden! versmaadt de kleine afstanden van ons koninkrijkje niet! Ja: laten de zangen onzer dichters het weldra in verrukte tonen, uitgalmen:

De spoorweg kwam, de spoorweg kwam;

Laten de zakdoeken der schoonen u toegewuifd worden! De medailles onzer Munt u tegenrollen! Dan eerst als de Hollandsche natie, langs uwe gladde banen, dagelijks door elkander zal geschoten worden als een partij weversspoelen, zal er welvaart en bloei en leven en snelheid in ons dierbaar vaderland heerschen!'.¹⁴

Alhoewel het treinreizen niet altijd gevrijwaard was van al dan niet dodelijke ongelukken, zou de trein uiteindelijk voor de hierboven voorspelde 'welvaart en bloei en leven en snelheid'

Afbeelding 1.2 - Spoorwegnet Nederland in 1860 (tek: Dick van der Spek, Veenendaal (2008): 98)

zorgen, al had dat nog even tijd nodig. De eerste rijtuigen waren namelijk geïnspireerd op de trekschuit: 'laag, met houten bankjes en weinig luxe'.¹⁵ Rechtop staan was door het lage dak niet echt mogelijk, maar waar de eerste klas wel nog glas in de ramen had, moest de derde klasse het zelfs doen zonder glas of bedekking en waren de banken onbekleed. 'Het tarief voor reizigers voor een enkele reis Amsterdam-Haarlem bedroeg in de eerste klasse f 1,20, in de tweede klasse f 0,80 en in de derde klasse f 0,40. [...] Die tarieven waren niet zomaar tot stand gekomen, maar duidelijk afgestemd op de concurrentie: de

'volksschuiten', die elk uur voerden, kostten evenveel als de derde klasse en de paardenkoetsen, waar het meer gegoede publiek mee reisde, berekenden hetzelfde tarief als de eerste klasse op

¹⁴ Hildebrand (1884): 213-214.

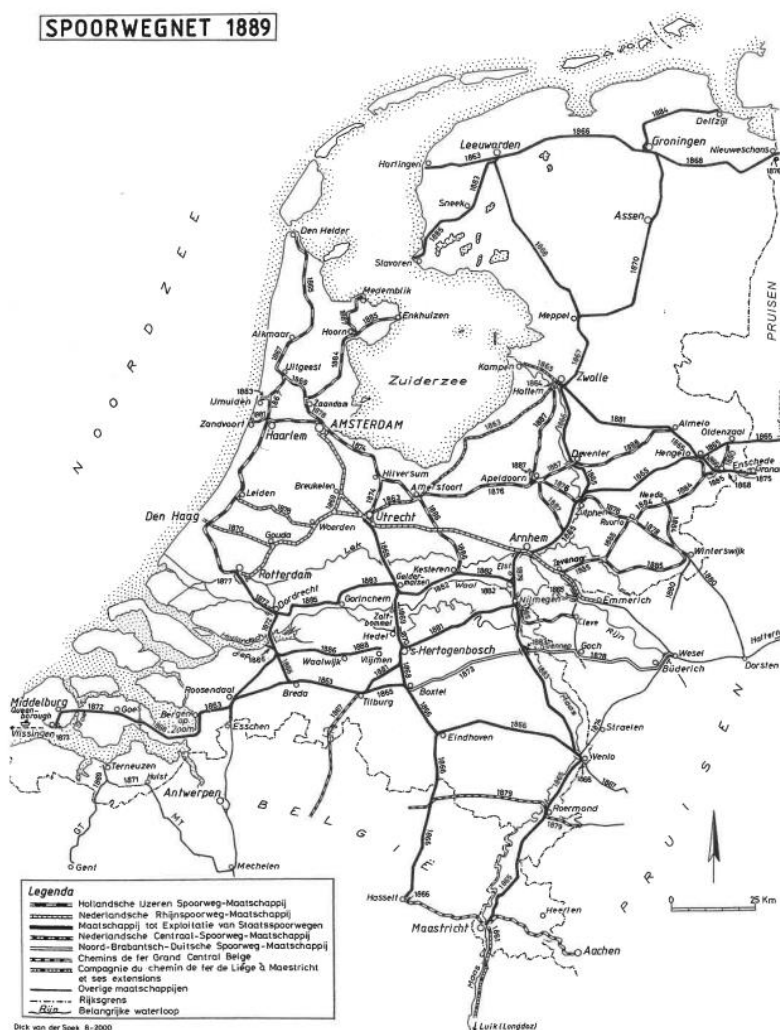
¹⁵ Het Spoorwegmuseum (2019).

het spoor'.¹⁶ 'Voor heel veel mensen in Nederland was dat toen veel geld. Dat was een dagloon. De meeste mensen in Nederland namen niet de trein,' zo vertelt Spoorwegmuseumconservator Evelien Pieterse in een filmpje van ProRail over het ontstaan van de spoorwegen in Nederland.¹⁷ De trein was dus vanwege zijn nieuwigheid in zijn eerste jaren vooral een uitje voor de mensen die het zich konden permitteren.

Ondertussen groeit het spoorwegnet gestaag, maar pas door de invoering van de Spoorwegwet van 1860 wordt deze op kosten van de overheid flink uitgebreid. Tot die tijd beperkte de rol van de overheid zich tot het houden van toezicht op de aanleg van spoorwegen door particuliere maatschappijen. Die kwamen vaak met wilde plannen waar in de praktijk

weinig van terecht kwam.

Daardoor raakte de lengte van het Nederlandse spoorwegnet achter op dat van omringende landen en tegen het einde van de jaren 1850 dringt in politiek Den Haag dan ook het besef door dat er met deze gang van zaken geen samenhangend spoorwegnet zou ontstaan.¹⁸ Na veel politiek geruzie en de val van een kabinet – er was immers veel geld mee gemoeid – kwam de nieuwe regering in 1860 tot een wet waarin bepaald werd dat er tien spoorlijnen aangelegd zouden worden op kosten van de Staat, de zogenoemde 'Staatslijnen'. Op één na

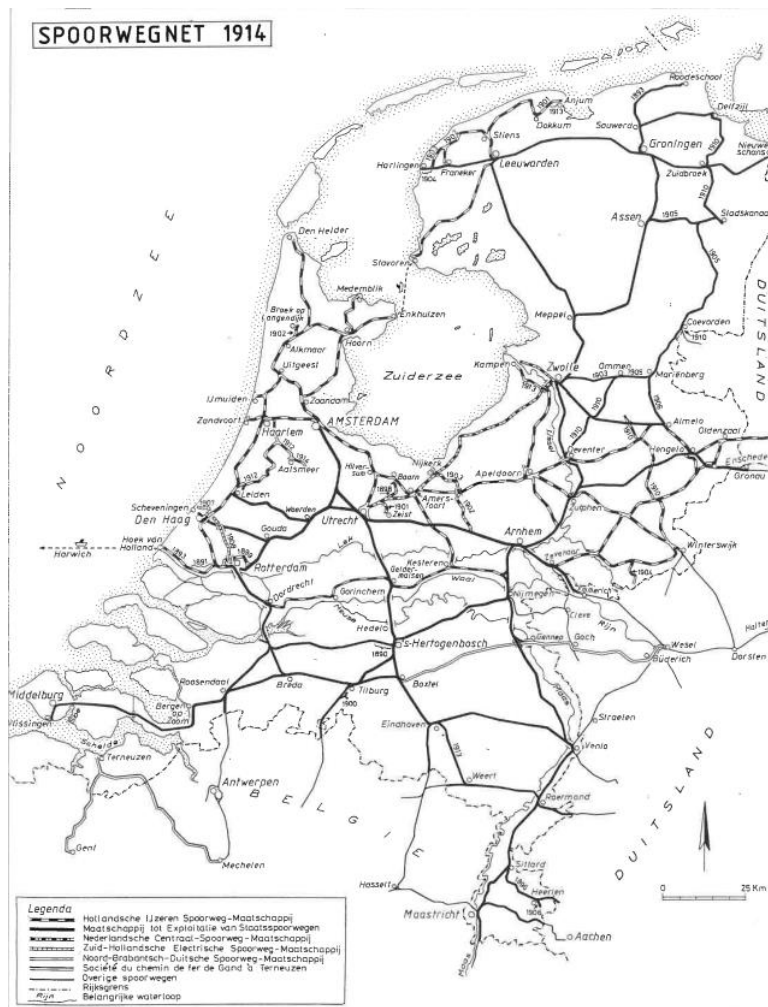
Afbeelding 1.3 - Spoorwegnet Nederland in 1889 (tek: Dick van der Spek, Veenendaal (2008): 247)

zouden deze geëxploiteerd worden door een particulier bedrijf dat hier speciaal voor werd

¹⁶ Veenendaal (2008): 44.

¹⁷ ProRail (2019).

¹⁸ Veenendaal (2008): 99-100.

Afbeelding 1.4 - Spoorwegnet Nederland in 1914 (tek. Dick van der Spek, Veenendaal (2008): 287)

opgericht: de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, kortweg Staatsspoorwegen (SS) geheten. Belangrijk om te vermelden is dat Nederland toen verschillende, particuliere spoorwegmaatschappijen kende die allemaal concurrenten van elkaar waren en van de overheid zogenoemde concessies kregen om over bepaalde spoorwegtrajecten te mogen rijden. Nu deelden deze maatschappijen weliswaar geen sporen, zoals anno 2022 op sommige plekken in Nederland wel het geval is, maar streed de concurrentie vooral om hoe een reiziger het snelst en/of het

goedkoopst van stad A naar stad B kon reizen. Als een Amsterdammer rond 1900 bijvoorbeeld naar Den Haag wilde, dan had deze de keuze om met de HSM langs Haarlem en Leiden of om met de SS via Woerden en Gouda te gaan. Als een stad bovendien werd bediend door meerdere maatschappijen, dan kon het voorkomen dat iedere maatschappij haar eigen station had. Afhankelijk van zijn keuze had bovengenoemde Amsterdammer kunnen uitstappen op respectievelijk station Den Haag HS (Hollands Spoor, van de HSM dus) of Den Haag SS (Staatsspoor, op de plek van het huidige Centraal Station, van de SS dus). Van één nationaal ‘staatsbedrijf’ als NS was in ieder geval dus nog geen sprake.

Volgens Guus Veenendaal in *Spoorwegen in Nederland van 1834 tot nu* is de rol van de spoorwegen bij de industrialisatie van Nederland moeilijk vast te stellen:

‘Zeker is wel dat de groei van het spoorwegnet niet de ‘leading sector’, de stimulans, is geweest. De spoorwegen ontsloten niet of nauwelijks nieuwe gebieden, maar ze verbeterden de bestaande transportmogelijkheden, in sommige regio’s, vooral in het

Oosten, zeer aanzienlijk; in andere delen van het land, zoals Holland en Utrecht, was dat in veel mindere mate het geval. Alleen de mijnindustrie in Limburg zou niet van de grond gekomen zijn zonder de aanwezigheid van spoorwegen, die essentieel waren voor de afvoer van de kolen. Uitbreiding van de havens, vooral die van Rotterdam en Amsterdam, werd door de spoorwegen op de voet gevolgd, maar ook hier is geen sprake van echt pionierswerk van de spoorwegen. De steden lieten nieuwe havens graven en de spoorwegen volgden met spooraansluitingen'.¹⁹

Veenendaal stelt daarentegen wel dat de spoorwegen een leidende rol hadden in de ontwikkeling van het forensisme. Hij noemt daarbij als voorbeeld dorpen in het Gooi en op de Utrechtse Heuvelrug die rond 1870 nog vrij geïsoleerd en klein waren, maar die door de komst van het spoor qua reistijd dicht bij grote steden als Amsterdam en Utrecht waren gekomen. Daardoor konden dorpelingen hun producten en diensten makkelijker in de stad aanbieden, terwijl het platteland met zijn ruimte en gezonde lucht voor stedelingen ineens binnen een halfuur te bereiken was.²⁰ De verbeterde verbindingen en het verbeterde reisgemak zorgden ervoor dat verschillende streken dus steeds meer in contact kwamen met elkaar. Nederland wordt daardoor steeds 'kleiner' en alhoewel dat tijdswinst opleverde, zorgde diezelfde tijd ook voor een praktisch probleem. In het begin van de 19^e eeuw hanteerde elke stad of dorp namelijk zijn eigen tijd en dat zorgde nauwelijks voor onderlinge problemen 'vanwege de geringe mobiliteit in die dagen. Met de komst van de spoorwegen veranderde dat natuurlijk, omdat de treinen in het hele land volgens een en dezelfde tijdrekening moesten rijden'.²¹ Daarom werd er per 1 januari 1909 de Amsterdamse Tijd ingevoerd als de officiële standaardtijd in heel Nederland.²²

'Al met al worden de jaren rond 1900 wel gekenschetst als een tweede 'Gouden Eeuw', niet alleen in economisch opzicht, maar ook op het gebied van kunst en cultuur. Beeldende kunsten, architectuur en literatuur bloeiden als nooit tevoren en door de toegenomen welvaart ontstond er ook een steeds groter publiek dat kennis kon en wilde nemen van deze culturele opbloei'.²³ Aan het begin van de twintigste eeuw neemt bovendien het toerisme een enorme

¹⁹ Veenendaal (2008): 199.

²⁰ Veenendaal (2008): 200.

²¹ Veenendaal (2008): 239.

²² De Amsterdamse Tijd liep ongeveer 20 minuten voor op de tijd van Londen en de rest van Groot-Brittannië, die langzamerhand de internationale referentie werd, en 40 minuten achter op 'Berlijn'. Op 16 mei 1940 voerden de Duitsers hun Duitse Tijd in, waardoor alle klokken in één keer een uur en veertig minuten vooruit moesten worden gezet, omdat die dag ook de zomertijd van kracht ging. Na de oorlog bleef de situatie gehandhaafd en spreken we vandaag de dag van de Midden-Europese Tijd (UTC+1).

²³ Veenendaal (2008): 200.

vlucht. ‘Badplaatsen als Scheveningen en Zandvoort groeien uit tot geliefde plekken voor een dagje naar het strand. Nieuwe sneltreinverbindingen brengen Europese steden als Berlijn en Parijs dichterbij’.²⁴ ‘De gewone burger begon nu ook te reizen, en voor hem kwamen er reisgidsen op de markt. [...] Ook voor schrijvers had de aanleg gevolgen. Ze gaven nu verder van huis voorlezingen. [...] Als de populaire voorlezer Hendrik Tollens gevraagd werd in Leiden te komen voordragen, hoefde hij niet meer de diligence of de trekschuit, maar kon hij tamelijk comfortabel in een coupé eerste klas stappen’.²⁵ Toch is het zeer belangrijk om te vermelden dat ook rond deze tijd de trein nog steeds niet voor iedereen was weggelegd: waar de elite en de gegoede burgerij zich een kaartje voor de eerste of tweede klasse konden permitteren, reisden de arbeiders, die onderaan de maatschappelijke ladder stonden, alleen per derde klasse. Dat deden ze, in tegenstelling tot de andere twee bevolkingslagen, veel minder snel uit recreatieve doeleinden.

Afbeelding 1.5 - Advertentie voor 'Extra-Trein' (Hupkes (1964): 51).

Desondanks lieten de spoorwegmaatschappijen op mooie zomerse dagen zogenoemde ‘pleziertreinen’, ‘volkstreinen’, ‘guldenstreinen’ of simpelweg ‘extra treinen’ rijden. Voor meestal één gulden kon men dan heen en weer voor een toeristisch uitstapje naar een bepaalde stad of evenement elders in het land. Een van deze dagtripjes met de trein wordt beschreven door Nescio in het verhaal *Pleziertrein*:

²⁴ Damen (2017).

²⁵ Mathijssen (2021): 174.

‘Donderdag, 30 Juli 1896. Ik zie nog de blauwe aanplakbiljetten. Goedkoope trein naar Nijmegen, 2de en 3de klas, 3de klas f 1,- heen en weer. [...] De mensen van den pleziertrein, die je overal weer tegenkwam. De Duivelsberg. Even weer een vreemde ontmoeting: die ruimte en dat licht. Alles was vreemd. Een opgetogen meisje, volwassen. Ze kan nog leven, ik leef ook nog. Een te duidelijke stem: ‘Zooiets zie je bij ons op de Jodenbreestraat toch niet.’ Een steil pad naar beneden, te steil, m’n vader komt zittende terecht, halverhoogte. En tegen de avond, de weg naar het station, al die groepjes mensen: de pleziertrein. Een man die op den rand van ’t trottoir staat en z’n hoofd beweegt en dan kotst. De pleziertrein’.²⁶

Voor de mensen met een wat krappere beurs waren deze toeristische uitstapjes nog wel op te brengen en vaak nam men het ook van, getuige het feit dat reizigers op de terugreis vaak dronken waren. Het was tenslotte een ‘pleziertrein’. Hele arme mensen konden één gulden voor een kaartje echter niet missen. Als zij al de trein pakten, dan gebeurde dat om echt hele noodzakelijke redenen, bijvoorbeeld voor ziekte of de begrafenis van een hele dierbare in een andere stad.

1.5. Ontwikkeling literaire series eind 19de eeuw

In de loop van de negentiende eeuw breidde het Nederlandse spoorwegnet zich dus uit en nam het aantal verbindingen en reizigers toe. Naarmate de tijd vorderde, werd de rol van de trein steeds groter in de samenleving en werd de trein zelf ook steeds gewoner. Desondanks kon een treinreis, afhankelijk van je bestemming, nog steeds heel wat tijd in beslag nemen. Aangezien een paar jaar na de eerste stoomtrein in Nederland ‘het nieuwtje van een treinreis eraf was, vroeg het reizende publiek om een passende verpozing’.²⁷ Binnen alle ontwikkelingen in een veranderende maatschappij zien de uitgevers, die indertijd vaak ook nog drukker en boekverkoper waren, hun kans schoon en proberen ze mee te liften op het succes van de trein. Het boekenbedrijf was indertijd erg log te noemen: bestellingen en andere vracht werden via een omslachtig systeem van tussenpersonen uit kostenoverwegingen vaak via de goedkoopste weg, oftewel de trekschuit, vervoerd. Daardoor konden bestellingen soms dagen tot zelfs maanden op zich laten wachten, aldus Goodijk.²⁸ Met de komst van de trein kwam daar

²⁶ Nescio (2015): 165-166.

²⁷ Goodijk (1999): 162-163.

²⁸ Goodijk (1999): 161-162.

verandering in. Naast de stoomtrein werd bovendien een andere stoommachine belangrijk voor het boekenvak: de stoomdrukmachine. Deze zorgde ervoor dat het hele drukproces versneld kon worden. ‘Ook kwam er houtpapier op de markt, dat goedkoper was dan het lompenpapier. Geïllustreerde boeken konden veel makkelijker gemaakt worden doordat de kleurenlithografie uitgevonden was’.²⁹ Door al deze ontwikkelingen komt de Haagse uitgever en boekhandelaar K. Fuhri in 1853-54 zelf tegemoet aan leeslustige reizigers. Hij maakt in het *Nieuwsblad voor den boekhandel* reclame voor zijn initiatief: de literaire serie *Lectuur op reis en in de huiskamer*, twintig handzame boekdeeltjes voor 25 cent per stuk. Aan zijn collega-boekhandelaren schrijft hij daarover:

‘Ieder land bezit zijne Spoorweg-literatuur. [...] Waarom zouden wij daarmede ook niet eens een begin maken, zij dit begin ook nederig en klein? [...] Mijne bedoeling was om voor zóó weinig geld in eene uitspannings-lectuur te voorzien, dat niemand daarvan behoefde verstoken te blijven in de ledige oogenblikken, welke iedereen op reis, te huis, buiten en bij honderd gelegenheden zoo gaarne aangevuld ziet’.³⁰

Via uitbaters van bijvoorbeeld de koffiekamers op het station wist hij al direct 15.000 exemplaren van zijn serie te verkopen met nog 25.000 boekjes achter de hand. Voor de rest van de boekenwereld was duidelijk dat hier een gat in de markt lag en veel uitgever-boekhandelaren sprongen hier dan ook in. Zo schrijft boekhandelaar A.C. Kruseman in het tweede deel van zijn *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880*:

‘Werp een blik op de wereldkaart; bedenk hoeveel duizenden treinen dagelijks met miljoenen reizigers, ieder met zijn eigen bedoelingen, zich noord-, zuid-, oost- en westwaarts spoeden; wat al ontelbare voortbrengselen, waren en goederen, door dat ijzeren ros in snelle vaart over de grootse afstanden worden voortgejaagd, - en erken de ontzettende macht in het bestaan der volken van de spoorwegbaan alleen’.³¹

Dat het uitgeven van series lucratief was, getuigt wel van het groeiende aantal reeksen in de tweede helft van de negentiende eeuw. In haar proefschrift *Het ene boek in*

²⁹ Mathijsen (2021): 175.

³⁰ Goodijk (1999): 163.

³¹ Goodijk (1999): 165.

vele delen becijfert Lisa Kuitert dit aantal op meer dan honderd.³² Naast series met klassiekers werden er ook reeksen uitgebracht die speciaal bedoeld waren voor specifieke doelgroepen. Denk daarbij aan katholieken (*Katholieke bibliotheek*, 1864-1870) of het volk (*Volksletterkunde. Uitgegeven door Den Vriend van Armen en Rijken*, 1851-1876), maar dus ook voor op een bepaalde plek, waar *Huis- en reisbibliotheek* (1859-1866) een voorbeeld van is. In de tweede helft van de negentiende eeuw treedt er bijgevolg een verandering op in hoe mensen lezen: het wordt individueeler.³³ Dat komt doordat door alle technologische vooruitgang de verlichtingstechniek bijvoorbeeld verbeterde in de vorm van gaslampen die de hele kamer verlichten. Ook in de luxere coupés zouden mensen betere lichtvoorzieningen gaan aantreffen. Daarnaast konden steeds meer mensen lezen en kwamen boeken vanwege de stoomdrukkers dus in goedkopere uitgaven op de markt. De leeskringencultuur waarin mensen elkaar voorlezen uit hetzelfde boek verloor daarmee aan terrein, omdat lezers nu de mogelijkheid hadden om makkelijker en goedkoper iets voor zichzelf aan te schaffen. Naast het betaalbaarder worden van boeken in de vorm van goedkope reeksen en tijdschriften, was het lezerspubliek in de loop van de negentiende eeuw gestaag toegenomen.³⁴ Door de schoolwet van 1806 werd het lager onderwijs onder landelijk beheer gebracht. Deze wet ‘garandeerde onderwijs in lezen, schrijven en rekenen voor iedereen, terwijl de kwaliteit van het onderwijs dankzij de instelling van kweekscholen, onderwijzersexamens, schoolinspecties en betere salarissen eveneens toenam. De invoering van een standaardspelling en -grammatica was eveneens bevorderlijk voor een vergroting van de lezersmarkt’.³⁵ In *Alles is taal geworden* stellen Van den Berg en Couttenier op basis van globale schattingen dat aan het begin van de negentiende eeuw ongeveer de helft van de kinderen tussen de vijf en veertien jaar in ieder geval tijdens de winter regelmatig lager onderwijs heeft gevolgd. Aan de vooravond van de leerplichtwet van 1901 zat 91% van deze groep in de schoolbanken. Ervan uitgaande dat de boven- en middenklasse, die het vaakst met de trein gingen, vanwege hun stand sowieso al goed onderwijs konden krijgen en dus al redelijk tot goed konden lezen en schrijven, zal het verbeteren van het lager onderwijs voornamelijk gevolgen hebben gehad voor de alfabetisering van de arbeidersklasse onderaan de sociale ladder van de maatschappij. Toch laat het wel zien dat het potentiële lezerspubliek toenam, een trend die voor uitgevers indertijd vanuit commercieel oogpunt natuurlijk interessant is.

³² Kuitert (1993): 262-274.

³³ Mathijsen (2021): 397.

³⁴ Van den Berg & Couttenier (2009): 26.

³⁵ Van den Berg & Couttenier (2009): 24-25.

1.6. *Voor den coupé* (1893-1918) als voorbeeld van een reislectuurreeks

Een reeks als *Voor den coupé past* binnen de ontwikkelingen die ik hierboven geschetst heb. Lectuur, reisgidsen en nieuwsbladen werden eind negentiende eeuw steeds vaker op stations verkocht. Men kon hun leeswaar bijvoorbeeld halen aan de bar van de stationsrestauratie, maar als er iemand van de boekhandel zelf de verkoop deed, dan gebeurde dat via kasten. Hierin stond alle handelswaar uitgestald en deze waren te vinden in de stationshal of ergens anders op de looproute richting de treinen. Ook kwam het voor dat ‘krantenjongens’ over de perrons liepen met een draagbaar bord over hun schouders of een etalagekar waarin hun drukwerk geëtaleerd stond. Een van deze spoorwegboekhandels, waar zulke krantenjongens dan voor werkten, was te vinden op het station van Breda. Op 3 augustus 1888 kondigde mejuffrouw H.B. Wenting de opening van de boekhandel aan ‘ten doel hebbende den verkoop van alles wat tot het vak behoort in de stations der spoorwegen en andere middelen van vervoer, waar daartoe agenturen zijn of zullen worden gevestigd’.³⁶ De zaken gingen in ieder geval voorspoedig, want in december van dat jaar had mejuffrouw Wenting al agenturen van de Spoorwegboekhandel gevestigd op ‘de stations Vlissingen Haven, Roozendaal, Breda, Tilburg, Eindhoven, Venlo, Roermond, Maastricht, Nijmegen, Geldermalsen, Dordrecht, Leeuwarden, Groningen, Meppel, Deventer, Hengelo en Oldenzaal, benevens op de stoomboten van de Maatschappij ‘Zeeland’’.³⁷ Dit waren allemaal stations van de Staatsspoorwegen. Desondanks moest ze, om redenen die ik helaas nog niet heb kunnen vinden, de exploitatie in 1891 beëindigen. Het is Albert Willem Bruna die dan op 1 juni 1891 een contract sluit met de eerdergenoemde Staatsspoorwegen om de Spoorwegboekhandel over te nemen. Bruna heeft eerder op 23-jarige leeftijd in 1868 een boekhandel annex uitgeverij in Haarlem overgenomen en was, omdat de zaken in het begin niet altijd goed liepen, in 1890 in Utrecht terechtgekomen.³⁸ De Algemene Spoorwegboekhandel (ASB) was geboren – Bruna voegde ‘Algemene’ aan de naam toe – en was daarmee, als boekhandel van de Staatsspoorwegen, een soort tegenhanger van de AKO, die al in 1878 was opgericht en bij concurrentmaatschappij HSM hoorde, die vooral stations in Noord-Holland en delen van Gelderland had, maar ook via Den Haag (station Hollands Spoor) naar Rotterdam reed. In het contract met de SS werden alle zaken geregeld: zo moesten bedienden van de eerdergenoemde staande kasten met openslaande deuren ‘bij aankomst en vertrek van alle treinen, waarmede personen worden vervoerd, op hun post [dienen] te zijn en

³⁶ Den Haan (1968): 25.

³⁷ Den Haan (1968): 27.

³⁸ Gelauff (2008): 19 & 39.

wel van minstens een halfuur vóór tot tien minuten na aankomst en het vertrek van de trein'.³⁹ De verkoop en uitstalling van boeken en tijdschriften die strijdig waren met de openbare orde en zeden waren uiteraard verboden.

Twee jaar na de overname – in 1893 – begon Bruna ook met het uitgeven van een eigen reeks: *Voor den coupé*. Voor 10 gulden kreeg je dan een dun boekje van octavoformaat met 48 pagina's en met telkens één verhaal dat geschreven was door een contemporaine auteur. De serie hield pas na 25 jaar op te bestaan in 1918. Binnen die lange looptijd zijn uiteindelijk maar liefst 298 deeltjes uitgebracht, wat naar mijn mening duidt op een hoge populariteit. Bovendien zijn in het overzicht achterin Kuiterts proefschrift, naast *Voor den coupé*, hooguit vijf andere literaire series omstreeks die periode te vinden met een vergelijkbare looptijd en aantal delen.⁴⁰ Zoals ik met Fuhri's serie van reislectuur alleen al heb laten zien, is *Voor den coupé* zeker niet de enige in zijn soort. Er zal daarom een concurrentiestrijd zijn geweest tussen vergelijkbare 'reislecturen' die werden uitgegeven door verschillende uitgevers, waar Bruna met zijn reeks dus bovenuit stak. Aangezien al enigszins vast lijkt te staan dat *Voor den coupé* succesvol(ler) was, kies ik wat betreft mijn onderzoeksvragen voor een iets andere invalshoek dan Koenders (2017). Doel van deze scriptie is dus om een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van de reeks binnen het toenmalige literair bedrijf. Zoals gezegd zal ik me daarvoor focussen op de drie uitgangspunten van de 'histoire du livre' (productie, consumptie en distributie van het 'boek'). Daarom zal ik nu ingaan op welke aspecten ik ga behandelen en aan de hand van welke methode ik dat zal aanpakken.

1.7. Methode

1.7.1. Uitgever

Mijn eerste deelvraag luidt zoals eerder gezegd al volgt: 'Hoe gingen de redactie, productie en verkoop van *Voor den coupé* in hun werk?' Hier zal dus vooral de uitgeverskant belicht worden. Voor mijn eerste deelonderzoek ga ik kijken naar hoe de productie van *Voor den coupé* in haar werk ging. Dat wil ik gaan omschrijven aan de hand van Bruna's werkwijze of strategieën: wie waren de tekstbezorgers, uit wie bestond het leespubliek, hoe werden de boekjes verkocht en hoe zagen de advertenties voor de reeks in kranten en/of tijdschriften eruit? Voor al deze aspecten zal ik onderzoek doen in archieven.

³⁹ Gelauff (2009): 47.

⁴⁰ Kuitert (1993): 259-274. Voorbeelden zijn: *Guldens-editie* (1858-1890, 174 dl.), *Klassiek, Letterkundig Panthéon* (1852-1985?, 225 dl.), *Volksletterkunde. Uitgegeven door Den Vriend van Armen en Rijken* (1851-1876, 327 dl.), *Vroolijke voordrachten, komische scenes, luimige samenspraken en kamerstukjes* (1883-1896, 165 dl.) en *Warendorf's novellen bibliotheek* (1890-1909, 211 dl.).

1.7.2. Delen

Vervolgens ga ik dieper in op de boekjes zelf. Daarbij zullen zowel de vorm als inhoud centraal staan. Hoe werden de boekjes gedrukt en hoe zagen ze eruit? Qua inhoud zal uiteraard gekeken worden naar de soort verhalen in de boekjes zelf, maar ook naar zaken als de paratekst. Om dat allemaal te kunnen onderzoeken, zullen naast het eerdergenoemde archiefmateriaal vooral de boekjes zelf optreden als bronnen. Nu zijn alle 298 deeltjes bij lange na niet bewaard gebleven. Tot op heden zijn er 111 achterhaald en bevinden deze zich in de depots van de Koninklijke Bibliotheek, het Spoorwegmuseum, de Universiteit Leiden, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit van Amsterdam.

1.7.3. Receptie

Het laatste hoofdstuk zal gaan over hoe *Voor den coupé* werd besproken in recensies tussen 1893 en 1918, de looptijd van de reeks. Deze zal ik via Delpher vergaren. Nu laten deze weliswaar slechts de mening van literatuurcritici zien en niet die van de ‘gewone’ lezers, maar ervan uitgaande dat recensies deze groep kunnen beïnvloeden tot het wel of niet kopen van een exemplaar, ben ik van mening dat literaire recensies toch een redelijk representatief beeld kunnen geven van de algehele ontvangst. Bovendien is, vanuit praktisch oogpunt, de kans klein dat er een directe bron van een ‘gewone’ lezer over *Voor den coupé* te vinden is. Op basis van het door mij gevonden corpus zal ik dit hoofdstuk indelen in paragrafen die elk de meest voorkomende onderwerpen waarover geschreven wordt door recensenten behandelen.

2. Uitgever

2.1. Uitgeverij A.W. Bruna (& Zoon) en de Algemene Spoorwegboekhandel

De spreekwoordelijke uitgeversreis van Albert Willem Bruna begint in 1868 als hij op 23-jarige leeftijd de boekhandel van wijlen F.J. MacDonald aan de Haarlemse St.-Jansstraat overneemt.⁴¹ Daar geeft hij ook een aantal dingen zelf uit, waaronder in 1869 zijn eerste eigen uitgave, een tweede druk van een theologische handleiding, geschreven door zijn vader, predikant Gerhard Bruna (1810-1886). De zaak is echter niet echt succesvol, want in 1872 moest de boel geliquideerd worden. In de jaren erna werkt hij in Leiden en Amsterdam als commissionair voor andere uitgevers en in Nijmegen als agent voor het *Evangelisch Zondagsblad*. In 1883 stopt hij als commissionair en heeft hij in Amsterdam een grossierszaak, waar hij met succes onder andere scheurkalenders verkoopt.⁴²

In 1890 vestigt Bruna zich in Utrecht, alwaar hij op 1 juni 1891 het eerdergenoemde contract met de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen sluit om de exploitatie van de stationskiosken op zich te nemen.⁴³ Onder de naam van de Algemene Spoorwegboekhandel, kortweg ASB, zou Bruna vanaf dan zijn winkelactiviteiten voeren. Het groothandelsbedrijf, met goedlopende scheurkalenders, wordt verkocht en Bruna richt zich volledig op de reislectuur. In het begin probeert hij zijn kiosken te vullen met kranten, tijdschriften en goedkope romannetjes, maar omdat dit niet gaat zoals verwacht, besluit hij zelf treinlectuur uit te gaan geven. In 1893 verschijnt dan ook voor het eerst *Voor den coupé* als eerste aflevering van Bruna's eerste lectuurserie. Volgens Peter Gelauff in *140 jaar lezen met Bruna* (2009) is veel archiefmateriaal uit die beginperiode helaas verloren gegaan,⁴⁴ maar wat vaststaat is dat *Voor den coupé* in ieder geval kan worden gezien als een verre voorloper van latere succesvolle series als de Zwarte Beertjes en daarom wellicht ook als pocketboekjes avant la lettre. Dat *Voor den coupé* zelf ook goed verkoopt, blijkt wel uit het feit dat Bruna verder weinig andere werken uitgeeft.⁴⁵

Zo loopt Bruna's firma door tot 1898, want vanaf 1 januari 1899 treedt Albert Willems jongste zoon Hendrik Magdalenus (1874-1965) aan in de uitgeverij die vanaf dan A.W. Bruna & Zoon heet. Volgens C.J. Aarts in *Kijkjes achter de schermen* (2009) is dat direct te merken:

⁴¹ Aarts (2009): 9.

⁴² Aarts (2009): 13-15.

⁴³ Aarts (2009): 17.

⁴⁴ Gelauff (2009): 39.

⁴⁵ Aarts (2009): 17.

‘Het aantal titels dat wordt uitgegeven gaat plotseling met sprongen omhoog. A.W. Bruna & Zoon is nu echt een familiebedrijf geworden. In 1902 overlijdt de oprichter en staat de zoon er alleen voor. Later in hetzelfde jaar wordt diens zoon geboren, die dezelfde naam krijgt als de oprichter: Albert Willem Bruna (1902-1996)’.⁴⁶

Wat betreft uitbreidingen blijft het daar niet bij. Zo komt in 1903 de oudste zoon van de eerste A.W. Bruna, Gerhard Bruna (1870-1935) erbij, waarna de broers in 1909 besluiten de uitgeverij en de Spoorwegboekhandel op te splitsen in twee losse bedrijven, al zal de innige samenwerking behouden blijven. De uitgeverij, die vandaag de dag nog bestaat, wordt vanaf dan geleid door Gerhard en de boekhandels, waaruit de huidige Bruna-keten voortkomt, komen onder leiding te staan van Hendrik Magdalenus.

2.2. Tekstbezorgers

Met een steeds groter wordend uitgevers- en stationskioskenbedrijf is het simpelweg onmogelijk voor A.W. Bruna, en later ook zonen, om alles zelf te doen. Wat betreft het uitgeven van *Voor den coupé* zullen ze zeker ook een redactie tot hun dienst hebben gehad, maar ik heb helaas niet kunnen vinden uit wie deze redactie bestond en hoe men te werk ging. Van de auteurs die de 298 afleveringen hebben geschreven, is natuurlijk wel het een en ander te vinden.

2.2.1. Nederlandstalige auteurs

Van de 298 deeltjes zijn de verhalen in waarschijnlijk zo’n 150 tot 161 afleveringen van Nederlandse origine, dat wil zeggen dat ze geschreven zijn door Nederlandstalige auteurs uit het Nederlandse vasteland of uit het toenmalige Nederlands-Indië. Ik zeg bovendien waarschijnlijk, omdat van sommige nummers niet helemaal duidelijk is wie de auteur is, omdat deze simpelweg nergens vermeld wordt of omdat niet helemaal duidelijk is wie er achter een pseudoniem schuilt of uit welk taalgebied een pseudoniem afkomstig zou kunnen zijn.⁴⁷ Ongeveer de helft van alle uitgaves is in ieder geval Nederlands te noemen, wat ervoor zorgt dat de verhouding tussen binnenlandse en buitenlandse nouvelles praktisch gelijk is.

Van de ‘Nederlandse’ afleveringen is de overgrote meerderheid geschreven door een vrouwelijke auteur, al geldt dat eigenlijk voor de gehele reeks. Desondanks is dat vaak niet direct aan de naam van de auteur op het omslag van het boekje af te lezen. Dat komt doordat de vrouwelijke auteurs voornamelijk schrijven onder een pseudoniem. Dat pseudoniem kan

⁴⁶ Aarts (2009): 29.

⁴⁷ Zie bijlage I.

bijvoorbeeld bestaan uit initialen, met al dan niet een achternaam, waardoor niet direct duidelijk is of het een mannelijke of vrouwelijke auteur betreft, een compleet verzonnen naam of alleen een voornaam, al dan niet anders dan hoe de schrijfster in kwestie daadwerkelijk heet. Voorbeelden zijn respectievelijk I.B. (nr. 72 en 78, voor Ina Boudier-Bakker), Prinses Elsa (nr. 10, 18, 33 en 45, voor Louise Stratenus) en Catharina (nr. 19 en 36, voor Jacoba Jolles-Singels).

In die tijd was het gebruikelijk dat vrouwen een pseudoniem gebruikten voor hun geschreven werk. Volgens Erica van Boven in ‘Het pseudoniem als strategie’ uit 1998 bestonden er voor hen namelijk zowel praktische hindernissen als sterke ideologische belemmeringen voor het schrijverschap.⁴⁸ Ondanks dat er in de jaren 1840 binnen bepaalde kringen een groeiende sympathie voor vrouwenemancipatie en een tendens tot gelijke behandeling van mannen en vrouwen was, krijgen de negatieve geluiden omtrent de vrouwelijke aard, rol en auteurschap na 1850 weer de overhand:

‘De vrouwelijke auteur was in deze periode weliswaar geen nieuw, maar toch ook nog lang geen vanzelfsprekend verschijnsel en als gezegd werd het auteurschap voor vrouwen eigenlijk niet passend gevonden. Het zou moeilijk verenigbaar zijn met hun taak en bestemming binnen de huiselijke kring, en ook met hun aard en geestelijke vermogens’.⁴⁹

Vrouwelijke auteurs moesten dus een zelfbeeld van henzelf als auteur ontwikkelen in een wereld waar het vrouw-zijn een literair obstakel was. Van Boven ziet in het veelvuldig gebruik van het prenoniem de wens van deze groep auteurs naar voren komen om vrouw te blijven en dat bovendien te beklemtonen.⁵⁰ Waar mannen eerder geassocieerd zullen worden met de familienaam, is dat bij vrouwen juist hun voornaam, die vaak ook nog eens hetzelfde klinkt, zoals een uitgang op -a. Het zal daardoor voor lezers, critici, en vandaag de dag ook literatuurwetenschappers, niet makkelijk zijn (geweest) om de verschillende Agatha’s, Catharina’s of Johanna’s die de ronde deden uit elkaar te houden. Daardoor is het des te opmerkelijker dat de schrijfsters uit die tijd niet zochten naar een unieke naam die ze kon onderscheiden van de rest – Van Boven noemt Multatuli als voorbeeld – maar er juist naar lijken te streven om op te gaan in de menigte namen en daardoor zo min mogelijk op te vallen.

⁴⁸ Van Boven (1998): 310.

⁴⁹ Van Boven (1998): 316.

⁵⁰ Van Boven (1998): 319.

Een van de schrijfsters die zich veelvuldig bediende van pseudoniemen, en met meer dan veertig zich daarin misschien wel kampioen mag noemen, is Louise Stratenus (1852-1908). Stratenus groeide op in een adellijk milieu en stond bekend als een intelligente dame. Vanaf haar vierentwintigste begint ze zich te ontwikkelen als schrijfster en dichteres, maar ook als vertaalster. In 1880 vestigde ze zich in Arnhem om daar de hoofdredacteur van het tijdschrift *Vrouwenbibliotheek* te worden. Omdat ze op te veel kosten zou zijn gejaagd door een vriendin, Corry van Limburg Stirum, vertrok ze met een andere goeie vriendin, Catharina Alberdingk Thijm, die tevens de zus was van ‘Lodewijk van Deyssel’, naar Londen en later naar Parijs en Brussel om zelf uiteindelijk in 1901 terug te keren naar Breda. In 1907 kreeg ze echter een hersentumor, waarna ze op 20 maart 1908 overleed. Tijdens haar leven was Louise Stratenus vooral een broodschrijver: tussen 1876 en 1905 publiceerde ze meer dan vijftig zelfstandige titels.⁵¹

Ook voor Bruna's *Voor den coupé* heeft ze veel schrijfwerk verricht. In totaal staat haar naam, al dan niet onder pseudoniemen Claudius, Prinses Elsa en Meta von Zweimarck, op het omslag van maar liefst 26 deeltjes, waarmee ze van alle *Voor den coupé*-auteurs de meeste afleveringen op haar naam heeft staan. De kanttekening die hierbij wel gemaakt moet worden is dat nummer 97, getiteld *De fakir*, in 1913 nogmaals, maar dan als nummer 238, is uitgegeven. Daar staat tegenover dat ook nummer 232, *De vondeling*, postuum is uitgegeven, terwijl deze novelle tot dan toe nooit eerder was gepubliceerd. Aangezien er in de titellijst nog een paar ‘onopgeloste’ pseudoniemen voorkomen, valt niet uit te sluiten dat haar verdiensten voor deze reeks nog wat groter kunnen zijn. Aangezien Stratenus ook gewoon openlijk onder haar eigen naam publiceert, zal haar reden voor het gebruik van pseudoniemen, waarschijnlijk met instemming van Bruna, vooral afwisseling zijn. Zo komt haar eigen naam niet meer dan één keer per kalenderjaar voor. De uitzondering daarop is 1902, want dan schrijft ze niks voor de reeks. Nummer 133, *De vrouw in het zwart*, is wat betreft *Voor den coupé* haar laatste bijdrage die althans tijdens haar leven verschijnt. Een andere reden dat ze een hele pseudoniemenstrategie hanteert, is dat sommige pseudoniemen gepaard gaan met een bepaalde stijl. Zo hebben de deeltjes onder de naam van Claudius een morbide inslag en kunnen lezers bij Prinses Elsa juist een sentimenteel verhaal verwachten.⁵²

⁵¹ Altena (2018).

⁵² Aarts (2009): 19-21.

2.2.2. Vertalers en buitenlandse auteurs

Als de tekstuele inhoud van zo'n 150 tot 161 afleveringen van Nederlandse origine zijn, dan betekent dat er nog zo'n 137 tot 148 van de in totaal 298 nummers overblijven die van buitenlandse bodem zijn of kunnen zijn. Met zo'n 86 deeltjes is de meerderheid van deze groep afkomstig uit het Duitse taalgebied. Het Engels neemt met 24 tot 26 nummers de tweede plek in beslag. Hier gaat het zowel om auteurs van de Britse eilanden als uit de Verenigde Staten. Met 11 nummers belandt het Frans op plek drie, waarna het Deens (5x), het Italiaans (4x), het Noors (3x) en tot slot het Pools en het Schots allebei met 1x volgen.

De meest waarschijnlijke reden dat praktisch de helft van de reeks uit vertaalde werken bestaat, is het feit dat van het auteursrecht, zoals we dat vandaag de dag kennen, toentertijd nog geen sprake was.⁵³ Totdat de nieuwe Auteurswet in werking trad op 1 november 1912 was het intellectueel eigendom niet erkend in Nederland. Een auteur kon eind negentiende eeuw alleen direct profijt hebben van zijn werk als deze het manuscript inclusief de zogenoemde kopijrechten verkocht had aan een uitgever, die vanaf dat moment de nieuwe eigenaar was. De uitgever mocht deze kopijrechten tot maximaal twintig jaar na de dood van desbetreffende auteur in handen hebben, tenzij in de tussentijd besloten werd om deze door te verkopen. De in die tijd geldende Auteurswet uit 1817 gold ook voor vertalers.⁵⁴ De wet zag een vertaling namelijk als een nieuwe schepping, waardoor de vertaler in feite ook een auteur was en de kopijrechten op een werk van een vertaler daarmee ook tot twintig jaar na de dood van deze persoon rechtsgeldig waren. De buitenlandse auteurs, wiens werk naar het Nederlands vertaald werd, waren niet beschermd en hoefden daarom op geen enkel honorarium te rekenen, al zou dat met de nieuwe wet vanaf 1912 veranderen. Op de omslagen van een paar *Voor den coupé*-afleveringen is vanaf dan ook de tekst 'Met autorisatie vertaald' te vinden.

Ook onder de vertalers die hebben gewerkt voor de reeks bevinden zich vooral vrouwen. Voorbeelden zijn A.M. van Erp Taalman Kip, Estella Visser-Zadoks (onder pseudoniemen Stella Zadoks en Stella Mare) en Joanna Petronella Wesselink-van Rossum. De persoon die, voor zover vermeld op het omslag, de meeste vertalingen voor zijn of haar rekening heeft genomen, te weten zestien keer, luistert naar het pseudoniem J.v.M.. Het betreft hier allemaal verhalen die uit het Duitse taalgebied afkomstig zijn, maar wie er achter deze initialen schuilgaat, heb ik vooralsnog niet kunnen vinden.

⁵³ Kuitert (1993): 71.

⁵⁴ Kuitert (1993): 72.

2.3. Leespubliek

Zoals de serietitel *Voor den coupé* al suggereert, is de reeks bedoeld om tijdens een treinreis te lezen. Aangezien de trein rond 1900 drie verschillende klassen kende, was de trein van toen een afspiegeling van de maatschappij te noemen. Zeggen dat *Voor den coupé* bedoeld is voor de treinreiziger is dan ook te breed, want er bestond toen niet één soort treinreiziger. Iedere reiziger kwam uit een andere stand en reisde, naar gelang het geld waarover deze kon beschikken, in een andere klas. Bovendien werd er in 1874 bij Koninklijk Besluit vastgelegd dat alle treinen ook over aparte damescoupés moesten beschikken, waardoor een trein minstens zes verschillende klassen had.⁵⁵ De damescoupés waren bedoeld voor vrouwen die alleen reisden met de trein of die tijdens hun reis niet door een man werden vergezeld. Op die manier konden ze met een veilig gevoel naar hun bestemming reizen en hoefden ze niet bang te zijn dat een man met verkeerde ideeën in hun coupé zou stappen. Dat wil uiteraard niet zeggen dat dat nooit gebeurde: een medereiziger kon in alle haast om de trein te halen immers over het hoofd zien dat hij een damescoupé instapte, maar het kon ook voorkomen dat mannen vanwege drukte toch in een damescoupé plaats mochten nemen. Over hoe het er precies aan toeging in treincoupés, zijn weinig bronnen. Literatuur biedt hier daarom een uitkomst, want zo stellen Hein Klompkamer en Dirk Mulder in hun doctoraalscriptie *De treinreiziger in de literatuur* uit 1980:

‘Prozaïsten en dichters gunnen ons middel hun werk – meestal ongewild – een blik op de consument c.q. de treinreiziger. Het is de literatuur, die ons in staat stelt een beeld te krijgen van de treinreiziger en wel met name van de treinreiziger die niet meer levend aanwezig is, zodat we hem niet meer d.m.v. technieken als enquête en interview over zijn ervaringen kunnen ondervragen’.⁵⁶

Wat betreft hoe het er in de damescoupés aan toeging, schetst Geertruida Carelsen in het hoofdstuk ‘Dames-coupés’ uit *Een bonte bundel* (1885) het volgende:

‘In de 1e klasse riekt het doorgaans naar juichtleeren reistasschen of naar parfumerieën; in de 2e of naar niets of naar pepermintjes; in de 3e naar pas gewasschen linnengoed,

⁵⁵ Hupkes (1964): 93-94. Ik zeg minstens, omdat spoorwegmaatschappijen door datzelfde Koninklijk Besluit verplicht werden om wagons te laten rijden met afzonderlijke rookcoupés. Hierover werd namelijk door reizigers geklaagd, maar de maatschappijen hielden de boot, of in dit geval trein, lang af. Desondanks moesten de maatschappijen vanaf dan in principe maar liefst negen verschillende soorten reizigers vervoeren en die vonden dat vanwege de ruimte in de wagons maar inefficiënt en daardoor vooral ook duur!

⁵⁶ Klompkamer & Mulder (1980): 146.

sinaasappelen, kaas of visch. Wat overigens de mooie oogen en prettige gezichten, de voorkomende manieren, de frissche karakters, de meer of minder goede of geestige menschen moge aangaan, ben ik zeker dat die over de verschillende klassen tamelijk gelijk verdeeld zijn; maar in de 1^e komen in den regel de uiterlijke aantrekkelikheden, in de 3^e de innerlijke het meest tot hun recht, terwijl in de 2^e zich alles het meest en gesloten verhoudt – tenzij natuurlijk dat men met een gezelschap van van vroeger bekende vrouwen te doen heeft’.⁵⁷

De reden dat volgens Carelsen zo weinig werd gepraat in de tweede klasse was dat men hier een qua standen gemengd publiek kon aantreffen. De dames waren dan bang om zich te ‘compromitteren’. In de derde klasse, waar de damescoupés overigens vrouwencoupés werden genoemd, werd er volgens de schrijfster veel opener met elkaar omgegaan. Ze legt uit dat de reizigers hier vaak zelden reizen, waardoor ze zich vaak vergissen met hun kaartjes of hun reisplanning. Als deze groep al in de trein stapte, was dat vaak om een treurige reden.

‘En de liefste afleiding, ontspanning, troost, bestaat dan daarin dat zij haar leed luchten en medegevoel vinden. Er heerst tussen die vier houten wandjes een groote mate van publiciteit. [...] De meesten vertellen het liefst hare eigene levensgeschiedenissen en dan wordt er vaak geschreid door spreeksters en toehoorderessen. Maar vaak wordt er ook gelachen, hartelijk en zonder voorbehoud’.⁵⁸

Aangezien de arbeidersklasse niet vaak de trein pakte, zal de focus van reizigers uit deze bevolkingsgroep vooral op de reis zelf hebben gelegen. Ontspannen tijdens de reis door een boekje te lezen lijkt mij, los van het feit dat zo iemand dan ook weer geld aan een boekje kwijt zou zijn, daarom onwaarschijnlijk. De beoogde doelgroep van *Voor den coupé* zal waarschijnlijk dan ook eerder instappen in de (dames)coupés van de eerste en tweede klasse, al zal het zwaartepunt vermoedelijk op reizigers in de tweede klasse hebben gelegen. Aangezien zij, in tegenstelling tot de dames uit de eerste klasse, getuige de heersende etiquette er tijdens hun treinreis voor moesten waken dat ze ‘verlaagden’ tot iemand uit de arbeidersklasse, zal het lezen van een boekje uit bijvoorbeeld de *Voor den coupé*-reeks voor hen een hoffelijk excuus zijn geweest om geen gesprek aan te hoeven knopen. Naast deze praktische reden kan deze aanname ook op basis van inhoudelijke gronden worden gemaakt: in de boekjes waren novellen

⁵⁷ Carelsen (1885): 119-120.

⁵⁸ Carelsen (1885): 127-128.

opgenomen die moreel verantwoord waren en die vrij vaak ook de liefde als thema hadden. Bovendien werden de meeste afleveringen geschreven door een vrouw en A.W. Bruna zal dat dan ook niet zonder reden gedaan hebben. Daarnaast lazen de mannen van die tijd vooral de krant, tijdschriften en boeken van de Tachtigers, een Louis Couperus of, als ze tot de elite behoorden, werken van auteurs uit het buitenland, aangezien zij, net als de vrouwen uit die stand, een taal als het Duits, Frans of Engels vaak machtig waren, terwijl de verhalen in *Voor den coupé* alleen in het Nederlands uitgegeven werden en daarvoor zelfs speciaal vertaald werden. Verder staat, zoals ik in het volgende hoofdstuk zal laten zien, een dame prominent weergegeven op de eerste twee versies van het *Voor den coupé*-omslag. Daarom lijkt het me het meest waarschijnlijk dat Bruna voor zijn treinlectuurreeks vrouwen uit de betere lagen van de samenleving in gedachten had. Behorend tot de elite en de (gegoede) burgerij reisden deze per trein dus voornamelijk in respectievelijk de eerste en tweede klasse, al zal het zwaartepunt van zijn beoogde lezerspubliek, gezien de vorm en inhoud van *Voor den coupé* en de indeling van de (trein)maatschappij op dat moment, liggen bij de reizigers in de tweede klasse.

2.4. Verkoop

De verkoop van *Voor den coupé* zal, los van de kiosken en boekhandels in het land die bij de uitgeverij van Bruna bestelden, voornamelijk hebben plaatsgevonden in de stationskiosken, behorend tot Bruna's Algemene Spoorwegboekhandel (ASB), die hij in dienst van de Staatsspoorwegen exploiteerde. Bruna zat daarmee in een ongelofelijke luxepositie, omdat hij niet alleen bij machte was om zelf boeken te laten drukken, maar ook de beschikking had over een eigen verkoopkanaal. Met zijn ASB-kiosken op de stations van de SS was Albert Willem Bruna een soort concurrent of eerder een tegenhanger van de AKO's (Amsterdamsche en later de Algemene Kiosk Onderneming) op de HSM-stations. Als concurrerende spoorwegmaatschappijen deelden de HSM en de SS in eerste instantie geen stations en bovendien hadden zij op andere plekken in het land hun spoorlijnen lopen. De HSM en daarmee de AKO was vooral te vinden in het westen en in delen van het midden en oosten van het land. De SS en de ASB waren echter in het grootste deel van het land vertegenwoordigd, omdat deze lijnen een groter gebied bestreken. In de drie zuidelijke en drie noordelijke provincies waren ze zelfs exclusief.⁵⁹ Concurrenten op het scherpst van de snede zullen de AKO en de ASB in die tijd daardoor dus niet echt geweest zijn.

⁵⁹ Van Melle (2021): 37.

Hoe kwam de treinreiziger dan aan zijn leeswaar? Toen mejuffrouw Wenting de Spoorwegboekhandel begon werd er gebruikgemaakt van kasten die in de wachtkamer of de stationsrestauratie te vinden waren. Deze werden dan bediend en verzorgd door een medewerker. Toen A.W. Bruna er de Algemene Spoorwegboekhandel van maakte, zal dit in eerste instantie niet veel anders zijn geweest, al zullen er de kasten in de loop der tijd vervangen zijn door vaste kiosken. Bovendien liepen er, onder andere getuigende de afbeelding op een van de *Voor den coupé*-omslagen, krantenjongens rond over de perrons om de leeswaar nog eens extra aan de man te kunnen brengen.

De afleveringen van *Voor den coupé* kostte ieder 10 guldencent per stuk. Deze prijs bleef gehandhaafd tot en met waarschijnlijk 1916.⁶⁰ Aangezien nummer 271, *Nerveus* door Ernst Eckstein, van alle tot op heden bewaard gebleven deeltjes uit 1916 de meest late is en nog 10 cent kost, terwijl de eerstvolgende bewaard gebleven deeltje, nummer 276 *Haar jongen* van Olga Wohlbrück, uit 1917 komt en ineens 12,5 cent kost.⁶¹ Dat bedrag is ook te vinden op alle andere boekjes uit 1917 die vandaag de dag nog bestaan. Uit het enige bewaard gebleven boekje uit 1918, nummer 298 *Haar laatste betrekking* van Thérèse Hoven dat tevens de allerlaatste aflevering van de reeks is, blijkt dat de prijs in de tussentijd, waarschijnlijk aan het begin van 1918, wederom omhoog is gegaan naar 15 cent per aflevering. Wat de reden voor deze prijsstijging was, is me onduidelijk, maar het zal om de een of andere reden vast onrendabel zijn geweest voor de Bruna-uitgeverij om de prijs van 10 cent te behouden. Wellicht dat deze prijsstijgingen een mogelijke rol hebben gespeeld in het beëindigen van de reeks eind 1918, al wordt wel weer vermeld dat er in 1917 alleen al zo'n half miljoen exemplaren van *Voor den coupé* verkocht zouden zijn.⁶² Elders wordt dan weer geschreven dat er van het begin van de reeks in 1893 tot en met 1917 zo'n 2,5 miljoen exemplaren verkocht zouden zijn.⁶³

2.5. Advertenties

2.5.1. In het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*

Zoals de titel van deze krant al aangeeft, was het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* vooral bedoeld als medium tussen uitgevers en boekhandelaren. Nu was Albert Willem Bruna als eigenaar zowel van zijn eigen uitgeverij als zijn eigen stationsboekhandel weliswaar beiden,

⁶⁰ Zie bijlage I.

⁶¹ 12,5 cent klink vandaag de dag wellicht raar in de oren, maar indertijd was dat gewoon mogelijk. Er bestonden immers muntstukken van een halve cent, een halfje geheten, maar ook van 2,5 cent, die halve stuivers werden genoemd.

⁶² Gelauff (2009): 55.

⁶³ Den Haan (1968): 32.

maar dat wil niet zeggen dat *Voor den coupé* exclusief in de stationskiosken van de Staatsspoorwegen verkocht werd. Bruna adverteerde namelijk regelmatig in het *Nieuwsblad* en informeerde daarmee vakgenoten over de nieuw verschenen deeltjes, hoeveel ze kostten en op welke wijze ze eraan konden komen.

De eerste advertentie over *Voor den coupé* in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* verscheen op 11 augustus 1893:

Afbeelding 2.1 - Eerste advertentie Voor den coupé (NvdB 11-08-1893)

Bruna is, voor een eerste advertentie aan zijn collega's, summier in het beschrijven van de nieuwe serie. Dat het reislectuur betreft, volstaat blijkbaar. Verder noemt hij de auteur, Louise Stratenus, en dat het eerste deeltje een speciaal voor de serie geschreven verhaal bevat voor de verkoopprijs van 10 gulden. De meeste informatie in de advertentie is van puur zakelijke aard en verschaft details over de inkoopprijs, waarbij een grotere inkoop zorgt voor meer korting per exemplaar, en over hoe men kan bestellen en de verzending kan verwachten. Aangezien het midden augustus is en de zomerperiode op haar einde begint te komen, lijkt dit moment uiterst geschikt om een nieuwe serie, laat staan Bruna's eerste eigen uitgegeven serie, op de markt te brengen. Zoals gezegd is, getuige de titel, het beoogde leespubliek in principe mensen die met de trein reizen en aangezien het bijna september is, zal het dagelijkse treinreizigers snel weer toenemen en dan is het bedrijfstechnisch gezien slim om op dat moment in te stappen met een nieuwe serie die gericht is op die doelgroep. Aangezien A.W. Bruna zijn serie ook verkoopt aan collega-boekhandelaren, die niet allemaal een boekhandel of kiosk op het station zullen uitbaten, zal hij er waarschijnlijk ook rekening mee houden dat niet alle lezende treinreizigers hun leeswaar kopen op station, maar bijvoorbeeld bij hun (vaste) boekhandel om de hoek.

Twee weken later verschijnt er op 25 augustus 1893 weer een advertentie in het *Nieuwsblad*:

Afbeelding 2.2 - Advertentie Voor den coupé (NvdB 25-08-1893)

De strekking van deze advertentie is duidelijk en gaat over de levering van de boekjes. In de vorige advertentie stond al vermeld dat een bestelling van minder dan zes exemplaren via de heren Schalekamp, Van de Grampel en Bakker zou gaan, maar blijkbaar is er toch enige onduidelijkheid ontstaan wat betreft de grotere leveringen. Aangezien Bruna hier expliciet vermeldt dat er geen commerciële zendingen zullen plaatsvinden, lijkt het waarschijnlijk dat zakelijke klanten zelf verantwoordelijk zijn voor het ophalen van hun bestelling bij de Utrechtse uitgever.

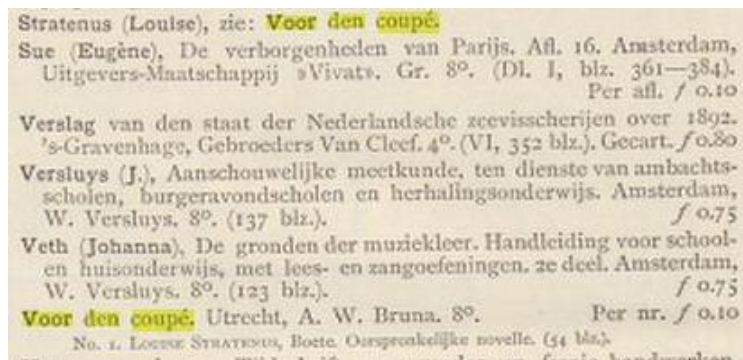

Afbeelding 2.3- Advertentie Voor den coupé (NvdB 12-09-1893)

In de editie van 12 september volgt de volgende advertentie. Hieruit wordt duidelijk dat de levering van het eerste nummer enige vertraging heeft opgelopen, doordat de tekenaar van het omslag, Alfred d'Osselet, ziek was. Wel kan Bruna alvast de titels en auteurs van het tweede en derde nummer mededelen, alsook dat een jaargang uit twaalf nummers bestaat. Dat betekent dat zijn streven is dat er maandelijks een nieuw nummer verschijnt, een schema dat de uitgeverij ieder kalenderjaar, met uitzondering van 1913 en, uiteraard, 1893, weet vast te houden.⁶⁴ Tot slot geeft Bruna aan dat nog steeds dezelfde bestel- en levervoorwaarden gelden.

Na deze advertentie nog een keer geplaatst te hebben in de editie van 15 september, kan *Boete*, de titel van het eerste nummer, teruggevonden worden in de overzichtslijst van nieuwe, uitgekomen boeken in de *Nieuwsblad*-uitgave van 29 september 1893:

⁶⁴ Zie bijlage I.

Afbeelding 2.4 - Vermelding eerste nummer Voor den coupé (NvdB 29-09-1893)

Een maandje later, op 17 oktober 1893, geldt dit ook voor het tweede nummer en het derde en vierde nummer worden eveneens in het *Nieuwsblad* vermeld in de edities van respectievelijk 24 november en 19 december van dat jaar.

2.5.2. In publieke kranten en tijdschriften

Dat A.W. Bruna aan het begin van de serie reclame maakte in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* wil niet zeggen dat Bruna niet bij het leespubliek adverteerde. In de editie van 1 mei 1894 van *Het nieuws van den dag* verschijnt de eerste ‘particuliere’ advertentie over *Voor den coupé*:

Afbeelding 2.5 - eerste 'particuliere' advertentie Voor den coupé (HNvdD, 01-05-1894)

Zoals in het volgende hoofdstuk in de paragraaf over de vorm van de deeltjes uitgebreider besproken zal worden, kon men *Voor den coupé* in twee varianten tegenkomen. De meest standaard uitgave was logischerwijs een los exemplaar, maar men kon tegen betaling van 90 guldencent een bepaald aantal losse deeltjes gebundeld krijgen. Als Bruna, wat betreft uitgeefschema, de nieuwe deeltjes nog steeds halverwege elke maand liet uitbrengen, dan zouden er ten tijde van bovenstaande advertentie inmiddels acht losse nummers bestaan. Aangezien de *Voor den coupé*-bundels, die met Romeinse cijfers werden genummerd, telkens zes losse nummers bevatten, lijkt Bruna dit moment van de eerste verzamelbundel aangegrepen

te hebben om hiervoor direct bij het leespubliek reclame te maken. De advertentie spreekt echter over vier deeltjes, maar in de bij de Universiteit Leiden bewaarde verzamelbundel I zijn wel gewoon zes deeltjes opgenomen en aangezien dat bij elke bewaard gebleven bundel het geval is, en het in de advertentie vermelde aantal pagina's bovendien overeenkomt met de werkelijkheid, zal het hier waarschijnlijk om een drukfout gaan. Een reden voor het maken en uitgeven van deze bundels zou kunnen zijn dat de uitgeverij exemplaren overhad en men hier zo min mogelijk verlies op wilde maken, maar een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat A.W. Bruna al langer rondliep met het idee van verzamelbundels en hier twee maanden na het uitkomen van het zesde nummer werk van maakte, al hoeft de ene reden de andere natuurlijk niet uit te sluiten. Verder wordt er in de advertentie vermeld dat geïnteresseerden de bundel kunnen krijgen tegen toezending van een 'postwissel franco per post'.

De losse afleveringen waren vanwege hun dunne bladzijdes fragiel, dus wanneer deze werden gebonden in een rood bandje, gingen ze niet alleen langer mee, maar kregen ze ook een luxere uitstraling. Met die gedachte zal Bruna waarschijnlijk de volgende advertentie hebben laten plaatsen in *Het nieuws van den dag* van onder andere 23 november 1895:

Afbeelding 6 - Nicolaasadvertentie Voor den coupé (HNvdD, 23-11-1895)

Zo'n dikke uitgave is natuurlijk een geschikt sinterklaascadeau en extra bijzonder is dat het gaat om bundel van bundels, namelijk de eerste vier verzamelbanden. Voor de echte lezer-verzamelaar zal dit dan ook een mooie aanwinst zijn in de boekenkast en eentje om thuis te lezen, want voor in de trein zal deze band toch echt te zwaar en lomp zijn.

2.6. Conclusie

De reeks *Voor den coupé* was voor Albert Willem Bruna en zijn opvolgers een succesverhaal te noemen en zonder de immense populariteit ervan waren zowel de uitgeverij als de ASB

wellicht nooit uitgegroeid tot de bedrijven die we vandaag de dag kennen. Wat betreft auteurs en vertalers werd de serie vooral geschreven door vrouwen, een feit dat wellicht ook iets zegt over het beoogde leespubliek van deze reis- en ontspanningslectuur. Vrouwen uit de gegoede burgerij die reisden met de tweede klasse, en in zekere zin ook die uit de elite die in de eerste klasse zaten, hadden namelijk het geld en de mogelijkheid om zowel een treinkaartje als een boekje ter ontspanning en ‘gespreksvermijder’ te kopen en te lezen. De goedkope prijs droeg waarschijnlijk ook bij aan de populariteit en het succes van de serie, die A.W. Bruna in eerste instantie promootte aan zijn collega-boekhandelaren via *Nieuwsblad voor den Boekhandel*. Nadat de eerste paar afleveringen verschenen waren, zette Bruna ook een advertentiecampagne op in *Het nieuws van de dag* om een verzamelbundel van meerdere *Voor den coupé*-deeltjes onder de aandacht van het lezerspubliek te brengen. Het is aannemelijk dat deze bandjes werden samengesteld uit overgebleven losse exemplaren. Aangezien alleen de bundels uit de beginperiode van de reeks bewaard zijn gebleven, is het wellicht mogelijk dat de serie in de loop der tijd steeds beter begon te lopen, waardoor het samenstellen en uitgeven van verzamelexemplaren niet meer nodig was, omdat er daarvoor te weinig boekjes overbleven. Alhoewel niet vaststaat om hoeveel verkochte exemplaren het daadwerkelijk ging, laten schattingen en de lange looptijd van maar liefst 25 jaar zien dat *Voor den coupé* uiteindelijk wel tot een groot verkoopsucces is uitgegroeid.

3. Voor den coupé-delen

3.1. Vorm

3.1.1. Losse afleveringen

Zoals gezegd liep *Voor de coupé* van 1893 tot en met 1918 en hebben in die 25 jaar maar liefst 298 afleveringen het levenslicht gezien. Elk los exemplaar was een dun boekje van octavoformaat. Dat betekent dat de drukker zestien pagina's op één planovel drukte dat vervolgens drie keer op de helft gevouwen werd. Bruna gebruikte bij *Voor den coupé* een plano van zogenoemd postformaat. Deze was 43,5 bij 56,5 cm groot. Door het vouwen en innaaien kreeg de lezende reiziger uiteindelijk een handzaam boekje van ongeveer 13 bij 19 centimeter grootte in handen dat dus naast het omslag bestond uit een binnenwerk van drie katernen met ieder zestien bladzijden, oftewel 48 pagina's in totaal. De omslagen van *Voor den coupé* hadden vaak een uniform uiterlijk, al heeft de serie in haar looptijd vijf verschillende omslagen gekend.

Afbeelding 3.1 - Omslagversies 2, 3 en 5 (hier behorend bij respectievelijk nummers 78, 107 en 191).

Op de eerste versie van het omslag, die is getekend door Alfred d'Osselet, is een welgestelde en lezende dame te zien in een treincoupé. Op de tweede versie, getekend door Jan de Quack, wordt een soortgelijke dame vergezeld door een krantenjongen die haar tijdens het instappen een aflevering van *Voor den coupé* verkoopt. Op omslag drie is er, zonder handtekening, gekozen voor alleen de krantenjongen en omslagen vier en vijf hebben met elkaar gemeen dat er een hele groep, al dan niet lezende, treinreizigers op te zien is. Deze twee omslagen bevatten bovendien ook allebei de initialen J.G., zij het in een licht verschillende vorm. Wie hierachter schuilgaat, is onduidelijk.

Afbeelding 3.2 - Omslagversie 1 en 3 (hier behorend bij respectievelijk nummers 38 en 174).

De uniforme omslagen zorgde enerzijds voor herkenning, maar had vooral als voordeel dat er ‘maar eenmaal een ontwerp voor omslag en typografie uitgewerkt [hoefde] te worden. [...] Met het ontwerp kon vervolgens voor de hele serie reclame worden gemaakt’.⁶⁵ Hierdoor konden

Afbeelding 3.3 - Advertentie in nummer 174.

de totale productiekosten omlaag, waardoor een serieboekje goedkoper werd dan ‘losse’ boeken. Daardoor werd ook een hogere oplage mogelijk, wat de verkoopprijs nog meer drukte. Wat dat betreft zijn literaire series als *Voor den coupé* eigenlijk pocketboekjes avant la lettre.

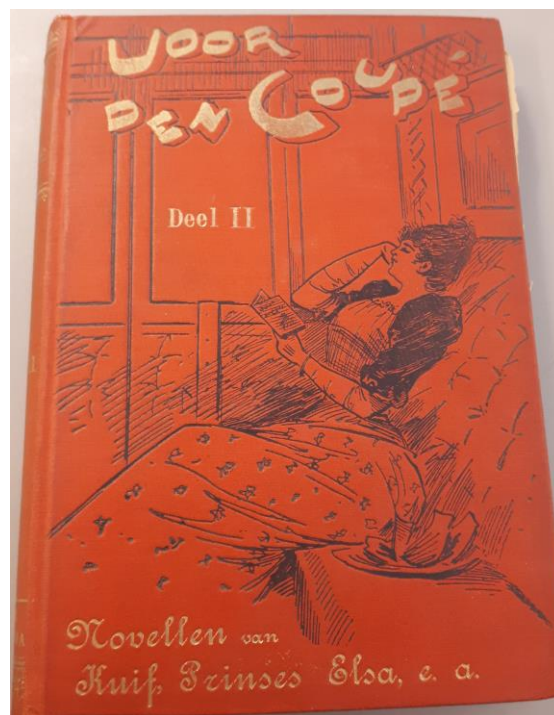
Een andere manier voor Bruna om de drukkosten te drukken was het aanbrengen van advertenties in de boekjes. Soms betrof het een overzicht van eerder verschenen afleveringen uit de reeks, maar soms ook van andere titels uit zijn fonds. Daarnaast stond er altijd wel één of meerdere reclames van bedrijven in de boekjes. Deze waren op de

⁶⁵ Kuitert (1993): 18.

achterkant en op de binnenzijden van het omslag te vinden.

3.1.2. Verzamelbundels

Een los exemplaar van *Voor den coupé* werd, met uitzondering van de laatste twee loopjaren, voor 10 cent verkocht. Daarnaast was het mogelijk om voor 90 cent een verzamelbundel aan te schaffen waarin zes opeenvolgende afleveringen in een linnen bandje samengevoegd waren. De kaftjes die hiervoor gebruikt werden waren rood van kleur en hadden qua ontwerp dezelfde afbeeldingen als de eerste omslagversie van de losse afleveringen. Het verschil zat hem echter in het feit dat de letters in goud waren uitgevoerd en dat de titel van de aflevering was vervangen door een Romeins cijfer dat correspondeerde met de hoeveelste verzameluitgave het was en door een paar auteursnamen die bij desbetreffende uitgave hoorden. Doordat elk bandje zes afleveringen omvatte, die zelf ieder zo'n vijftig pagina's dun waren, bedroeg de dikte van een bundel zo'n driehonderd pagina's, waardoor het van zichzelf al een aardig boekwerkje was geworden.

Afbeelding 3.4 - Deel II van de verzamelbundels

‘Het idee hierachter was natuurlijk dat een serie de verzamellust zou opwekken, wie een deeltje had wilde misschien wel alle delen’.⁶⁶ Of dat ook daadwerkelijk veelvuldig gebeurde, is in het geval van *Voor den coupé* nog maar de vraag. Het laatst bekende en bewaarde verzamelwerk is deel XVII met daarin afleveringen 98 tot en met 102, dus het is de vraag of deze bundels tot het

⁶⁶ Mathijsen (2021): 394.

einde van de serie volgehouden hebben. Bovendien bleek de Bruna-uitgeverij in een schenking aan de Koninklijke Bibliotheek zelf ook niet van een exemplaar van al haar uitgaven over te hebben. KB-collectiespecialist Arno Kuipers stelt dat er vanwege de populariteit van de serie juist weinig voorraad is overgebleven: hoe hoger de oplage, hoe slechter bewaard. ‘Veel reizigers zullen hun uitgelezen Bruna-deeltje in de treincoupé hebben achtergelaten, zoals [vroeger] de *Metro* na lezing in de trein meestal direct wordt weggegooid’.⁶⁷

3.2. Inhoud

Via *Brinkman's catalogus* kan worden nagegaan wanneer de 298 afleveringen zijn uitgekomen, welke titel ze hadden en, voor zover bekend, door wie ze geschreven of vertaald waren.⁶⁸ Van de 111 bewaard gebleven delen, heb ik uit praktische overwegingen alleen de fysiek overgebleven exemplaren gelezen die zich bevinden in de collectie van het Spoorwegmuseum en de Koninklijke Bibliotheek. Dat komt neer op 33 exemplaren, wat zo'n 30% is van alle overgebleven boekjes en ongeveer 10% van de algehele reeks.

Aangezien het ondoenlijk zou zijn om hier het verhaal van elke aflevering uitvoerig te beschrijven, verwijs ik daarvoor graag door naar bijlage II. Kort gezegd zijn de boekjes niet moeilijk om te lezen en zijn de verhaallijnen niet ingewikkeld. Ze variëren van liefdesverhalen tot verhalen vol mysterie zoals een detective of een griezelverhaal. Ze bevatten in ieder geval genoeg intrige en soms ook soapachtige of melodramatische verwickelingen om de lezer tot het einde geboeid te houden, wat dan toch ook doet denken aan de thrillers die A.W. Bruna Uitgevers tegenwoordig bijvoorbeeld uitgeeft. Qua einde lopen de meeste boekjes goed af, al zijn er ook een paar die dat niet doen. Welk scenario voorkomt, ligt aan het gegeven hoe het (hoofd)personage zich gedraagt naarmate het verhaal vordert. In principe geldt dat wie goed doet, een goed einde tegemoet kan zien, maar met de personages die zich niet aan de indertijd gestelde normen en waarden houden en verkeerd gedrag (blijven) vertonen, loopt het slecht af. Dat sluit aan bij de idee dat boeken voor vrouwen rond 1900 vooral moreel verantwoord waren en een zekere opvoedende of belerende taak hadden. Verder spelen de verhalen eigenlijk altijd wel af binnen de kringen van de gegoede burgerij of de elite. Personages werken bijvoorbeeld

⁶⁷ Kuipers (2016).

⁶⁸ Tijdens mijn onderzoek kwam ik in de bibliotheek van het Spoorwegmuseum een boekje tegen met een *Voor den coupé*-omslag in de bibliotheekcollectie. Het droeg als nummer 235 de titel *Een dag in Leeuwarden* en meteen was duidelijk dat het hier om een nep exemplaar ging. De catalogus van Brinkman leert immers dat de echte 235 *Stemrecht voor vrouwen* heette en bovendien was het paginaontwerp en -aantal anders dan bij echt exemplaar. *Een dag in Leeuwarden* werd speciaal geschreven en uitgegeven in opdracht van het Leeuwardse gemeentebestuur ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de spoorlijn Leeuwarden-Heerenveen op 1 september 1968. Opvallend genoeg wordt er op pagina 3 van het jubileumboekje geciteerd uit het echte 235ste nummer, wat kan betekenen dat het originele exemplaar of de tekst ervan wellicht nog ergens op de wereld te vinden is?

als boekhouder, jurist of in een handelskantoor of zijn familie daarvan en bevinden zich daarmee binnen diezelfde bevolkingslagen. De ene keer gebeurt dat in een fictioneel Nederlandse setting, maar vaker is het buitenland, bijvoorbeeld Duitse gebieden of Nederlands-Indië, de plaats van handeling. Dit sluit ook aan bij het beoogde lezerspubliek uit de hogere standen, omdat zij in staat waren om daarheen te reizen of er zich in ieder geval iets bij voor konden stellen.

3.3. Conclusie

De losse afleveringen van *Voor den coupé* zijn heel simpel en daardoor vooral ook goedkoop opgezet. Elk deeltje bevat een, of soms twee, verhalen van meestal 48 pagina's en kunnen gaan over liefde, mysterie of andere ontwikkelingen die vooral gestoeld zijn op het verloop van de plot en de ontknoping daarvan. In tegenstelling tot bijvoorbeeld literaire romans bevatten deze verhalen geen diepere lagen of soortgelijke constructies, hooguit een morele ondertoon. Voor mensen die dus regelmatig met de trein konden gaan zijn ze daarom zeer geschikt als ontspanningslectuur voor tijdens de reis. De vrouwelijke reizigers uit de betere standen, voor wie *Voor den coupé* bedoeld was, waren immers bekend met de beschreven locaties en konden zich iemand voorstellen bij de opgevoerde personages.

4. Receptie

In dit hoofdstuk komt het laatste uitgangspunt van de ‘histoire du livre’ aan bod: de receptie van *Voor den coupé*. Opvallend genoeg kon ik wel recensies vinden die kort ingaan op een los deeltje, maar kwamen er, in tegenstelling tot Koenders’ onderzoek naar *Klassiek Letterkundig Panthéon*, tijdens mijn onderzoek geen recensies naar boven die de reeks in zijn geheel an sich behandelen. Wellicht heeft dit te maken met de inhoud van *Voor den coupé*. Als luchtige reislectuurreeks, bedoeld ter ontspanning voor onderweg, verschilt het qua opzet en functie bijvoorbeeld van een klassiekenreeks als *Panthéon*, die een veel educatievere rol vervult. Bij *Voor den coupé* weet de lezer van tevoren dus niet wat voor verhaal deze voorgeschoteld krijgt, terwijl elk deeltje bij een reeks als *Panthéon* gegarandeerd een als klassieker bestempeld verhaal zal bevatten. Daardoor zal een potentiële koper, los van recensies die ingaan op specifieke delen, eerder geïnteresseerd zijn in de mening van literatuurcritici die beoordelen of de opzet en uitwerking van een klassiekenserie in zijn geheel geslaagd is. Zo weet deze bijvoorbeeld of een reeks wel of niet geschikt is als studiemateriaal en of deze daar wel of niet geld aan moet uitgeven. Met een prijs van tien tot vijftien cent per stuk is die vraag bij *Voor den coupé* veel minder van belang.

4.1. Pater jezuïet Frans Hendrichs als recensent

De gevonden recensies zijn allemaal geschreven door Frans Hendrichs (1862-1938), een jezuïet die in katholiek dagblad *De Tijd* verspreid over een periode van 1905 tot en met 1936 boekbeoordelingen schreef. Hiermee wilde hij niet alleen aan de katholieke lezer, maar aan zoveel mogelijk lezers meegeven welke boeken wel of niet geschikt waren om te lezen. Het hoofdzakelijke criterium daarvoor was of het wel of niet paste binnen de katholieke geloofsleer. In 1912 begint hij wekelijks boekbeoordelingen te schrijven voor *De Tijd* en later dat jaar bundelt hij al die recensies in één uitgave, waarna in 1913, 1917 en in 1920 nog nieuwe delen met daarin nieuwe recensies volgen. Met deze manier van recenseren liep Hendrichs vooruit op de *Boekengids* en het daaruit voortgekomen *Lectuur-Repertorium* van het in 1922 in Vlaanderen opgerichte Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (ASKB).⁶⁹ In Nederland richtte de Katholieke Kerk in 1937 de Informatie Dienst Inzake Lectuur (IDIL) op. Het ASKB en de IDIL werkten bij het *Lectuur-Repertorium* samen en gebruikten een kwalificatiesysteem om boeken een bepaalde, onderbouwde waardering te geven. Waar ‘I’ stond voor ‘verboden lectuur’, gaf ‘V’ aan dat het gerecenseerde werk ‘lectuur voor allen’ was.

⁶⁹ Simons (2019).

‘Deze scores waren niet primair gebaseerd op literaire criteria, ook niet in het geval van fictie. Vanuit het oogpunt van de redactie staat de educatieve functie van boeken voorop, op basis van de overtuiging dat de ‘educatie van mensen’ een hoofddoel is voor iedereen die met boeken (meer bepaald literaire teksten) te maken heeft. Daarom wil het tijdschrift intellectueel en vooral moreel, professioneel advies geven vanuit een expliciet katholiek perspectief’.⁷⁰

4.2. Analysemodel recensies Linders & Op de Beek (2009)

Als pater jezuïet Hendrichs schrijft zijn recensies dus vanuit een streng katholieke en bevoogdende bril. Om zijn beoordelingen gestructureerd te kunnen analyseren maak ik gebruik van het analyse-instrument dat Yvette Linders en Esther op de Beek ontworpen hebben en uiteenzetten in ‘Evaluatiedomeinen in de Nederlandse literatuurkritiek’ uit 2009. Zij vonden namelijk dat eerdere modellen voor het indelen van evaluatieve uitspraken in boekenrecensies een paar zwakke punten hebben:

‘Ten eerste is het aantal categorieën over het algemeen te beperkt, waardoor óf een groot deel van de criteria niet ingedeeld kan worden, óf de categorie-en zo ruim worden dat veel criteria in meerdere categorieën passen. Ten tweede bestaan een aantal eerdere modellen uit hoofd- en subcategorieën. Elke subcategorie is aan één hoofdcategorie gekoppeld en kan niet aan een andere hoofdcategorie verbonden worden’.⁷¹

Daarom komen zij met een model (zie afbeelding 1) waarin gestreefd is naar een hanteerbaar aantal categorieën, de aspecten in de linkerkolom, die in theorie gekoppeld kunnen worden met alle eigenschappen in de middenkolom of zelfs samen met een tweede aspect. Deze combinatie noemen Linders en Op de Beek het ‘evaluatie-domein’ waarover een criticus een uitspraak doet. Door elk domein een eigen code te geven kan op een overzichtelijke manier gesteld worden welke criteria een criticus hanteert en is het makkelijker om deze te vergelijken met andere recensies. Een recensent kan bijvoorbeeld vinden dat een verhaallijn een grappige stijl heeft. Deze zou dat gecodeerd worden met A6. Heeft deze het specifiek over de grappige stijl van de dialogen, dan is de code AE6 meer op zijn plaats. Achter deze domeincodes kan tot slot nog

⁷⁰ De Geest (2005): 329.

⁷¹ Linders & Op de Beek (2009): 248.

een Romeins cijfer geplaatst worden om de uitspraak in een bepaald kader te plaatsen. Voorwaarde is wel dat het hier niet gaat om een absoluut oordeel, maar om een oordeel dat gerelativeerd kan worden aan een expliciet aangegeven context, bijvoorbeeld dat de stijl in het nieuwste boek van auteur X grappiger is dan in zijn eerdere werken. Op deze uitspraak zou dan de code A6III worden geplakt.

<i>Aspect</i>	<i>Eigenschap</i>	<i>Kader</i>
A) Stijl (taal/ toon)	1) Efficiëntie	I) Teksten van andere
B) Structuur	2) Samenhang/ stabiliteit	auteurs
C) Setting	3) Grootte/ kracht	II) Lezer
D) Plot	4) Vitaliteit	III) Auteur
E) Dialogen	5) Intellect	
F) Personages	6) Humor	
G) Thema (idee)	7) Helderheid	
H) Symboliek	8) Realiteit	
I) Uiterlijk	9) Identificatie	
J) Titel	10) Emotionaliteit	
K) Auteur (incl. intentie)	11) Didactisch vermogen	
L) Overig (geheel)	12) Religieus gehalte	
	13) Politiek gehalte	
	14) Moraliteit overig	
	15) Originaliteit	
	16) Overig	

Afbeelding 4.7 - Analyse-instrument van voor evaluatiedomeinen in de literatuurkritiek (Linders & Op de Beek (2009): 249)

4.3. Recensies

De recensies van pater Hendrichs zijn dus de enige voor zover bekende recensies die over *Voor den coupé* gaan. Deze 42 boekbeoordelingen (zie bijlage III) beschrijven de verhalen uit de latere deeltjes van de reeks, variërend van nummer 206 (*Het geheim van de Wilgenbeek* uit 1910) tot en met nummer 278 (*Tonia* uit 1917).⁷² De gedane uitspraken in deze recensies kunnen het beste geanalyseerd worden wanneer ook het exacte verhaal van desbetreffende titel bekend is. Van de 42 gerecenseerde nummers zijn er 7 bewaard gebleven. Van elk verhaal zal ik hieronder allereerst een samenvatting geven, alvorens ik de bijbehorende recensie zal coderen. Het gaat hierbij om *De verloving van dr. Greatrex* (nr. 213), *Frans van Stoghem en zijn vrouw* (nr. 228), *De hand van Barbara Uth* (nr. 230), *Ninette van de Folies Bergères/Het omen* (nr. 231), *Om de eer te redden* (nr. 234), *Nerveus* (nr. 271) en *Tonia* (nr. 278). Aangezien Hendrichs zich niet bedient van een cijfersysteem zoals het ASKB en de IDIL dat later zouden doen, wordt in onderstaande recensies alleen maar gekeken naar de, zij het bondige, tekstuele oordelen.

⁷² Hendrichs (1912), (1913) & (1917).

4.3.1. Nr. 213 – *De verloving van dr. Greatrex*

Dit verhaal gaat over dr. Arthur Greatrex, een intelligente man van nauwelijks veertig die verloofd is met Hetty Abury, de dochter van zijn leermeester. Samen hebben ze altijd een vlekkeloze relatie gehad, totdat Arthur op een dag erachter komt dat hij van tijd tot tijd allerlei lelijke en akelige grimassen aan het trekken is zonder dat hij daar iets aan kan doen. Later die dag krijgt hij een geniale ingeving voor een theorie over moleculen en begint heftig te schrijven. Terwijl hij het manuscript laat lezen door professor Linklight, bezoekt hij, nadat hij zelf het een naslagwerk heeft geraadpleegd, dr. Warminster om te vragen of hij vanwege de grimassen misschien niet krankzinnig begint te worden. Warminster bevestigt zijn vermoedens en ook Linklight meldt een dag later dat het manuscript een en al krankzinnige lariekoek is en daarmee ongeschikt voor de *Royal Society*. Thuisgekomen geeft hij zijn werk aangeslagen aan zijn vriend Harry Freeling. 's Avonds krijgt Arthur een brief van dr. Abury dat zijn krankzinnigheid hem ter ore is gekomen en dat hij het aanstaande huwelijk verbiedt. Arthur snelt naar het huis van de familie Abury waar Hetty door alle commotie een zenuwzinking heeft gekregen. Harry neemt hem weer mee naar huis en Arthur vertelt hem het hele verhaal. Terug thuis ziet Arthur een vastgebonden aap zitten met dezelfde grimassen als hij. Harry vertelt dat hij de aap wil gaan opereren omdat deze last heeft van bepaalde, vastzittende zenuwen. Zo komen ze erachter dat Arthur hier ook last van heeft en al snel laat hij zich ook opereren. Ondertussen wordt Hetty weer beter en laat dr. Abury het huwelijk toch doorgaan. Ook blijkt dat Harry Arthurs manuscript stiekem naar de Franse *Académie* heeft gestuurd en dat Arthur daarvoor een gouden medaille zal ontvangen.

77. DE VERLOVING VAN DR. GREATRIX. Grant-Allen. — Bruna, Utrecht.
Gelukkig gaan niet alle verlovings met zooveel moeilijkheden gepaard, maar deze is dan ook een geheel bijzondere. Niet kwaad bedacht. — Onschuldig.

Afbeelding 4.8 - Recensie over nr. 213 *De verloving van dr. Greatrex* (Hendrichs (1912): 13)

In zijn recensie gaat Hendrichs vooral in op de moeilijkheden waar de verloving tussen Arthur en Hetty mee te maken krijgt. Hij noemt het 'een geheel bijzondere' en bovendien 'niet kwaad bedacht'. Met andere woorden, hij vindt de plot origineel (D-15). Dat leidt hem tot het eindoordeel om het verhaal 'onschuldig' te vinden (D-12). Als pater jezuïet leest en beoordeelt Hendrichs immers om te kijken of het niet wel of tegen de kerkelijke leer ingaat. Een van die regels is dat iets niet onzedelijk moet zijn. Dat is hier het geval, waardoor hij via zijn religieuze bril concludeert dat het prima is om te lezen.

4.3.2. Nr. 228 – *Frans van Stoghem en zijn vrouw*

Dit nummer beschrijft het verhaal van Frans van Stoghem en zijn vrouw Dora. Zij zijn goed bevriend met Johan en Letta Verkanteren, die twee kinderen hebben. Waar Letta haar leven altijd in dienst stelt van haar man en kinderen, staat bij Dora toch eerder het huishouden op de eerste plaats en heeft ze weinig liefdevolle aandacht voor Frans, die zich daar steeds meer aan ergert. Letta krijgt hier weet van en bedenkt met hem een plan om hier wat aan te doen. Frans moet vanwege werk zogenaamd voor een week de stad uit, terwijl Letta Dora overhaalt om bij hen te komen logeren. Daar verandert Dora beetje bij beetje en mist ze Frans steeds meer, totdat ze een collega van Frans tegenkomt die zegt dat hij Frans de vorige avond nog heeft zien biljarten met Johan. Ook hoort ze van een ander dat Frans gezien is met een oude, chique dame. Wanneer Frans Dora weer komt ophalen, sluit ze zich op in de logeerkamer en besluit ze om zich helemaal mooi te maken, opdat ze Frans ‘terug kan veroveren’. Eenmaal beneden vindt Frans haar prachtig en legt hij Dora het plan uit en blijkt dat de bewuste dame de moeder van Letta was. Zo komt alles goed en steekt Dora vanaf nu meer tijd in haarzelf en haar man dan in het huishouden.

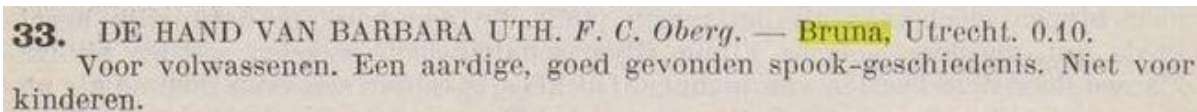
Afbeelding 4.9 - Recensie over nr. 228 *Frans van Stoghem en zijn vrouw* (Hendrichs (1913): 8)

Over dit verhaal heeft Hendrichs wat meer te zeggen. Zo noemt hij het thema van het vastgelopen huwelijk van Frans en Dora geen onderwerp voor kinderen. Aangezien Hendrichs deze verhalen tegen de meetlat van de katholieke leer legt, had hij ervoor kunnen kiezen om het beschreven huwelijk te benaderen als katholiek sacrament met bijbehorende normen en waarden. Alhoewel hij wel ingaat op huwelijksopvattingen, doet hij dit niet expliciet vanuit het katholicisme. Daarom past dit het meest bij ‘moraliteit overig’ (G-14-II). Daarna noemt hij het een ‘klein, maar fijn’ boekje, waarmee hij een algemene uitspraak doet over het uiterlijk (I-16), alsook allerlei eigenschappen die ingaan op het boekje als geheel: ‘leuk’ (niet duidelijk genoeg waarover, dus overig; L-16), ‘pittig’ (vitaliteit; L-4), ‘menschkundig’ (realiteit; L-8) en ‘hier en daar bepaald geestig’ (humor; L-6). Toch heeft hij een minpuntje en dat is dat hij Dora’s opvatting over hoe belangrijk een schoon huishouden helemaal niet middeleeuws vindt, terwijl dat in het verhaal wel zo genoemd wordt. Dat deze uitspraak over een personage gaat is duidelijk, maar de eigenschap die daaraan gekoppeld moet worden ligt open voor interpretatie. Aangezien Hendrichs de woorden ‘lijkt er niet op’, laat vallen, past dit naar mijn mening het

beste bij identificatie, omdat het aan het begin van de twintigste eeuw ook normaal is dat huizen schoon zijn en daarmee dus niet iets exclusief van de middeleeuwen is (F-9).

4.3.3. Nr. 230 – *De hand van Barbara Uth*

Dit uit het Duits vertaalde verhaal begint met een groep meisjes die samen met twee vrouwen spookverhalen aan elkaar aan het vertellen zijn. Een van de vrouwen, Hedwig von Caub, verhaalt over eentje die ze zelf heeft meegemaakt: haar jeugdvriendin Maria is getrouwd en in verwachting. Haar man Gerhard Baering moet, ondanks de aanstaande bevalling, dringend weg voor zaken en vraagt aan Hedwig om Maria, samen met huishoudster Valborg, gezelschap te houden. Via Valborg verneemt ze dat het spookt in de aan haar toegewezen gastenslaapkamer en diezelfde nacht ziet Hedwig inderdaad een hand in de spiegel. Er blijkt een vloek te rusten op het familiehuis, omdat alle moeders overlijden in het kraambed tijdens de bevalling van hun eerste kind. Maria weet hier niks van en samen met Valborg probeert Hedwig de vloek op te heffen. Toch krijgt Maria hier weet van, maar doordat Maria's zoon geboren wordt in de slaapkamer van Hedwig wordt de vloek opgeheven en zal Maria later nog drie kinderen baren.

33. DE HAND VAN BARBARA UTH. *F. C. Oberg.* — **Bruna**, Utrecht. 0.10.
Voor volwassenen. Een aardige, goed gevonden spook-geschiedenis. Niet voor kinderen.

Afbeelding 4.10- Recensie over nr. 230 De hand van Barbara Uth (Hendrichs (1913): 10)

Hendrichs begint en eindigt zijn bondige recensie door een uitspraak te doen over het type lezer dat in zijn ogen geschikt is om dit griezelverhaal te lezen. Daar voegt hij aan toe dat hij de plot origineel vindt (D-15-II).

4.3.4. Nr. 231 – *Ninette van de Folies Bergères & Het omen*

Op de voorkant van nummer 231 staat dan wel de titel *Ninette van de Folies Bergères*, maar het boekje bevat tevens een verhaal dat *Het omen* heet. Het verhaal van Ninette gaat over een jonge balletdanseres die het qua danskunsten meer van haar temperament en mooie snoetje moet hebben dan van haar vaardigheden. Desondanks staat ze altijd vooraan op het podium te dansen. Aangezien de rest van haar gezin leeft van haar inkomen, strijkt ze overdag om extra bij te verdienen. Tijdens een voorstelling zien twee beeldhouwers haar dansen. De een, Richard Severin, krijgt het idee om haar te laten modelleren voor een beeld dat het leven moet uitbeelden. Daarmee wil hij een wedstrijd met een flinke geldprijs winnen, omdat hij erg arm is en zo wil kunnen bewijzen aan de vader van zijn Engelse vriendin Esther dat hij haar hand verdient. De ander, Simmons, is juist welgesteld, maar vals en spreekt Ninette na de voorstelling

als eerste aan, maar zij wijst hem af. Niet veel later probeert Severin het en vanwege zijn situatie gunt ze het hem wel. Tijdens het vele modelleren groeien Severin en Ninette naar elkaar toe. Wel gaat ze uit geldnood van Severin twee keer (en niet meer om hem geen voorsprong te geven) langs Simmons om daar voor hem te modelleren. Wanneer blijkt dat het geduld van Esthers vader op is, besluit Severin om, ook tot haar vreugde, helemaal voor Ninette te gaan. Wanneer het beeld af is, blijkt dat Esther tegen haar vaders wil in toch naar Parijs is gekomen. Ninette voelt zich verraden door Severin en gaat uit wraak naar Simmons om te modelleren. Die blijkt al een veel mooier beeld van haar af te hebben. Ninette voelt zich ook door hem om de tuin geleid en gooit het beeld kapot. Daarvoor moet ze de cel in en wint Severin de prijs, die, ondanks vruchteloze verzoenpogingen met Ninette, naar Italië vertrekt. Drie maanden later komt Ninette vrij en heeft ze haar danstemperament verloren, waardoor ze niet meer de ster van de show is en achteraan op het podium moet dansen.

Het omen is daarentegen meer een griezelverhaal. Juliette modelleert iedere dag voor Marcel, met wie ze, zonder medeweten van haar oma, een relatie heeft. Op een dag koopt Marcel op de markt een 18^e-eeuws marmeren hoofd en hangt het met een spijker boven het bed. Wanneer Juliette dit voor het eerst ziet, schrikt ze heel erg en schreeuwt ze dat het beeld haar aangekeken heeft, haar haat en haar wat gaat aandoen. Marcel gelooft er niks van en kalmeert haar, waarna Juliette het hoofd gedooft door er een doek overheen te hangen zolang ze bij Marcel op bezoek is. Later blijkt dat er 's nachts ineens aan een nieuw canvas is gewerkt in plaats van het schilderij met Juliette erop. Juliette vreest dat het marmeren hoofd hiermee te maken heeft, maar Marcel stelt haar gerust dat hij het vast slaapschilderend heeft gedaan, zoals hij als kind weleens slaapwandelde. Dan komen ze op een avond terug van een etentje en zegt de onderbuurvrouw dat ze boven stappen hoorden, maar eenmaal op Marcells kamer vinden ze geen inbreker. Wel is het bewuste canvas verwisseld met het schilderij met Juliette. Marcel denkt dat iemand een poets heeft willen bakken, waarna Juliette naar huis gaat. De volgende ochtend treft ze Marcel echter dood in bed aan met een donkerblauwe vlek op zijn slaap. Het marmeren hoofd ligt naast hem op het kussen, waarna Juliette huilend begint te schreeuwen.

46. NINETTE VAN DE FOLIES BERGERES. — Bruna, Utrecht.
Ninette is echt Parijsch artiestje, maar een edelmoedig karakter bij al haar opgewondenheid en eigenaardigheid. Het tweede stukje in dit boekje „Omen“, deugt niet; 't was met een kleine wijziging goed te maken, — jammer! Nu moet ik het geheel afraden!

Afbeelding 4.11 - Recensie over nr. 231 *Ninette van de Folies Bergères* & *Het omen* (Hendrichs (1913): 12)

Hendrichs heeft het bij het eerste verhaal alleen over Ninette als personage dat in zijn ogen op een realistische manier is neergezet (F-8). *Het omen* vindt hij daarentegen niet deugen, zonder

daar expliciet een reden voor te geven (L-12). Wel geeft hij aan dat het makkelijk aan te passen was geweest, maar wat die beoogde wijziging dan is geweest, blijft gissen. Zo kan het, vanwege zijn katholieke bril, zijn dat hij de stiekeme relatie tussen Juliette en Marcel afkeurt (F-12) of dat hij het hoofd als een bovennatuurlijke of behekste plotdrijver onrealistisch vindt (D-8/12). Daarnaast is het mogelijk dat Hendrichs liever een einde had gezien dat goed afloopt (D-16).

4.3.5. Nr. 234 – Om de eer te redden

De recensie van Hendrichs geeft al een groot deel van de plot weg. Kapitein Burle, zoon van de beroemde kolonel Burle, wil niet meer het slagveld op en heeft zich laten ‘promoveren’ tot kapitein-kwartiermeester. In die taak is hij onder andere verantwoordelijk voor het vlees dat het regiment te eten krijgt en de kosten daarvan, maar doordat hij telkens geld achteroverdrukt voor de ‘diensten’ van Mélanie, de uitbaatster van het plaatselijke café (zijn eigen vrouw is allang overleden), bouwt hij een enorme schuld op bij de slager. Majoor Laguitte komt hier achter en lost het op door Burle onder andere te laten beloven niet meer achter de vrouwen aan te zitten en zich te focussen op zijn werk en de opvoeding van zoon Charles. Die is namelijk in handen van Madame Burle, de weduwe van de kolonel, die hoopt dat Charles, ondanks zijn zwakke gestel, in de toekomst wel net zo’n held als zijn grootvader kan zijn. Daarom is ze heel strikt en leest ze hem telkens hele vechtersverhalen voor bij het slapengaan. Uiteindelijk gaat kapitein Burle weer de fout in, dit keer met zijn eigen dienstmeid, en gaat Laguitte, die het vanwege zijn zwaar patriottische eergevoelens niet meer kan aanzien, over tot een tweegevecht met Burle. De majoor weet te winnen en twee maanden later sterft ook Charles aan een zenuwziekte vanwege de opvoeding en verhalen van zijn grootmoeder.

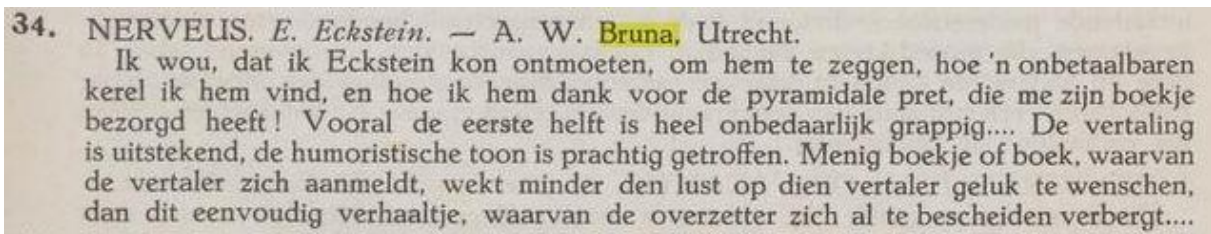

Afbeelding 4.12 - Recensie over nr. 234 Om de eer te redden (Hendrichs, (1913): 20)

Hendrichs is het hier niet eens met de inhoud van het verhaal. De patriottische ideeën van onder andere majoor Laguitte stuiten hem tegen de borst (F/G-12/13) en over het duel is hij helemaal niet te spreken, omdat het hier geweld betreft en dat keurt de katholieke geloofsleer af (D-12). Dat is voor hem uiteindelijk een van de redenen – de rest wordt niet gespecificeerd – om het lichtelijk goed te keuren voor volwassenen, zij het met moeite (L-16-II).

4.3.6. Nr. 271 – Nerveus

Nerveus gaat over Hugo Cellarius, een jonge advocaat die naar eigen zeggen de meest nerveuze kerel onder de zon is, al is dat pas sinds kort. Zo kan hij zijn kleren vaak niet vinden en is hij soms wel een uur lang op jacht naar zijn bretels. Verder stoort hij zich steeds meer aan collega's op kantoor als in de rechtszaal. Ook zijn vrouw Lora ondervindt hier steeds meer last van, waardoor ze steeds vaker in een riedeltje belanden van ruziën, het bijleggen en niet veel later weer opnieuw ruzie maken. Inmiddels is het zomer geworden en na veel adviezen en medicijnen, die soms opgevolgd, maar soms ook heel koppig genegeerd worden, van vriend en huisdokter Benno Köllner besluiten Hugo en Lora rust te nemen en voor acht weken op vakantie te gaan naar Rigi-Scheideck. Dokter Köllner wilde ze eerst ieder apart naar een andere bestemming laten gaan, maar daar ging Hugo niet meer akkoord. Daarom prent de arts ze ieder apart in dat ze vooral vrolijk naar elkaar toe moeten doen en niet moeten laten merken hoe levensbedreigend ziek de ander wel niet is. Onderweg raakt het echtpaar steeds beter bedreven in het rustig blijven en het inslikken van uitbarstingen en voelen ze zich aan het einde van de zevende week genezen genoeg om aan elkaar op te biechten wat dokter Köllner ze ieder gezegd heeft. Ze besluiten om hem bij thuiskomst te 'straffen' voor zijn list en zo komt alles goed en zijn ze van hun nervositeit verlost.

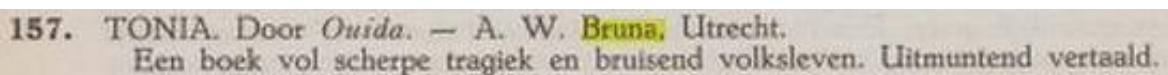

Afbeelding 4.13 - Recensie over nr. 271 *Nerveus* (Hendrichs (1917): 9)

In deze recensie weidt Hendrichs allereerst uit over hoe grappig hij het boekje vond en richt zich daarbij tot de auteur die hij graag zou willen ontmoeten (L-6-II). Vervolgens prijst hij vooral de kunde van de anonieme vertaler om de stijl goed over te brengen. Ook maakt hij daarbij een vergelijking werk van de vertalers, die wel hun naam erbij zetten, maar die minder goed werk verrichten. Het model van Linders en Op de Beek biedt daarvoor geen Romeins cijfer. Als de vertaler met het cijfer IV zou worden toegevoegd aan het model, dan krijgt deze beoordeling de code (A-6-IV), maar gezien het feit dat een vertaler volgens de Auteurswet van 1817, die het grootste deel van de looptijd van deze serie, gold, als een auteur gezien wordt, kies ik toch voor de code (A-6-I).

4.3.7. Nr. 213 – *Tonia*

Tonia gaat over een gelijknamig, Italiaans boerenmeisje dat eigenlijk elke vorm van arbeid verafschuwt en liever rijk zou zijn en mooie kleren zou willen dragen. Op een dag vindt ze een goudgele sluier, waarschijnlijk verloren door iemand van de rijkere families uit de streek. Bang om het kwijt te raken als ze het aan haar ouders geeft, verstoppt ze het in de stal, vlak voordat Linko, die een oogje op haar heeft, binnenkomt. Later vraagt ze aan haar grootvader Nonno, die vroeger smokkelaar is geweest en de enige is die ze wel echt mag, wat ze met de sluier moet doen. Hij adviseert haar om het te verpanden bij de Presto in de stad, zodat ze er wat geld aan overhoudt. Het plan slaagt en Tonia houdt er zeven francs aan over, die ze ook verstoppt, maar waardoor ze wel steeds meer naast haar schoenen begint te lopen. Ondertussen geeft Tonia's vader Linko toestemming voor een huwelijk, maar tegelijkertijd krijgt Tonia in de gaten dat Nonno haar kan chanteren, wat ook gebeurt. Beetje bij beetje steekt ze haar francs in tabak voor haar grootvader totdat het geld op is. Vervolgens steelt ze al het geld uit het kerkkistje, dat haar vader vanwege een rouleersysteem sinds kort bewaart, en gebruikt dat geld om kwalitatief goede tabak te kopen voor Nonno in ruil voor dat hij definitief niet zal doorvertellen dat Tonia stiekem een dure sluier verstoppt. Daarna overheerst bij Tonia een schuldgevoel en omdat ze haar taken slecht uitvoert, mag ze ook niet naar de stad om met het resterende kerkgeld de sluier terug te kopen. Daarom overtuigt ze haar brave en oudste zus Camilla met een smoes om in haar plaats te gaan. Camilla wordt echter opgepakt, omdat de politie denkt dat zij de sluier gestolen heeft. Tegelijkertijd wordt ook de diefstal van het kerkkistje ontdekt en niet veel later gaat Nonno bijna dood, omdat hij Tonia wil slaan voor haar daden, maar mist en daardoor ongelukkig op de grond valt. Uiteindelijk vist Linko uit wie de echte dief is en wil hij niet meer met Tonia trouwen, waarna zij de bak indraait.

157. TONIA. Door Ouida. — A. W. Bruna, Utrecht.
Een boek vol scherpe tragiek en bruisend volksleven. Uitmuntend vertaald.

Afbeelding 4.14- Recensie over nr. 278 *Tonia* (Hendrichs (1917): 28)

Over dit verhaal is Hendrichs best kort en bondig. Zo noemt hij de scherpe tragiek, wat iets zegt over de grootte/kracht van de plot (D-3). Ook beschrijft hij de setting van *Tonia* als een bruisend volksleven, oftewel een met vitaliteit (C-4). Tot slot vindt hij dat de tekst uitmuntend vertaald is, waarmee hij in algemene bewoordingen iets zegt over de stijl (A-16). Zou dat kunnen betekenen dat hij het Engelse origineel dan ook gelezen heeft om deze uitspraak te kunnen doen?

4.4. Conclusie

Over *Voor den coupé* waren in totaal 42 recensies te vinden. Deze werden allemaal door Frans Hendrichs geschreven voor *De Tijd* en gingen ieder over een verschillend boekje. Als pater jezuïet zag Hendrichs het als zijn taak om als een soort poortwachter of zedenbewaker zijn katholieke lezerspubliek te bevoogden en aan hen boeken aan of af te raden wanneer deze respectievelijk wel of niet binnen de normen en waarden van de katholieke geloofsleer pasten. Dit hoofdcriterium kan in zijn ogen een boekje namelijk in zijn geheel maken of breken, zoals te zien was bij nummer 231 met daarin de verhalen *Ninette van de Folies Bergères* en *Het omen*. Als iets in het verhaal dus tegen het katholieke geloof indruist, dan dicht Hendrichs bepaalde eigenschappen sneller toe aan het deeltje als geheel. Soms voegt hij dan een enkele eigenschap toe over de stijl, plot, personages en het thema. Het feit dat hij de verhalen controleert op religieuze of moralistische gronden blijft in andere recensies vaak net wat meer impliciet met hooguit een woordje als ‘onschuldig’ zoals bij de recensie van *De verloving van dr. Greatrex* of toch een expliciete inkadering voor een bepaalde lezersgroep zoals voor volwassenen of juist voor kinderen zoals bij *Om de eer te redden*. Hendrichs deinst er in negatieve kritieken verder niet voor terug om de hele plot te verklappen om zijn punt te kunnen maken. Ook bepaalde acties van personages worden in zulke gevallen expliciet benoemd, zoals bij *Om de eer te redden*.

Qua codes kregen de evaluatieve uitspraken in Hendrichs recensie van *De verloving van dr. Greatrex* (nr. 213) een D-12 en een D-15. Over *Frans van Stoghem en zijn vrouw* (nr. 228) waren dat F-9, G-14-II, I-16, L-4, L6, L16 en L18. In de recensie van *Ninette van de Folies Bergères/Het omen* (nr. 231) stonden uitspraken met de codes D-8/12, D-16, F-9, F-12. Hendrichs bespreking van *Om de eer te redden* (nr. 234) bevatte D-12, F/G-12/13 en L-16-II. De beoordeling van *Nerveus* (nr. 271) had A-6-I en L-6-II. Uitspraken in de recensie over *Tonia* (nr. 278) kregen tot slot de codes A-16, C4 en D-3 toebedeeld. Daaruit valt op te maken dat Hendrichs in deze recensies qua aspecten het vaakst schrijft over plot (D) en overige aspecten die samenhangen met het geheel (L; zie afbeelding 1). Deze twee zijn namelijk ieder zes keer gecodeerd en in het geval van plot is dat niet verrassend, omdat de loop van het verhaal gaat over wat er gebeurt. Voor een geestelijke is dat nu eenmaal een makkelijk haakje om het wel of niet naleven van de katholieke leef- en geloofsregels aan op te hangen. Verder ligt de oorzaak van het veelvuldig voorkomen van L wellicht in het feit dat voor Hendrichs een bepaald aspect het desbetreffende verhaal in zijn geheel ineens kan breken of maken, met name als er religieuze overwegingen in het spel zijn. Het is dan ook niet gek dat zijn uitspraken over de eigenschappen van aspecten het vaakst religieus van aard waren, namelijk vier keer.

Hendrichs let in zijn beoordelingen dus vooral op het religieuze gehalte van aspecten als de plot en het geheel. Daaruit kwam voort dat volgens hem niet alle van deze gerecenseerde deeltjes van *Voor den coupé* even geschikt voor een katholiek leespubliek. Daarmee verschilt hij bijvoorbeeld van een meer seculiere recensent die zich tijdens het lezen eerder zal focussen op de fictie an sich en daardoor wellicht tot andere oordelen zal komen en die een boekje als *Ninette van de Folies Bergères/Het omen* in zijn geheel misschien juist eerder zal goedkeuren.

5. Conclusie en discussie

In deze masterscriptie heb ik getracht om een zo compleet mogelijk, boekhistorisch beeld te schetsen van de treinreislectuurreeks *Voor den coupé*. In lijn met de uitgangspunten van de ‘histoire du livre’ heb ik gekeken naar de uitgever van de reeks, de deeltjes zelf en naar de receptie ervan. Waar Lisa Kuitert met haar proefschrift een algemene tendens schetste van literaire series uit de tweede helft van de negentiende eeuw en Laura Koenders daarop voortbouwend met haar scriptie dieper is ingegaan op één klassiekenreeks, heb ik hier een soortgelijk onderzoek beschreven, maar dan met een reeks van contemporaine verhalen als onderwerp. In dit laatste hoofdstuk zal ik de conclusies van de drie door mij gestelde deelvragen met elkaar verbinden om zo tot een complete schets van *Voor den coupé* als reeks te komen. Tot slot zal ik nog voorstellen doen voor eventueel vervolgonderzoek.

5.1. Een schets van *Voor den coupé*

Nadat de trein, na zijn introductie in 1839, zijn plek binnen de Nederlandse maatschappij heeft veroverd, ontwikkelt deze zich tussen 1860 en 1900 tot een schakel binnen de industriële revolutie in Nederland en de daarmee gepaarde sociale veranderingen binnen de maatschappij. Niet alleen goederen worden veelvuldig vervoerd via het spoor, ook de mensen van de betere standen, die het zich kunnen veroorloven, pakken steeds vaker de snelle en relatief comfortabele trein. Het toerisme komt op en reizigers krijgen behoefte aan een passende verpozing voor onderweg. Waar lezen tot die tijd vooral in groepsverband gebeurde, is dat nu iets individualistisch geworden en kunnen lezers veel makkelijker en goedkoper iets voor zichzelf aanschaffen, omdat er door lagere drukkosten voor elke doelgroep of locatie wel een lectuurreeks ontstaat. Door de groei aan treinreizigers en toeristen zien boekhandelaren hier een gat in de markt, omdat elke treinreiziger ineens een potentiële lezer en daarmee klant is geworden voor hun handelswaar. Zo neemt Albert Willem Bruna in 1891 de Spoorwegboekhandels van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen over en begint in 1893 met het uitgeven van een eigen reeks, *Voor den coupé*. Deze boekjes hadden een handzaam formaat en kostten over het algemeen 10 guldencent per stuk. Binnen deze succesvolle serie worden er maar liefst 298 afleveringen uitgegeven met lichte kost vol verwickelingen die de lezer tot het einde geboeid konden houden en de lezende reiziger daarmee hielpen ontspannen tijdens de treinreis. Aangezien veel verhalen werden geschreven door vrouwelijke auteurs en er indertijd etiquette bestond omtrent aparte vrouwencoupés en het lezen in de trein om zo min mogelijk contact hebben met onbekende medereizigers, zal het

merendeel van het leespubliek waarschijnlijk hebben bestaan uit vrouwen uit de elite en de goede burgerij die met de eerste of tweede klasse reisden. Doordat A.W. Bruna en zijn zonen zowel een eigen uitgeverij hadden, waar ze makkelijk boekwerken konden drukken, als een eigen netwerk aan stationskiosken en -boekhandels, waar ze hun handelswaar konden tonen en verkopen, verkeerden ze binnen het Nederlandse literaire bedrijf van rond 1900 in een zekere luxepositie en hadden ze in principe een gehele keten van auteur tot lezer in handen. Naast dat ze goed aansloten bij de wensen van de lezende reiziger konden ze met deze positie *Voor den coupé* maken tot een succesvolle treinreislectuurreeks die maar liefst 25 jaar zou lopen. Alhoewel *Voor den coupé* in 1918 voor het laatst wordt uitgegeven, was de reeks wel dé katalysator en basis waarop de Bruna-uitgeverij en -winkels, die vandaag de dag nog bestaan, groot konden worden. In dat opzicht kan de succesvolle serie *Voor den coupé* worden gezien als pocketboekjes of thrillers avant la lettre die door haar opzet, inhoud en populariteit de uiteindelijke koers van de firma Bruna richting thrillers, detectives en andere ontspanningsliteratuur, maar ook de latere Zwarte Beertjes, zou bepalen.

5.2. Discussie en mogelijk vervolgonderzoek

Uit het proefschrift van Lisa Kuitert uit 1993 bleek dat onderzoek volgens de uitgangspunten van de ‘histoire du livre’ zowel voor- als nadelen heeft. In de brede benadering die deze manier van boekhistorisch onderzoek doen met zich meebrengt, schuilt het potentiële gevaar van generalisering. Alhoewel dat voor het uiteenzetten van algemene tendensen, zoals Kuitert dat overzichtelijk heeft gedaan voor (klassieken)reeksen uit de periode 1850-1900, een handig model kan zijn, dreigen er desondanks waardevolle details verloren te gaan. Dat zoiets zonde is, laat de masterscriptie van Laura Koenders uit 2017 zien, waarin ze dieper dook op een van de door Kuitert behandelde klassiekenreeksen, namelijk het *Klassiek Letterkundig Panthéon*. Daardoor kwam nieuwe en waardevolle informatie over het functioneren van deze reeks an sich binnen de Nederlandse literaire wereld van toen bovendrijven.

Met mijn onderzoek naar *Voor den coupé* als reeks met contemporaine verhalen heb ik gepoogd een soort tegenhanger te zijn van Koenders’ onderzoek naar een reeks met klassieke verhalen. Zij stelt in haar eigen discussieparagraaf dat boekhistorische onderzoeken die specifiek gericht zijn op één reeks bruikbaar kunnen zijn om componenten van, in haar geval, het *Panthéon* beter te kunnen vergelijken met andere (klassieken)reeksen. Dit is iets waar ik me graag bij aansluit, omdat ik tijdens mijn onderzoek merkte dat er niet altijd echt gedetailleerd onderzoek te vinden was naar vergelijkbare series uit de periode rond 1900. Dat valt wellicht deels te verklaren door het feit dat deze series vaak onder het kopje ‘lectuur’ geschaard werden

en daardoor misschien net wat sneller buiten de (uitgebreide) aandacht van de grote literatuurgeschiedenissen vielen. Nu moet ik ook erkennen dat deze series vaak ook niet de groot-literaire allures hadden zoals bijvoorbeeld de Tachtigers, Louis Couperus of een Busken Huet. De opzet, van in ieder geval een reeks als *Voor den coupé*, was ook juist simpel en laagdrempelig, en ook al is een label als ‘pulp’ snel op dit soort boekjes geplakt, het feit dat ze om bepaalde redenen gretig aftrek vonden, maakt ze zeker niet minder interessant en zulke details worden in algemener boekhistorisch onderzoek nu eenmaal logischerwijs sneller over het hoofd gezien.

Het zou daarom zeker een aanwinst voor de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis zijn als er meer specifiek boekhistorisch onderzoek wordt gedaan naar bijvoorbeeld literaire series en/of de periode rond 1900. Aangezien in deze scriptie een boekhistorisch onderzoek naar een lectuurreeks voor in de trein is beschreven, zou ik als afsluiter graag willen aanbevelen dat er meer onderzoek wordt gedaan naar de rol van treinen in de (Nederlandstalige) literatuur. Dat zou naar mijn mening kunnen op basis van de inhoud, denk aan non-fictionele naslagwerken over de spoorwegen of aan fictie waarin treinen de revue passeren, maar ook vanuit een sociaal-literair oogpunt, zoals het fenomeen van lezen in de trein door de jaren heen. Dat zou pas lezen als een trein!

6. Bibliografie

6.1. Primaire bronnen

6.1.1. Besproken Voor den coupé-delen

Anoniem & Verkerk, Maria (vert.) (1896). ‘Grootmoeders whistkransje’, in: *Voor den coupé*, nr. 38. Utrecht: A.W. Bruna.

Anoniem (1902). ‘Nils Jensen’, in: *Voor den coupé*, nr. 111. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Anoniem (1912). ‘Ninette van de Folies Bergères’ & ‘Het omen’, in: *Voor den coupé*, nr. 231. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

B.B., Louise (1908). ‘Na den Storm!’, in: *Voor den coupé*, nr. 174. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Eckstein, Ernst (1916). ‘Nerveus’, in: *Voor den coupé*, nr. 271. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Farina, Salvatore (1899). ‘Schoppenboer’, in: *Voor den coupé*, nr. 69. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Grant Allen, Charles & Moer, J.L. van der (vert.) (1911). ‘De verloving van dr. Greatrex’, in: *Voor den coupé*, nr. 213. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Hanna (1901). ‘Jonkheer Von Aden’, in: *Voor den coupé*, nr. 100. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Hoven, Thérèse (1918). ‘Haar laatste betrekking’, in: *Voor den coupé*, nr. 298. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

I.B. (1900). ‘Van Amsterdam naar Londen’, in: *Voor den coupé*, nr. 78. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Isoline (1904). “‘Fiat justitia’. Indische novelle’ & ‘De levende brug. Episode uit het bestuur van Daendels op Java’, in: *Voor den coupé*, nr. 129. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Kemis (1905). ‘Een liefde op de Oostkust. Indische novelle’, in: *Voor den coupé*, nr. 139. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

- Kuif et al. (1894/5?). 'Novellen van Kuif, Prinses Elsa, e.a.', in: *Voor den coupé*, dl. II. Utrecht: A.W. Bruna.
- Musbach, D. (1910). 'Pension-gasten', in: *Voor den coupé*, nr. 204. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Oberg, F.C. & J.v.M. (vert.) (1912). 'De hand van Barbara Uth', in: *Voor den coupé*, nr. 230. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Ohnet, Georges (1903). 'Het ongeluk van Tante Ursula', in: *Voor den coupé*, nr. 119. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Ouida & Wesselink-van Rossum, Joanna Petronella (vert.) (1917). 'Tonia', in: *Voor den coupé*, nr. 278. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Overduyn-Heyligers, Elisabeth (1908). 'Annaq Mâs (Gouden kind)', in: *Voor den coupé*, nr. 179. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Perfall, Anton von (1914). 'Verloren en herwonnen idealen', in: *Voor den coupé*, nr. 110. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Prigge-Brook, Marie (1901). 'Zijn dochter!', in: *Voor den coupé*, nr. 88. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Roville, L.J. van (1901). 'De erfgenaam van Haga-state', in: *Voor den coupé*, nr. 98. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Stilgebauer, Edward & Wesselink-van Rossum, Joanna Petronella (vert.) (1917). 'De bonte vlinder', in: *Voor den coupé*, nr. 284. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Stilgebauer, Edward (1917). 'De waardin bij de herberg van de brug', in: *Voor den coupé*, nr. 281. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Storm, Hans Theodor (1897). 'De zonen van den Senator', in: *Voor den coupé*, nr. 50. Utrecht: A.W. Bruna.
- Stratenus, Louise (1893). 'Boete', in: *Voor den coupé*, nr. 1. Utrecht: A.W. Bruna.

Tesselhoff Jr., P. (1902). 'De "Paarl"', in: *Voor den coupé*, nr. 107. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Verhoef, Bernhard (1912). 'Frans van Stoghem en zijn vrouw', in: *Voor den coupé*, nr. 228. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Weitra, E. von & J.v.M. (vert.) (1909). 'Schönburgs huwelijk', in: *Voor den coupé*, nr. 191. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Wohlbrück, Olga (1917). 'Haar jongen', in: *Voor den coupé*, nr. 276. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

Zola, Emile (1913). 'Om de eer te redden. Een verhaal uit het militaire leven', in: *Voor den coupé*, nr. 234. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.

6.1.2. Besproken Voor den coupé-advertenties

Bruna, A.W. (1893). 'Voor de Coupé [3449]', in: *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, jg. 60, nr. 64, 11 augustus 1893: 608, via
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dtb:2778064:mpeg21:0004> (26 aug. 2022).

Bruna, A.W. (1893). 'Voor de Coupé [3634]', in: *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, jg. 60, nr. 68, 25 augustus 1893: 640, via
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dtb:2778068:mpeg21:0006> (26 aug. 2022).

Bruna, A.W. (1893). 'Voor den coupé No. 1 [3911]', in: *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, jg. 60, nr. 73, 12 september 1893: 680, via
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dtb:2778073:mpeg21:0004> (26 aug. 2022).

Bruna, A.W. (1894). 'Voor den Coupé Dl. I (7460)', in: *Het Nieuws van den Dag*, nr. 7442, 1 mei 1894: 10, via
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010091527:mpeg21:a0059> (26 aug. 2022).

Bruna, A.W. (1895). 'Sint Nicolaas. Voor den Coupé (6016)', in: *Het Nieuws van den Dag*, nr. 7925, 23 november 1895: 11, via
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010092223:mpeg21:a0068> (26 aug. 2022).

Haaff, J.M. van 't (ed.) (1893). 'Nieuwe uitgaven in Nederland', in: *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, jg. 60, nr. 78, 29 september 1893: 720, via
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dts:2778078:mpeg21:0002> (26 aug. 2022).

6.1.3. Besproken Voor den coupé-recensies

Hendrichs, F. (1912). *300 boekbeoordelingen door F. Hendrichs s.j.. Overgedrukt uit De Tijd*. Maastricht: J.H. Vos.

Hendrichs, F. (1913). 2de reeks *300 boekbeoordelingen door F. Hendrichs s.j.. Met inleiding, 3 registers en prijsopgave. In hoofdzaak overgedrukt uit De Tijd*. Maastricht: J.H. Vos.

Hendrichs, F. (1917). *575 nieuwe boekbeoordelingen. 3de reeks door F. Hendrichs s.j. (overgenomen uit De Tijd)*. Helmond: N.V. Boek- en Handelsdrukkerij "Helmond".

6.2. Secundaire literatuur

Aarts, C. J. (2009). *Kijkjes achter de schermen. Onthulde geheimen in zake uitgeverij A.W. Bruna (met en zonder Zoon)*. Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers B.V..

Adjenughwure, K. (2017). *The Monetary Value of a Pleasant and Productive Train Trip. Developing an experimental method for estimating the monetary value of activities performed during travel*. Masterthesis TU Delft.

Altena, P. (2018). 'Stratenus, Louise Antoinette (1852-1908)', op: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland, via

Berg, W. van den & Couttenier, P. (2009). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker

- Boven, E. van (1998). 'Het pseudoniem als strategie. Pseudoniemen van vrouwelijke auteurs 1850-1900.', in: *Nederlandse letterkunde*, 3: 309-326.
- Carelsen, G. (1885). 'Dames-coupés', in: *Een bonte bundel*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink: 117-130.
- Damen, R. (2017). 'De eerste spoorlijn: Alles gaat sneller.', op: Canon van Nederland, via <http://www.canonvannederland.nl/nl/eerstespoorlijn> (24 mrt. 2022).
- Darnton, R. (1982). 'What is the History of Books?', in: *Daedalus*, 111(3): 65-83.
- Febvre, L. & Martin, H.J. (1976). *The coming of the book: The impact of printing 1450-1800*. Londen: NLB.
- Geest, D. de (2005). 'The supervision of children's literature during the interwar period: the case of the *Boekengids* (1923-1930), in: Jan de Maeyer et al. (eds.), *Religion, Children's Literature, and Modernity in Western Europe, 1750-2000*: 327-336.
- Gelauff, P. (2008). *140 jaar lezen met Bruna*. Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers B.V..
- Goodijk, P. (1999). 'De ontzettende macht van de spoorwegbaan. Boekhandel en spoorwegen 1839-1891', in: *De Negentiende Eeuw*, 23(3): 161-166.
- Haan, J. den (1968). *De buste van Beets wordt u persoonlijk aangeboden (langs de hoofdspoorweglijn): 1868 Bruna 1968*. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- Het Spoorwegmuseum. (2019). 'Arend Wagons', op: Spoorwegmuseum, via <https://www.spoorwegmuseum.nl/ontdek/de-collectie/onze-treinen/arend-wagons/> (24 mrt. 2022).
- Hildebrand (1884). 'Varen en rijden', in: *Camera Obscura*. Haarlem: Erven F. Bohn: 203-214. <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Stratenus> (1 okt. 2022).
- Hupkes, G. (1964). *Treinen. Spoorwegen van stoom tot stroom*. Amsterdam/Brussel: Elsevier.

- Janssen, F. (1994). 'Gutenbergs computer', in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 1: 209-216.
- Kempenaer, A. de (1928). *Vermomde Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers. Vervolg op Mr. J.I. Doorninck's vermomde en naamlooze schrijvers*. Amsterdam: B.M. Israël.
- Klompmaaker, H. & Mulder, D. (1980). *De treinreiziger in de literatuur. Een historische consumentenonderzoek naar de treinreiziger aan de hand van Nederlandse literatuur 1830-1980*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Koenders, L. (2017). 'Lang leve de Panthéon-uitgaven!'. *Onderzoek naar het succes van het Klassiek, Letterkundig Panthéon*. Masterthesis Radboud Universiteit Nijmegen.
- Korevaart, K. (1994). [Bespreking van Kuitert, L. (1993). *Het ene boek in vele delen. De uitgave van literaire series in Nederland 1850-1900.*], in: *De Nieuwe Taalgids*, 87(6): 559-561.
- Kuipers, A. (2016). 'De schenking van uitgeverij A.W. Bruna', op: Koninklijke Bibliotheek, via <https://www.kb.nl/blogs/nederlandse-literatuur-en-taal/de-schenking-van-uitgeverij-aw-bruna> (24 mrt. 2022).
- Kuitert, L. (1993). *Het ene boek in vele delen. De uitgave van literaire series in Nederland 1850-1900*. Amsterdam: De Buitenkant.
- Lent, N. van (2017). 'Hoe ontstond de spoorlijn?', op: NPO Kennis, via <https://npokennis.nl/longread/7581/hoe-ontstond-de-spoorlijn> (24 mrt. 2022).
- Linders, Y. & Beek, E. op de (2009). 'Evaluatiedomeinen in de Nederlandse literatuurkritiek', in: *Studies in taalbeheersing*, 3: 247-258.
- Mathijssen, M. (2021). *L: de lezer van de 19de eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Melle, M. van (2021). *De geschiedenis van de lectuurvoorziening in Nederland en de rol van Audax daarin*. Amsterdam: eigen beheer.

- Meulen, R. van der (1901). *Brinkman's Catalogus der Boeken, Plaat- en Kaartwerken die sedert 1891 tot en met 1900 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Leiden: A.W. Sijthoff.
- Meulen, R. van der (1912). *Brinkman's Catalogus der Boeken, Plaat- en Kaartwerken die gedurende 1901 tot en met 1910 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Leiden: A.W. Sijthoff.
- Meulen, R. van der (1916). *Brinkman's Catalogus der Boeken, Plaat- en Kaartwerken die gedurende 1911 tot en met 1915 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Leiden: A.W. Sijthoff.
- Meulen, R. van der (1921). *Brinkman's Catalogus van Boeken, Plaat- en Kaartwerken die gedurende 1916 tot en met 1920 in Nederland zijn uitgegeven of herdrukt*. Leiden: A.W. Sijthoff.
- Nescio (2015). 'Pleziertrein', in: *De uitvreter, Titaantjes, Dichtertje, Mene Tekel*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar: 165-166.
- NS (2017). 'Casus: Tijdsbesteding in de trein', op: NS Jaarverslag 2017, via https://2017.nsjaarverslag.nl/jaarverslag-2017/a1168_Casus-Tijdsbesteding-in-de-trein (24 mrt. 2022).
- NS (2022). 'Treinlezer', op NS, via <https://www.ns.nl/uitgelicht/treinlezer> (24 mrt. 2022).
- ProRail (2019). 'Het ontstaan van de spoorwegen in Nederland.', via <https://www.youtube.com/watch?v=K3sQY5keDi4> (24 mrt. 2022).
- Ros, M. (1971). 'Bruna viert jubileum met oude 'treinboekjes'', in: *Algemeen Dagblad*, nr. 14, 16 oktober 1971: 21, via <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBPERS01:002871014:mpeg21:a00170> (27 sep. 2022).

Simons, L. (2019). ‘Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (ASKB)’, op: NEVB

Online, via

[https://nevb.be/wiki/Algemeen_Secretariaat_voor_Katholieke_Boekerijen_\(ASKB\)](https://nevb.be/wiki/Algemeen_Secretariaat_voor_Katholieke_Boekerijen_(ASKB))

(29 jun 2022).

Veenendaal, G. (2008). *Spoorwegen in Nederland: van 1834 tot nu*. Amsterdam: Boom.

Bijlage I: overzicht nummers *Voor den coupé*

LEI= Universiteit Leiden; KB=Koninklijke Bibliotheek; RUG= Rijksuniversiteit Groningen; UGent=Universiteit Gent; SWM=Spoorwegmuseum; UvA=Universiteit van Amsterdam.

Voor dit overzicht is gebruikgemaakt van *Brinkman's catalogi* en van De Kempnaer (1928).

Nr.	Titel(s)	Auteur	Oorspronkelijke taal (+ evt. vertaler)	Jaar	Opmerkingen	Bewaard	Vindplaats
1	<i>Boete</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1893		Als bundel I; Als losse aflevering	LEI; KB
2	<i>Rust & Uit vreeselijke dagen</i>	Claudina Eberhard	Duits	1893		Als bundel I	LEI
3	<i>Liliane</i>	Sophia Kautzmann-van Oosterzee	Nederlands	1893		Als bundel I	LEI
4	<i>Hedevig & Eén jaar</i>	J.	Deens (A.M. van Erp Taalman Kip)	1893		Als bundel I	LEI
5	<i>Kunstvuur in Lippe & De seizoenen van den heer Terras Junior</i>	Piet Vluchtig (psd. F. Smit Kleine)	Nederlands	1894		Als bundel I	LEI
6	<i>Ruth</i>	Claudius (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1894		Als bundel I	LEI
7	<i>Giovannio of den dood</i>	-	Duits (Kuif)	1894		Als bundel II	KB
8	<i>Elisa. Een levensschets uit de Scheren</i>	Constantius Flood	Noors (M. Pott)	1894	Dezelfde als nr. 265	Als bundel II	KB
9	<i>Toekruid. Anecdoten en puntige gezegden</i>	Mark Lemon	Engels	1894		Als bundel II	KB
10	<i>De post-juffrouw</i>	Prinses Elsa (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1894		Als bundel II	KB
11	<i>Zijn nichtje</i>	J.	Deens (A.M. van Erp Taalman Kip)	1894		Als bundel II	KB
12	<i>Mela's geheim</i>	-	Duits (Stella Zadoks, psd. Estella Visser-Zadoks)	1894		Als bundel II; Als losse aflevering	KB; RUG
13	<i>De vrouw van den anarchist</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1894		Als bundel III	KB
14	<i>Kollemie</i>	Ant. L. Akkerhuys	Nederlands	1894		Als bundel III	KB
15	<i>Zuster Marie</i>	Henk (psd.)	Nederlands	1894		Als bundel III	KB
16	<i>Een hersenschim</i>	Meta von Zweimarck (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1895		Als bundel III	KB
17	<i>Langzaam vergif</i>	Claudius (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1895		Als bundel III	KB
18	<i>Zonder moeder</i>	Prinses Elsa (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1895		Als bundel III	KB
19	<i>Het oude slot</i>	Catharina (psd. Jacoba Jolles-Singels)	Nederlands	1895		Als bundel IV	KB
20	<i>Het gouden kalf</i>	Agatha (psd. Reinoudina de Goeje?)	Nederlands	1895		Als bundel IV	KB
21	<i>Jong gehuwd (dl. 1)</i>	Edward Rooze (psd. K.C. Tobias)	Nederlands	1895		Als bundel IV	KB
22	<i>Jong gehuwd (dl. 2)</i>	Edward Rooze (psd. K.C. Tobias)	Nederlands	1895		Als bundel IV	KB
23	<i>Zij komt. Een postaal schetsje</i>	Mello (psd.)	Nederlands	1895		Als bundel IV	KB
24	<i>Alice</i>	Antonius van Delft	Nederlands	1895		Als bundel IV	KB

25	<i>De dood van een tyran</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1895	Als bundel V	KB
26	<i>De doodsbroeders</i>	Paul von Szczepanski	Duits (Eduard Hoek)	1895	Als bundel V	KB
27	<i>Een geheimzinnige zaak</i>	Meta von Zweimarck (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1895	Als bundel V	KB
28	<i>Zonnetjes</i>	Walda (psd.)	Nederlands	1896	Als bundel V	KB
29	<i>Trouweloos</i>	Emanuel Merck	Nederlands	1896	Als bundel V	KB
30	<i>Felicie</i>	Stella Mare (psd. Estella Visser-Zadoks)	Nederlands	1896	Als bundel V	KB
31	<i>De Mellans</i>	Tobias van Westrheene Wzn.	Nederlands	1896	Als bundel VI	KB
32	<i>De eerste reis van Johan Arnold Zoutman</i>	M. Pott	Nederlands	1896	Als bundel VI	KB
33	<i>Godenval</i>	Prinses Elsa (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1896	Als bundel VI	KB
34	<i>Professor Röntgen en de duivelin</i>	-	Duits (Stella Mare, psd. Estella Visser-Zadoks)	1896	Als bundel VI	KB
35	<i>Een "lijk" tusschen hen</i>	Claudius (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1896	Als bundel VI	KB
36	<i>De laatste moord</i>	Catharina (psd. Jacoba Jolles-Singels)	Nederlands	1896	Als bundel VI	KB
37	<i>Bloedige zonsondergang</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1896	Als bundel VII	KB
38	<i>Grootmoeder's whistkransje</i>	[Wilhelmine Heimburg (psd. Bertha Behrens)]	Duits (Maria Verkerk)	1896	Als bundel VII; Als losse aflevering	KB
39	<i>Vergelding</i>	Agatha (psd. Reinoudina de Goeje?)	Nederlands	1896	Als bundel VII	KB
40	<i>Een lastige voorwaarde</i>	-	Duits (Stella Mare, psd. Estella Visser-Zadoks)	1897	Als bundel VII	KB
41	<i>Beider doodvonnis</i>	Meta von Zweimarck (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1897	Als bundel VII	KB
42	<i>Een vrouwenhater</i>	Suze la Chapelle-Roobol	Nederlands	1897	Als bundel VII	KB
43	<i>De veertiende gast. Een verhaal in tafereelen</i>	-	Engels (Henry)	1897	Als bundel VIII	KB
44	<i>Op reis</i>	-	Duits (J.v.M.)	1897	Als bundel VIII	KB
45	<i>Leven om leven</i>	Prinses Elsa (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1897	Als bundel VIII	KB
46	<i>Cellina</i>	Elise Polko	Duits (Stella Mare, psd. Estella Visser-Zadoks)	1897	Als bundel VIII	KB
47	<i>Het gejaagde hert</i>	Ultrajectinus (psd. C.W. Wagenaar?)	Nederlands	1897	Als bundel VIII	KB
48	<i>Het verbroken engagement en hetgeen dat volgde</i>	Mello (psd.)	Nederlands	1897	Als bundel VIII	KB
49	<i>Het overoude lied</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1897	-	-
50	<i>De zonen van den Senator</i>	Hans Theodor Storm	Duits	1897	Als losse aflevering	KB

51	<i>Haar geluk</i>	-	Duits (J.v.M.)	1897	Als losse aflevering?	UGent?
52	<i>De Noordpoolreizigers</i>	Meta von Zweimarck (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1898	-	-
53	<i>Onschuldig verdacht (Een noodlottige oudejaarsavond)</i>	R. Tenge	Duits	1898	-	-
54	<i>Wat liefde vermag</i>	-	Duits (J.v.M.)	1898	-	-
55	<i>Zij wacht hem</i>	Ant. L. Akkerhuys	Nederlands	1898	-	-
56	<i>Het geheim van den afgrond</i>	Meta von Zweimarck (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1898	-	-
57	<i>Een geruïneerd edelman</i>	Eginhard von Barfus	Duits	1898	Dezelfde als nr. 241	-
58	<i>Marie's verraad</i>	-	Duits (J.v.M.)	1898	-	-
59	<i>"Het groote geval" van den detective Max Fredeborn</i>	Hugo Rosenthal-Bonin	Duits	1898	-	-
60	<i>Van adel</i>	Antonius van Delft	Nederlands	1898	-	-
61	<i>Als een dief in den nacht</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1898	Als bundel XI	KB
62	<i>Een spoorwegontmoeting</i>	Ultrajectinus (psd. C.W. Wagenaar?)	Nederlands	1898	Als bundel XI	KB
63	<i>De familie Escher</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1898	Als bundel XI	KB
64	<i>De wraak van den referendaris</i>	-	Duits (J.v.M.)	1899	Als bundel XI; Als microfiche	KB
65	<i>Erfgenenamen</i>	Agatha de Haan	Nederlands	1899	Als bundel XI	KB
66	<i>Xenia, de dierentemster</i>	-	Duits	1899	Als bundel XI	KB
67	<i>In veilige haven</i>	L.J. van Roville	Nederlands	1899	-	-
68	<i>Een luitenants-weduwe</i>	Elvira (psd.)	Nederlands	1899	-	-
69	<i>Schoppenboer</i>	Salvatore Farina	Italiaans	1899	Dezelfde als nr. 239	Als losse aflevering KB
70	<i>Hereenigd</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1899	-	-
71	<i>Trouweloos</i>	Frits van Breda	Nederlands	1899	-	-
72	<i>Oom Sam's misrekening</i>	I.B. (psd. Ina Boudier-Bakker)	Nederlands	1899	-	-
73	<i>Het geheim van het meer. Uit de aantekeningen van Olaf Nilsson</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1899	-	-
74	<i>Eindelijk gevonden</i>	L.J. van Roville	Nederlands	1899	-	-
75	<i>Tony</i>	Florence Montgomery	Engels	1899	-	-

76	<i>Trouwe liefde</i>	Hans Senden	Nederlands?	1900	-	-
77	<i>Amor's schrikbewind</i>	M. Pott	Nederlands	1900	-	-
78	<i>Van Amsterdam naar Londen</i>	I.B. (psd. Ina Boudier-Bakker)	Nederlands	1900	Ook als facsimile uit 1971	Als losse aflevering KB; SWM
79	<i>Schuldig?</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1900		Als bundel XIV KB
80	<i>De verborgen schat</i>	-	Duits (J.v.M.)	1900	Dezelfde als nr. 242	Als bundel XIV KB
81	<i>Te laat</i>	-	Duits (Christine)	1900	Dezelfde als nr. 288?	Als bundel XIV KB
82	<i>Tusschen eer en liefde</i>	P. Tesselhoff Jr.	Nederlands	1900		Als bundel XIV KB
83	<i>Een ongeluksvogel</i>	Rinse Koopmans van Boekeren	Nederlands	1900		Als bundel XIV KB
84	<i>Rijzen en dalen</i>	M. Weirauch	Duits	1900		Als bundel XIV KB
85	<i>De wraak van den Ier</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1900		Als bundel XV KB
86	<i>Wroeging</i>	L.J. van Roville	Nederlands	1900		Als bundel XV KB
87	<i>Miss Ada Robin</i>	-	Duits (J.v.M.)	1900		Als bundel XV KB
88	<i>Zijn dochter!</i>	Marie Prigge-Brook	Duits	1901		Als bundel XV; Als losse aflevering KB; SWM
89	<i>Hoe Mies een man kreeg!</i>	Anna van Dordt	Nederlands	1901		Als bundel XV KB
90	<i>Gevonden</i>	Hanna (psd. Josine Adriana Simons- Mees?)	Nederlands	1901		Als bundel XV KB
91	<i>Twee zusters</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1901		- -
92	<i>De wissel</i>	Fedor Berg-Zalewski	Duits	1901		Als losse aflevering KB
93	<i>Gaudia's lusthof. Eene legende</i>	Ernst von Wildenbruch	Duits (Cato de Jongh)	1901		- -
94	<i>In veilige haven</i>	P. Tesselhoff Jr.	Nederlands	1901		- -
95	<i>Ook een levensstrijd</i>	Fredericus Hendrikus van Leent	Nederlands	1901		- -
96	<i>Vermist</i>	Meta von Zweimarck (psd. Louise Stratenus)	Nederlands	1901		- -
97	<i>De fakir</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1901	Dezelfde als nr. 238	Als bundel XVII KB
98	<i>De erfgenaam van Haga-state</i>	L.J. van Roville	Nederlands	1901	Dezelfde als nr. 248	Als bundel XVII; Als losse aflevering KB
99	<i>Het portret van Bertha</i>	Emile Richebourg	Frans	1901		Als bundel XVII KB

100	<i>Jonkheer Von Aden</i>	Hanna (psd. Josine Adriana Simons-Mees?)	Nederlands	1901	Dezelfde als nr. 274	Als bundel XVII; Als losse aflevering	KB
101	<i>Nellie</i>	Christine (psd.)	Nederlands	1902		Als bundel XVII	KB
102	<i>Misdaad en liefde of de ontvoerde bruid</i>	-	?	1902		Als bundel XVII	KB
103	<i>Men zegt...</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1902		-	-
104	<i>Wat eene vrouw vermag</i>	Fredericus Hendrikus van Leent	Nederlands	1902		-	-
105	<i>Vrije liefde</i>	Hans Senden	Nederlands?	1902		-	-
106	<i>De verborgen doodkist</i>	Arthur Conan Doyle	Engels	1902		-	-
107	<i>De "Paarl"</i>	P. Tesselhoff Jr.	Nederlands	1902		Als losse aflevering	SWM
108	<i>De laatste troef</i>	-	Duits (J.v.M.)	1902		-	-
109	<i>Ontmaskerd</i>	L.J. van Roville	Nederlands	1902		-	-
110	<i>Verloren en herwonnen idealen</i>	Anton von Perfall	Duits	1902		Als losse aflevering	SWM
111	<i>Nils Jensen</i>	-	Engels	1902		Als losse aflevering	SWM
112	<i>Een misslag</i>	G.W. Fris	Nederlands	1903		-	-
113	<i>Veroordeelt niet</i>	T. von Perfall (=Karl Theodor von Perfall?)	Duits	1903		-	-
114	<i>Vigorous Daunt, de billionaire</i>	[Ambrose Pratt]	Engels	1903		-	-
115	<i>Bange dagen</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1903		-	-
116	<i>De onderwijzeres van Vrede-oord</i>	Christine (psd.)	Nederlands	1903		-	-
117	<i>De verdwenen robijn. Een detectief-geschiedenis</i>	Matthias McDonnell Bodkin	Engels	1903		Als losse aflevering	KB
118	<i>Jonge liefde</i>	Theodoor Alexander Boeree	Nederlands	1903		Als losse aflevering	KB
119	<i>Het ongeluk van Tante Ursula</i>	Georges Ohnet	Frans	1903		Als losse aflevering	SWM
120	<i>Om der kinderen wil</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1903		-	-
121	<i>Liefde heelt alles</i>	Jodocus Temme	Duits	1903		-	-
122	<i>Isabella. Een detectief-geschiedenis</i>	G.J. Hanegraaff	Nederlands	1903		-	-
123	<i>Een misstap. Indische novelle</i>	Mevr. Koopman	Nederlands	1903		-	-
124	<i>Op schaatsen</i>	P. Tesselhoff Jr.	Nederlands	1904		-	-
125	<i>Wie was de moordenaar?</i>	Jodocus Temme	Duits	1904		-	-
126	<i>Flirt in de tropen</i>	Mâs Rânoe (psd. Elisabeth Overduyn-Heyligers)	Nederlands	1904		-	-

127	<i>Het drama van de Niagara</i>	G. Harmsdorf	Duits?	1904	-	-
128	<i>Als een eigen kind</i>	Hanna (psd. Josine Adriana Simons-Mees?)	Nederlands	1904	-	-
129	<i>"Fiat justitia". Indische novelle & De levende brug</i>	Isoline (psd. H. Scholting-Wijnstroom)	Nederlands	1904	Als losse aflevering	KB
130	<i>Geborgen</i>	E. Fischer-Markgraff	Duits	1904	-	-
131	<i>Serrah. Indische novelle</i>	Kemis (psd.)	Nederlands	1904	-	-
132	<i>Gewonnen</i>	Fredericus Hendrikus van Leent	Nederlands	1904	-	-
133	<i>De vrouw in het zwart</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1904	-	-
134	<i>Stefka</i>	Fritz Skowronnek	Duits/Russisch?	1904	Als microfiche	KB
135	<i>Een opium-bekeuring</i>	Isoline (psd. H. Scholting-Wijnstroom)	Nederlands	1904	Als microfiche	KB
136	<i>En attendant!</i>	Louise B.B. (psd. Louise de Neve)	Nederlands	1905	Als microfiche	KB
137	<i>Zijn leerling</i>	Ida Boy-Ed	Duits	1905	-	-
138	<i>Een droevig einde</i>	Augusta Croner	Engels	1905	-	-
139	<i>Een liefde op de Oostkust. Indische novelle</i>	Kemis (psd.)	Nederlands	1905	Als losse aflevering	KB
140	<i>Met de handschoen</i>	P. Tesselhoff Jr.	Nederlands	1905	-	-
141	<i>Stiefmoedertje</i>	Philipp Wengerhoff (psd. Clara Wenghoffer)	Duits	1905	-	-
142	<i>Slotbetoovering</i>	Emil Pesjkoff	Pools	1905	-	-
143	<i>Onder het zegel der geheimhouding</i>	Fergus Hume	Engels	1905	-	-
144	<i>Een valsch profeet</i>	Lars Dilling	Noors	1905	-	-
145	<i>Zevenmaal gescheiden</i>	-	?	1905	-	-
146	<i>Zijn eerste liefde. Noorsche novelle</i>	Karl Bleibtreu	Duits	1905	-	-
147	<i>Rust na den strijd</i>	Hanna (psd. Josine Adriana Simons-Mees?)	Nederlands	1906	-	-
148	<i>De dochter van den banneling</i>	Friedrich Thieme	Duits	1906	-	-
149	<i>Levensgeluk</i>	Thérèse v Arendsberg (psd. Thérèse vndr Meer-van den Bosch)	Nederlands	1906	-	-
150	<i>Onder de gletschers. Noorsche novelle</i>	Karl Bleibtreu	Duits	1906	-	-
151	<i>Het recht van de liefde</i>	Mâs Rânœ (psd. Elisabeth Overduyn-Heyligers)	Nederlands	1906	-	-
152	<i>Het geheimzinnige eiland</i>	-	?	1906	-	-

153	<i>De dochter van den houtvester</i>	Frisiacus (psd.)	Nederlands	1906	-	-
154	<i>De hut op den Arendsberg</i>	Theodoor Marie Tromp	Nederlands	1906	-	-
155	<i>Drie tijdingen</i>	Ida Boy-Ed	Duits	1906	-	-
156	<i>Tweeërlei liefde</i>	Mâs Rânoe (psd. Elisabeth Overduyn-Heyligers)	Nederlands	1906	-	-
157	<i>Een familiedrama</i>	Willem Beijer	Nederlands	1906	-	-
158	<i>Miskend</i>	Margaretha von Poschinger	Duits	1906	-	-
159	<i>Nadesjda</i>	Fiore della Neve (psd. M. G.L. van Loghem)	Nederlands	1906	-	-
160	<i>'t Wonderkind</i>	A.C.C. de Vletter	Nederlands	1907	-	-
161	<i>Onze Wim</i>	A.S.H. Booms	Nederlands	1907	-	-
162	<i>Het bankbiljet van tien millioen</i>	Mark Twain (psd. Samuel L. Clemens)	Engels	1907	-	-
163	<i>Een tweede...? Nooit!</i>	Bertha von Suttner	Duits (Catharina Agatha van Gogh-Visser)	1907	-	-
164	<i>Fata morgana</i>	Jeanne v. K.	?	1907	-	-
165	<i>Josephine</i>	Thérèse Thelen	Nederlands	1907	-	-
166	<i>De parasiet</i>	Arthur Conan Doyle	Engels	1907	-	-
167	<i>Verlaten</i>	Doeri Tinggi (psd.)	Nederlands	1907	Als losse aflevering	LEI
168	<i>Hamlet en Carmen</i>	Leonore Pany	Duits (J.v.M.)	1907	-	-
169	<i>Van adel</i>	Mâs Rânoe (psd. Elisabeth Overduyn-Heyligers)	Nederlands	1907	-	-
170	<i>Sinjo Frans en nona Johanna</i>	-	?	1907	Als losse aflevering	LEI
171	<i>Een jaar dat niet meetelt</i>	Willem Otto	Nederlands	1907	-	-
172	<i>Hooger op</i>	Jules Duparc Jr.	Nederlands	1908	-	-
173	<i>Een zaak van eer</i>	Else von Schabelsky	Duits	1908	-	-
174	<i>Na den Storm!</i>	Louise B.B. (psd. Louise de Neve)	Nederlands	1908	Als losse aflevering	SWM
175	<i>De tijgerjager</i>	De Vroede (psd.)	Nederlands	1908	-	-
176	<i>Zijn wil</i>	Frisiacus (psd.)	Nederlands	1908	-	-
177	<i>Een vroolijke geschiedenis</i>	-	Duits (J.v.M.)	1908	-	-
178	<i>Handschoentje</i>	D.M. (psd.)	Nederlands	1908	Als losse aflevering	LEI
179	<i>Annaq Mâs (Gouden kind)</i>	Elisabeth Overduyn-Heyligers	Nederlands	1908	Als losse aflevering	KB
180	<i>De arme gravin</i>	Hieronimus Lorm (psd. Heinrich Landesmann)	Duits	1908	-	-
181	<i>Voor een kus</i>	Max Wundeke	Duits (J.v.M.)	1908	-	-
182	<i>Het geheim van de gele anjelier</i>	C. Malcolm Hinks	Engels	1908	-	-

183	<i>Eerste liefde</i>	Thérèse Thelen	Nederlands	1908	-	-
184	<i>'n Tweeling</i>	A.S.H. Booms	Nederlands	1909	-	-
185	<i>Een onnoozele ziel</i>	Clara Viebig	Duits (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1909	Dezelfde als 240	-
186	<i>Wachtende op het geluk</i>	D. Musbach (psd. Eva Dorothea Musbach)	Nederlands	1909	-	-
187	<i>Mijne dochter de barones!</i>					
187	<i>Humoreske naar het Fransch Lief en leed. Oorspronkelijke novelle</i>	Ph. Régnier (psd. Philippe de Massa)	Frans	1909	-	-
188		Thérèse Thelen	Nederlands	1909	-	-
189	<i>Sherlock Holmes als inbreker</i>	Arthur Conan Doyle	Engels	1909	-	-
190	<i>De drie meisjes van Wuthenow</i>	Henriette v Meerheimb (psd. Margarethe v Büнау)	Duits (J.v.M.)	1909	-	-
191	<i>Schönburgs huwelijk</i>	E. von Weitra (psd.)	Duits (J.v.M.)	1909	Als losse aflevering	SWM
192	<i>Het geheimzinnige opkamertje</i>	H.v.L. (psd. H. van Loon)	Nederlands	1909	-	-
193	<i>Twee vriendinnen</i>	Thérèse Thelen	Nederlands	1909	-	-
194	<i>Een schoonmoeder. Oorspronkelijke novelle</i>	A.S.H. Booms	Nederlands	1909	-	-
195	<i>De rijke oome uit de Oost</i>	Hindia (psd.)	Nederlands	1909	Als losse aflevering	LEI
196	<i>De goocheltoer van Tetti. Een kerstgeschiedenis</i>	T. Resa	Nederlands?	1910	-	-
197	<i>Sepp, de huwelijksmakelaar</i>	-	Duits	1910	-	-
198	<i>De verraderes</i>	Ph.J.L. Affourtit	Nederlands	1910	-	-
199	<i>In het land van de Denen</i>	Martine Rémusat	Frans	1910	-	-
200	<i>President Hairiault</i>	Claude d'Habberville	Frans	1910	-	-
201	<i>Brummelstein</i>	Clara Viebig	Duits	1910	-	-
202	<i>Een verloren illussie</i>	D. Musbach (psd. Eva Dorothea Musbach)	Nederlands	1910	-	-
203	<i>De meenedige</i>	Luise Westkirch	Duits	1910	-	-
204	<i>Pension-gasten</i>	D. Musbach (psd. Eva Dorothea Musbach)	Nederlands	1910	Als losse aflevering	KB
205	<i>Vorstenliefde</i>	Truth (psd.)	?	1910	-	-
206	<i>Het geheim van den Wilgenbeek</i>	R. Austin Freeman	Engels	1910	-	-
207	<i>De Tankerton auto's</i>	C. Malcolm Hinks	Engels	1910	-	-
208	<i>Eene gelukkige vergissing</i>	A.S.H.B. (psd. A.S.H. Booms)	Nederlands	1911	-	-

209	<i>Een zeldzaam tweegevecht</i>	Leopold von Sacher-Masoch	Duits	1911	-	-
210	<i>Huzarenstreken</i>	Vinzenz von Lychdorff	Duits	1911	-	-
211	<i>Blank en bruin</i>	R. Schwank	Duits (K.D.L. Bruyère)	1911	-	-
212	<i>Getroost</i>	Jens Peter Jacobsen	Deens	1911	-	-
213	<i>De verloving van dr. Greatrex</i>	Charles Grant Allen	Engels (J.L. van der Moer)	1911	Als losse aflevering	KB
214	<i>Bella</i>	Elvira (psd.)	Nederlands	1911	-	-
215	<i>De gouden armband</i>	J.H.M.	Nederlands?	1911	-	-
216	<i>Uit donkerst Londen</i>	Marie Corelli (psd. Mary Mackay)	Engels	1911	-	-
217	<i>Hyacinth's vrouw</i>	-	Frans	1911	-	-
218	<i>De primus</i>	Clara Viebig	Duits (H.C. Edauw)	1911	-	-
	<i>De droom van mevrouw</i>					
219	<i>Holdenshair</i>	C. Ainsworth	Engels?	1911	-	-
220	<i>Het steenen masker</i>	F.C. Oberg	Duits	1912	-	-
221	<i>De vader</i>	Clara Viebig	Duits	1912	-	-
222	<i>Prunella op de renbaan</i>	Charles Garvice	Engels	1912	-	-
223	<i>Verzoeking</i>	Elisabeth Overduyn-Heyligers	Nederlands	1912	-	-
224	<i>Koning Lear</i>	W. Harb	Duits (L.J.v.d.B.)	1912	-	-
	<i>Op het spoor van Manolescu, den</i>					
225	<i>vorst der dieven</i>	-	?	1912	-	-
226	<i>De handschoen</i>	L. Brenkendorff	Duits	1912	-	-
227	<i>De aflossing</i>	Homo (psd.)	Nederlands	1912	-	-
		Bernhard Verhoef (psd. Bernhard				
228	<i>Frans van Stoghem en zijn vrouw</i>	Verhoeven?)	Nederlands	1912	Als losse aflevering	KB
229	<i>Gescheiden</i>	Leonore Pany	Duits (J.v.M.)	1912	-	-
230	<i>De hand van Barbara Uth</i>	F.C. Oberg	Duits (J.v.M.)	1912	Als losse aflevering	SWM
	<i>Ninette van de Folies Bergères &</i>					
231	<i>Het omen</i>	-	?	1912	Als losse aflevering	KB
232	<i>De vondeling</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1913	-	-
		Bernhard Verhoef (psd. Bernhard				
233	<i>Mijnheer en mevrouw Parvenu</i>	Verhoeven?)	Nederlands	1913	-	-
	<i>Om de eer te redden. Een verhaal</i>					
234	<i>uit het militaire leven</i>	Emile Zola	Frans	1913	Als losse aflevering	KB
235	<i>Stemrecht voor vrouwen</i>	-	Nederlands	1913	-	-
236	<i>De misdaden van zwarten Peter!</i>	Emile Caljaer	?	1913	-	-

237	<i>Artistenbloed</i>	Bernhard Verhoef (psd. Bernhard Verhoeven?)	Nederlands	1913	-	-
238	<i>De fakir</i>	Louise Stratenus	Nederlands	1913	Dezelfde als nr. 97	-
239	<i>Schoppenboer</i>	Salvatore Farina	Italiaans	1913	Dezelfde als nr. 69	-
240	<i>Een onnoozele ziel</i>	Clara Viebig	Duits (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1913	Dezelfde als nr. 185	-
241	<i>Een geruïneerd edelman</i>	Eginhard von Barfus	Duits	1913	Dezelfde als nr. 57	-
242	<i>De verborgen schat</i>	-	Duits (J.v.M.)	1913	Dezelfde als nr. 80	-
243	<i>Henriëtte</i>	François Coppée	Frans	1913	-	-
244	<i>Schipper Wiebe met zijn vrouw naar de Entos</i>	Simon Mos	Nederlands	1914	-	-
245	<i>Een mislukte speelpartij</i>	Annie Foore (psd. Francisca IJerman-Junius)	Nederlands	1914	Als losse aflevering	LEI
246	<i>De nieuwe bazar van Bendale</i>	Robert Barr	Engels (Mia Badeux)	1914	-	-
247	<i>Een vreeselijke toestand</i>	Annie Foore (psd. Francisca IJerman-Junius)	Nederlands	1914	-	-
248	<i>De erfgenaam van Haga-state</i>	L.J. van Roville	Nederlands	1914	Dezelfde als nr. 98	-
249	<i>Jason</i>	Bithia Mary Croker	Engels	1914	-	-
250	<i>Mevrouw Raymond</i>	-	Engels	1914	Als losse aflevering	KB
251	<i>Eene studentengrap</i>	Jules Duparc Jr.	Nederlands	1914	Als losse aflevering	KB; RUG
252	<i>De liefde van een warmwaterboer</i>	Johan Wouter Broedelet	Nederlands	1914	-	-
253	<i>Eerbiedigt de wetten</i>	Robert Barr	Engels (Mia Badeux)	1914	-	-
254	<i>Een vriend</i>	Freiherr Von Schlicht (psd. Wolf von Baudissin)	Duits	1914	-	-
255	<i>Zijn noodlot overwonnen</i>	Luise Westkirch	Duits	1915	-	-
256	<i>Geluk. Een levensbeeld</i>	Olga Wohlbrück	Duits (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1915	-	-
257	<i>De graaf en de kleine Gertrud</i>	Samuel Rutherford Crockett	Schots (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1915	-	-
258	<i>Lord Stranleigh op vakantie</i>	Robert Barr	Engels (Mia Badeux)	1915	-	-
259	<i>Uit medelijden</i>	A. de Nora (psd. Anton Noder)	Duits	1915	-	-

260	<i>De amateur-fotograaf</i>	Thomas Glahn	?	1915	-	-
261	<i>Het oude huis</i>	Lilly Rozendoorn	Nederlands	1915	-	-
262	<i>Disharmonie</i>	Hanna (psd. Josine Adriana Simons-Mees?)	Nederlands	1915	-	-
263	<i>Een geheimzinnige misdaad?</i>	Augusta Grover	Engels?	1916	-	-
264	<i>Mijn aanstaande vrouw</i>	A. von Gersdorff	Duits?	1916	-	-
265	<i>Elisa. Een levensschets uit de Scheren</i>	Constantius Flood	Noors (M. Pott)	1916	Dezelfde als nr. 8	-
266	<i>Glinster-Brita</i>	Hjalmar Hjorth Boyesen	Noors (W.H.A. van der Meer)	1916	-	-
267	<i>Het koopcontract</i>	Amanda Wolf	Nederlands	1916	Als losse aflevering	UvA
268	<i>Hoe bevalt u mijn man?</i>	Conimor (psd. Moritz Cohn)	Duits	1916	-	-
269	<i>De draagkorf & Het heiligenhuisje</i>	Clara Viebig	Duits (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1916	-	-
270	<i>Gespeeld & De huisbewaarders</i>	Johanna Stekete	Nederlands	1916	-	-
271	<i>Nerveus</i>	Ernst Eckstein	Duits	1916	Als losse aflevering	KB
272	<i>Geheime liefde</i>	Johanna Stekete	Nederlands	1916	-	-
273	<i>Jeli de herder</i>	Giovanni Verga	Italiaans	1916	-	-
274	<i>Jonkheer Von Aden</i>	Hanna (psd. Josine Adriana Simons-Mees?)	Nederlands	1916	Dezelfde als nr. 100	-
275	<i>Een Meinacht</i>	Ossip Schublin (psd. Aloisia Kirschner)	Duits	1917	-	-
276	<i>Haar jongen</i>	Olga Wohlbrück	Duits	1917	Kost 12,5 gulden	Als losse aflevering KB
277	<i>De klokkenroom</i>	Olga Wohlbrück	Duits	1917	-	-
278	<i>Tonia</i>	Ouida (psd. Maria Louise Ramé)	Engels (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1917	Kost 12,5 gulden	Als losse aflevering KB
279	<i>Tusschen de leeuwen</i>	Gerd. Harmstof	Duits? (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1917	-	-
280	<i>De landlooper</i>	Guy de Maupassant	Frans (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1917	-	-
281	<i>De waardin van de herberg bij de brug</i>	Edward Stilgebauer	Duits	1917	Kost 12,5 gulden	Als losse aflevering KB
282	<i>Een schitterende partij</i>	Thérèse Hoven	Nederlands	1917	-	-
283	<i>De jacht naar het hoogste</i>	Amanda Wolf	Nederlands	1917	-	-
284	<i>De bonte vlinder</i>	Edward Stilgebauer	Duits (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1917	Kost 12,5 gulden	Als losse aflevering KB

285	<i>Lentes offer</i>	Edward Stilgebauer	Duits (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1917	-	-
286	<i>Een liefvallige dame</i>	Henri Lavedan	Frans (Jo Arenberg)	1917	-	-
287	<i>Een avontuur in een nonnenklooster</i>	C.F. Meyer	Duits (L. Wille-Vogel)	1918	-	-
288	<i>Te laat</i>	Rudolph Stratz	Duits	1918	Dezelfde als nr. 81?	-
289	<i>Onder samenzweerders</i>	Gerd. Harmstof	Duits? (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1918	-	-
290	<i>Clasenggaard</i>	Vilhelm Krag	Noors	1918	-	-
291	<i>Arme Agnes</i>	Gerolamo Rovetta	Italiaans	1918	-	-
292	<i>Te groot geluk</i>	Adelina Lorburg	?	1918	-	-
293	<i>De gelofte</i>	Richard Vosz	Duits	1918	-	-
294	<i>De honden</i>	Suze la Chapelle-Roobol	Nederlands	1918	-	-
295	<i>Vier trappen hoog</i>	Clotilde von Schwartzkoppen	Duits (L. Wille-Vogel)	1918	-	-
296	<i>De stadsmuzikant van Weilburg</i>	Wilhelm Heinrich Riehl	Duits	1918	-	-
297	<i>Een wals</i>	Ludovic Halévy	Frans (Joanna Petronella Wesselink-van Rossum)	1918	-	-
298	<i>Haar laatste betrekking</i>	Thérèse Hoven	Nederlands	1918	Kost 15 guldencent	Als losse aflevering KB

Bijlage II: samenvattingen besproken nummers *Voor den coupé*

Nr. 1: *Boete* (1893)

Op een koude winterdag klopt een vreemde, jonge vrouw aan bij het huis van de vertelster van het verhaal. Ze wordt binnengelaten en bekent de boeken van de vertelster, die schrijfster is, gelezen te hebben en daardoor het idee had dat zij haar zou begrijpen. Ze heeft immers een verhaal te vertellen dat ze aan de schrijfster wil verkopen. Deze kan haar echter geen geld aanbieden, maar omdat ze allang blij is dat ze warm binnen zit en haar hart toch wil luchten, begint ze alsnog met vertellen. De vrouw, Dora geheten, heeft namelijk een moord gepleegd, al was ze naar eigen zeggen niet altijd zo. Als kind heeft ze het altijd goed gehad, maar toen ze 16 was, overleed haar vader, die haar en haar moeder met niets achterliet. Nadat haar moeder een jaar later is gestorven, komt Dora bij haar oom en tante te wonen en om in haar eigen bestaan te kunnen voorzien, gaat ze op zoek naar een betrekking, maar zonder succes. Dan adviseert Carl, een door ziekte vroeg gepensioneerd luitenant uit Indië, met wie ze goed bevriend is geraakt, dat ze dan maar moet trouwen met iemand. Dora wil daarop met hem trouwen, maar Carl wil dit vanwege zijn ziekte en slechte levensvoorzicht niet, maar gaat uiteindelijk toch akkoord. Om haar na zijn dood toch nog in enig levensonderhoud te kunnen voorzien, besluit hij mede-eigenaar te worden van een fabriek die volgens inlichtingen een ware goudmijn zou worden. Bovendien had zijn nieuwe compagnon een goede naam, waarop hij besluit zijn gespaarde kapitaal te investeren in de fabriek. Na hun huwelijk vertrekken ze naar Indië, waar al snel blijkt dat de compagnon eerder een goede prater is dan een doener en wil dat Carl al het leidende werk doet. Carl ziet zich daarop genoodzaakt de kar te trekken en gaat met de spreekwoordelijke bezem door de fabriek, die anders ten gronde dreigde te gaan. Daarbij maakt hij geen vrienden en ondertussen slurpt al het werk zijn krachten op, waardoor hij langzaam vermagert. Dora raadpleegt stiekem een dokter, die haar vertelt dat Carl zal sterven als hij hard blijft doorwerken. Dora weet dat ze Carl vanwege zijn investering daartoe niet zal kunnen overtuigen en dus gaat ze langs de compagnon om te proberen of deze niet uitgekocht wil worden, zodat Carl kan worden bijgestaan door een nieuwe en actievere compagnon, maar ook dat gebeurt niet. Wanneer Carl zieker wordt en in bed moet blijven, probeert ze het weer, maar tevergeefs. Omdat ze geen andere uitweg ziet, schiet ze de compagnon daarop dood en vlucht ze. Via krijgt ze van Carl nog achthonderd gulden mee om naar Frankrijk te vluchten, maar in zijn brief leest ze tussen de regels door dat hij haar daad veroordeelt. Na een tijdje verneemt Dora dat Carl op doktersadvies zijn dagen slijt in Hyères, maar dat ze geen geld meer heeft om hem te bezoeken, waarop ze dus haar verhaal wilde verkopen aan de schrijfster.

Ontroerd weet deze uiteindelijk ergens geld vandaan te halen, zodat Dora naar de Zuid-Franse kust kan. Daar belooft ze Carl dat ze zich na zijn dood aangeeft bij de politie en zo brengen ze zijn laatste dagen samen door, waarna ze terug naar Indië gaat en haar staf uitzit. Omdat Dora voor haar gevoel nog niet genoeg boete heeft gedaan, besluit ze om zich te vestigen op een Moluks eiland voor melaatsen en andere zieken, waaraan ze het fortuin besteedt dat Carl heeft vergaard doordat twee heren na de dood van zijn compagnon de nieuwe mede-eigenaren werden van de fabriek. Na drie jaar wordt zijzelf ook ziek en komt ze te overlijden.

Nr. 38a: *Grootmoeders Whistkransje* (1894)

Na het overlijden van haar grootvader Heinrich komt de grootmoeder, Anita von Stetten, van de vertelster van het verhaal inwonen bij haar en haar ouders. Daar speelt de weduwe iedere woensdag een partijtje whist met drie oude vrienden. Dat zijn Doretta Walter, Wilhelmine Brenken, geboren Otterstedt, en Karl von Rieben, een gepensioneerde jachtopziener, die telkens een kwartier te vroeg kwam en een kleinigheidje voor haar meebracht. Op een van de keren dat ze spelen, brengt Von Rieben ter sprake dat het vandaag 8 maart is en dat het daarmee vandaag 52 jaar geleden is. Grootmoeder Anita kapt hem af en wanneer iedereen naar huis is, vertelt zij aan de vertelster wat er gebeurd is. Een paar maanden nadat ze getrouwd is met Heinrich, komt er een bericht dat hij op 7 maart de landvorst moet vergezellen op reis naar Stuttgart. Een gepensioneerde bosopziener, Gregorius genaamd, zal hem voor enkele weken vervangen. Om niet alleen met deze oude man te hoeven zijn, komt Mientje Otterstedt logeren. Mientje is nog ongetrouwd en verlangt naar een man en vindt een afgelegen huishouden als dat van Anita romantisch. Om haar te troosten liegt Anita dat zo'n leven ook niet alles is, waarop Mientje zegt dat ze desondanks graag zou willen ruilen. Anita, wetende dat Gregorius, ze allebei niet kent, stelt voor om het uit te proberen, waarna ze alle voorbereidingen treffen en het personeel instrueren. Op het moment dat het rijtuig met de opziener aankomt, stapt een jongeman uit die uitlegt dat Gregorius vervangt vanwege ziekte en dat hij Karel von Rieben heet. Van hun á propos gebracht verloopt de ontmoeting een beetje stuntelig en als Karl naar zijn kamer is, geeft de echte Mientje aan dat ze graag wil stoppen met hun toneelstukje, maar omdat Anita haar nog een beetje wil plagen – Mientje kan als 'huisvrouw' immers geen avances maken – probeert ze Mientje, met succes, over te halen. De volgende dag wordt Von Rieben alleen maar verliefder op 'Mientje' en de dag erna, wanneer Mientje en Anita hun spel willen opbiechten, is Von Rieben wandelen om zijn gedachten te verzetten. De echte Mientje moet vanwege ziekte van haar moeder ineens weg, terwijl Anita de brief in handen krijgt die Von Rieben voor 'Mientje' achter had gelaten. Daarin staat dat hij met haar wil trouwen, waardoor Anita in paniek raakt.

Gelukkig komt Heinrich dan thuis, omdat ook de hertog van Württemberg ziek is, waardoor Heinrich en de landvorst niet op reis hoefden. De volgende dag stuurt Von Rieben nog een brief met een verontschuldiging dat hij niet nog afscheid is komen nemen. Anita is opgelucht dat alles niet is uitgekomen en in de vijftien jaar erna is Mientje, die nooit van het huwelijksaanzoek heeft geweten, inmiddels getrouwd met de heer Brenken. Anita vertelt aan Heinrich wat er met Von Rieben is voorgevallen, waarop hij vertelt dat de jonge opziener nog altijd ongetrouwd is, waarschijnlijk omdat hij nog steeds verliefd is. Pas op haar vorige verjaardag heeft ze aan Von Rieben de waarheid vertelt en sindsdien zijn ze goede vrienden.

Nr. 38b: *Twee kameraden* (1894)

Op een koude herfstdag is Fritz Schlauder, schoenmaker van beroep, op zoek naar een plek om op te warmen. Na een betrekking voor achttien maanden te hebben gehad, is hij nu op weg naar huis. Dan ziet hij iemand, Meschke genaamd en behanger van beroep, die hem een borrel aanbiedt. Ze besluiten samen verder te lopen en uiteindelijk overnachten ze in een schuurtje. Schlauder valt al snel in slaap, maar Meschke kan de slaap maar niet vatten. In tegenstelling tot Schlauder heeft hij al maanden geen werk, waardoor hij nieuwsgierig is naar hoeveel geld de schoenmaker op zak heeft. Eerst probeert hij het bewuste geldbuideltje los te wrikken, maar zonder succes. Dan besluit Meschke om Schlauder maar te vermoorden en hij laat hem stikken door het touw waarmee het buideltje om Schlauder heen zit om zijn hals te knopen. Schlauder stikt en Meschkes buit blijkt uit maar een vijfmarkenstuk te bestaan, die vervolgens het schuurtje ontvlucht, de nacht in.

Nr. 50: *De zonen van den senator* (1897)

De recent overleden senator Christiaan Albrecht Jovers had een vrouw en twee zonen: eentje onder dezelfde naam en een twee jaar jongere zoon genaamd Frederik. Zij hadden hun familiehuis midden in de stad staan, maar vanwege die locatie had het huis geen aangrenzende tuin, die daardoor elders in de stad te vinden was. De broers krijgen echter ruzie over de tuin, omdat in het testament staat dat Frederik, die nog vrijgezel is, de tuin krijgt, terwijl Christiaan en zijn vrouw het wilde gebruiken voor hun toekomstige kinderen. Ze komen er niet uit en via pesterijtjes escaleert de ruzie van kwaad tot erger. Frederik begint in de loop der tijd steeds meer spijt te krijgen, waarop de broers hun vete bijleggen en besluiten dat de tuin voor de gehele familie blijft.

Nr. 69/239: *Schoppenboer* (1899/1913)

Donato is een knappe en slimme jongen van 29 jaar die ervoor kiest om niet meer losbandig te leven en zich weer op zijn studie probeert te focussen. Zijn vader Norbert heeft het namelijk immers niet breed, terwijl deze probeert te sparen voor Donato's studie en dochter Moruccia's uitzet. Toch laat zoon Donato zich een keer verleiden en vergokt hij op een avond al zijn geld, waardoor hij zelfmoord wil plegen, maar dat mislukt. Een vriendin van Donato, Constanza, krijgt dit mee en biedt Donato via haar voogd Martini Bruscoli een lening aan, waarmee hij akkoord gaat. Een week later komt Hasdrubal, een neef van Constanza's voogd, langs met geld en gaan ze samen naar de bank om de schuld te betalen. Het gekregen geld dat Donato overhoudt om van te leven verkwist hij echter al snel en tot overmaat van ramp komt Donato Hasdrubal tegen in het speelhuis, van wie hij ook verliest. Donato sluipt daarop weg en vlucht naar Seregno, maar ook bij zijn ouderlijk huis daar komt hij Hasdrubal tegen. Op dat moment komen Moruccia en Constanza naar buiten en dan blijkt dat Hasdrubal al die tijd Constanza's voogd Martini Burscoli zelf was, die erop gebrand was om Donato van zijn speelzucht te helpen en te voorkomen dat hij zijn toekomst verspeelt. Donato gaat daarop weer verder met zijn studie, slaagt cum laude en trouwt uiteindelijk met Constanza.

Nr. 78: *Van Amsterdam naar Londen* (1900/1971)⁷³

In dit detectiveverhaal, dat onder pseudoniem door schrijfster Ina Boudier-Bakker geschreven is, wordt Hester, de zus van een handelsfirmadirecteur, met een cheque van 12.000 gulden op reis gestuurd naar Londen. De cheques van het bedrijf worden op dat moment regelmatig onderschept en het plan is om de dief nu op heterdaad te betrappen. Na allerlei ontwikkelingen op de veerboot naar Engeland wordt Hester als hoofdverdachte gearresteerd, maar uiteindelijk weet zij de Londense politie te overtuigen van de identiteit van de echte dief, die echter weet te ontkomen.

Nr. 88: *Zijn dochter!* (1901)

Aan rechtsprocureur Fritz Wellner wordt op het laatste moment gevraagd een zaak van zijn collega over te nemen. Als voorbereiding zoekt hij zijn cliënte op, de jonge en berouwvolle

⁷³ In 1971 werd er een facsimile uitgebracht ter ere van een volgens Bruna 75-jarig jubileum van hun trein- of wegwerpboeken (Ros, 1971: 21). In tegenstelling tot wat veel bronnen, waaronder dit krantenartikel, zeggen, verscheen *Van Amsterdam naar Londen* niet in 1896, maar pas in 1900 (Van der Meulen, 1901: 749). Namens de directie verklaarde J. Buis dan ook: 'In feite doen we hier een beetje aan geschiedvervalsing, want [...] wij [produceerden] ons eerste pocketboekje in de serie *Voor den coupé* reeds in 1893' (Aarts, 2009: 47). De daadwerkelijke reden tot het uitbrengen van een facsimile in 1971 blijkt dan ook om te onthullen dat de vijf jaar eerder overleden Ina Boudier-Bakker schuilging achter de initialen I.B., die ook nog nummer 72 had geschreven.

hoofdverdachte Margaretha Nitsche. Zij is namelijk zwanger geraakt van haar verloofde Julius Hagen en bang dat hij haar verlaten zou – Julius werd wat afstandelijk – heeft ze een flesje met substantie over zijn ogen gegooid toen ze hem zag met een andere meid, die later een nicht van hem blijkt te zijn. Uiteindelijk komt Wellner erachter dat Margaretha zijn dochter uit een vroegere liefdesrelatie is en ook vergeeft Julius haar, waarna beiden spoedig trouwen.

Nr. 98/248: *De erfgenaam van Haga-State (1901/1914)*

Op de Haga-State ligt graaf Willem Haga ziek op bed en de verwachting is dat hij niet lang meer te leven heeft. Zijn huwelijk met Anna Blijdenstein is kinderloos gebleven en niemand wil dat zijn broer Adriaan alles erft, omdat deze half idioot is, dus de verwachting is dat alles aan vreemden verkocht zal worden. Dan vertelt Willem aan Anna dat hij uit een eerdere liefde, Maria Was genaamd, wel stiekem een zoon, Victor, heeft gekregen, maar dat zij, ondanks Willems belofte aan haar, van zijn vader nooit mochten trouwen vanwege het verschil in stand. Van Maria mocht hij zijn zoon nooit zien, maar via een notaris gaf hij hun wel een jaarlijks toelage en heeft hij vernomen dat de nu bijna 30-jarige man voorbeeldig is opgegroeid en nu voor de Staatsspoorwegen in Zwolle werkt. Anna, die allang blij is dat er een opvolger is, vertrekt daarop naar Zwolle. Daar weet ze Maria te overtuigen en ook blijkt dat Victor graag zijn vader wil ontmoeten. Naar de buitenwereld wordt gecommuniceerd dat Victor een verre neef is wiens inmiddels overleden vader bij graaf Haga door ruzie in ongenade was gevallen, maar dat daar bij Victor geen sprake van is en dat graaf Haga hem als zoon wil aannemen. Maria wordt, op haar eigen verzoek en om te voorkomen dat ze wordt gezien als een alleenstaande moeder met een bastaardzoon in plaats van de geëerde weduwe die ze zogenaamd was, zoveel mogelijk buiten beeld gehouden. Alles wordt geregeld en ook knapt Willem steeds meer op. Een paar maanden later, wanneer Victor zich Haga mag noemen, overlijdt Maria aan een hartkwaal die ze al langer had. Victor krijgt daarop haar dagboek in handen en leest samen met de graaf en gravin hoe Maria altijd al wilde dat Victor op Haga-State terecht zou komen, ook als zij zou komen te overlijden voordat hij te horen kreeg dat zijn vader nog leefde, en dat ze blij is dat dat nu is gebeurd. Daarop biedt Willem Haga Victor zijn excuses aan voor het nalaten van zijn vaderlijke taken.

Nr. 100/274: *Jonkheer von Aden (1901/1916)*

De 33-jarige Von Aden, knap en van middelbare lengte, gaat langs juffrouw Jo, de vrouw die hij werk verschaft. Dat werk bestaat uit het kopiëren van novellen en gedichten, alleen om haar

te kunnen zien en te spreken en een steentje bij te dragen aan haar geluk wat ze uit werken haalt. Dat is dan ook alles waarover Jo praat tot lichte ergernis van Von Aden. Uiteindelijk geeft Von Aden haar een handgeschreven novelle, *Idealen* door X., maar Jo herkent zijn handschrift. Die avond kan Jo (25) zich maar moeilijk concentreren en is haar hoofd telkens bij Von Aden, die volgens haar nota's haar meer dan het dubbele aan honorarium verschaft dan al haar andere opdrachtgevers. Haar vader was namelijk drie jaar geleden gestorven, haar moeder, haarzelf en haar toen 12-jarige broer Wim achterlatende. Ze verhuisden naar een kleinere stad waar Wim naar de burgerschool ging om uiteindelijk op een kantoor te gaan werken. Haar moeder was al oud en zwak en dus nam Jo het huishouden op zich en deed ze het typen als bijverdienste. Uiteindelijk gaat ze pas om half twee naar bed en droomt ze over Von Aden.

De volgende ochtend worden er voor haar en haar moeder zelf geplukte bloemen bezorgd namens Adolf von Aden (zonder jonkheer) op het meegeleverde briefje. Tijdens een middagwandeling in het park gaat Jo lezen op een bankje, waarna Von Aden achter haar staat en naast haar mag gaan zitten. Dan vertelt Jo dat ze vijf jaar geleden zou gaan trouwen (met een zeven jaar ouder iemand) en dat diegene haar vooruit was gegaan naar Indië. Daar vond hij echter iemand anders en de plannen gingen niet door. Achteraf was ze daar wel blij mee, anders had ze niet voor haar moeder en Wim kunnen zorgen en ze voelt zich gelukkig als ze voor hen kan werken. Ook gelooft ze dat liefdesgeluk voor haar niet meer is weggelegd. Uiteindelijk bekent Von Aden haar de liefde en vraagt om haar hand. Jo wil daar niet op ingaan, want wat moet zij als iemand van burgerlijke afkomst met iemand van adel en wat moet de rest van de wereld daar wel niet van denken? Ze laat Von Aden, ervan overtuigd dat het overhaastige, vluchtige liefde is en dat ie tot inkeer komt, al dan niet door druk uit zijn familie, beloven dat hijzelf veertien dagen lang zijn aanzoek overdenkt en haar dan wel of niet opnieuw vraagt, waarna ze ieder hun weg gaan. Een paar dagen later komt Wim thuis en vertelt hun dat de hele stad weet dat Von Aden een mysterieus burgermeisje het hof heeft gemaakt. Jo verliest daarop het bewustzijn. Na een paar dagen ziek op bed te hebben gelegen moet Jo rust houden op doktersadvies. Dan komt eindelijk de langverwachte brief van Von Aden die zegt dat het hem spijt voor het leed dat hij haar heeft aangedaan. Ook al was zijn liefde niet oppervlakkig en zijn aanzoek niet overhaast, toch was het allemaal niet praktisch en had het inderdaad nog de goedkeuring van zijn eigen moeder en de rest van zijn familie gekregen. Bovendien had Jo dan weg van haar eigen moeder en broer moeten leven en in een milieu waar ze niet welkom is, had ze zich niet gelukkig gevoeld. Vervolgens gaat het verder achteruit met de gezondheid van Jo en verliest ze de wil om verder te leven. Uiteindelijk komt ze te overlijden en leest Von Aden daarover in de krant. Vlak na de begrafenis verneemt hij van een grafgraver dat het gerucht gaat

dat ze is overleden omdat een rijke mijnheer haar hoofd op hol heeft gebracht. Gebroken gaat Von Aden weg.

Nr. 107: *De 'Paarl'* (1902)

De handelsfirma van Adolf Bodel en zijn compagnon verkeert in financiële problemen. Dan komt voormalig handelspartner Fred Williams terug uit Nederlands-Indië en is bereid om een het bedrijf financieel te steunen. Het blijkt dat hij verliefd is op Bodels beeldschone dochter Emilie, vandaar dat zij ook de 'paarl' wordt genoemd. Zij is echter verliefd op Jan Entering, maar onder stiekeme druk van Bodels compagnon is ze toch bereid om met Williams te trouwen om haar vaders bedrijf te redden. Op het verlovingsfeest verschijnt Entering, die na een maandenlange wetenschapsexpeditie ook uit Indië is teruggekeerd en vernomen heeft dat Williams daar de moord op een inheems meisje op zijn geweten heeft. Zij was eigenlijk aan Williams uitgehuwelijkt en had daarnaast Entering van malaria gered. Op het feest ontstaat een worsteling tussen Entering en Williams en de handelaar komt door een hartverlamming om het leven, waarna Entering en Emilie trouwen en haar vader in de oom van Entering een nieuwe partner vindt.

Nr. 110: *Verloren en herwonnen idealen* (1902)

Gustaaf Cleving is een oude schilder die het liefst schildert in de romantische stijl. Onder druk van twee 'vrienden', die meer van het naturalisme en realisme zijn en in die kringen vertoeven, gooit hij het een keertje over een andere boeg en met veel succes. Gustaaf kan wel wennen aan alle faam en ook zijn vrouw Edith gaat hier steeds meer in mee en doet zoveel mogelijk om de roem van haar man te vergroten. Daarbij wordt ze wel heel close met een van zijn vrienden en dan merkt Gustaaf dat hij er genoeg van heeft en toch terugverlangt naar de romantiek. Allebei komen ze tot inkeer en verbreken ze de banden met Gustaafs vrienden om zich vervolgens helemaal te wijden aan het leven van de romantische stroming.

Nr. 111: *Nils Jensen* (1902)

Dit uit het Engelse vertaalde verhaal draait om Nils Jensen, een Noors manusje-van-alles, die tevens al erg lang verloofd is met Dorthé Andahl, maar tegelijkertijd nog steeds te veel van het luizenleven geniet om voor een stabiel inkomen te zorgen. Bovendien vindt hij het leuk om allerlei verhalen te verzinnen en deze aan de dorpskinderen te vertellen. Op een stormachtige dag redt hij drenkeling Gustaaf Richardt uit het water van het Hardangerfjord. Deze Deen is de

zoon van een goedgeboorde vader en schildert natuurtaferelen. Tijdens zijn verblijf begint ook hij gevoelens te ontwikkelen voor Dorthé tot jaloezie van Nils die hem vraagt te vertrekken te zijn voordat hij over een maand terugkomt van de bergen met de schapenkudde. Gustaaf stelt zijn vertrek telkens uit en inmiddels blijkt dat zijn liefde voor Dorthé, ondanks haar beloften aan Nils, toch wederzijds is. Bij Nils' terugkomst is Gustaaf er nog steeds en tijdens een gezamenlijk boottochtje vertelt Nils dat Gustaaf van hem met Dorthé mag trouwen, omdat hij inziet dat hij een betere man zal zijn voor haar dan hij. Daarna vertrekt Nils naar Rosendal aan de andere kant van de bergen voor een klusje. Daar komt hij echter nooit aan. Of hij zelfmoord heeft gepleegd of omgekomen is door de winterse omstandigheden wordt in het midden gelaten. De kinderen in het dorp houden het erop dat Nils is meegenomen door de goede berggeesten, waar hij zelf altijd over vertelde, naar een paradijs boven de wolken.

Nr. 119: *Het ongeluk van Tante Ursula* (1903)

De hand van Françoise Aline Bernard is gevraagd door kapitein Roger Darthenay, maar ondanks zijn goede afkomst en carrièrevooruitzichten krijgt zij geen toestemming van haar tante Ursula, omdat deze een hekel heeft aan militairen. Die haat is gestoeld op het feit dat ze vroeger zwaar verliefd was op ene Louis die bij het uitbreken van de Krimoorlog in dienst moet. Bij de Belegering om Sebastopol verdwijnt Louis echter en gaat men ervan uit dat hij ergens is omgekomen. Tante Ursula houdt het leger daarvoor verantwoordelijk en is sindsdien altijd in rouwkleren door het leven gegaan. Dan staat Louis ineens in levenden lijve voor de deur en blijkt hij met een Russische getrouwd te zijn. Ursula wordt woedend dat hij nooit meer iets van haar heeft laten horen, stuurt hem weg en besluit dat Aline en Roger mogen trouwen.

Nr. 129a: *Fiat Justitia* (1904)

In een villa in Indië is het een drukte van jewelste, omdat de laatste versieringen worden opgehangen voor het verjaardagsfeest van Emmy ter Meulen, die zestien wordt en het enig kind is van Heer ter Meulen, die lid is van de Raad van Indië. Op een gegeven moment vraagt luitenant Kosinsky aan Ellen Donovan, Emmy's gouvernante die door de Ter Meulens als een dochter wordt beschouwd, om met hem de mazurka te dansen, waarna Ellen en hij een gesprek hebben over dat hij Polen mist. Later die nacht zit Ellen alleen buiten te huilen omdat ze het idee heeft dat ze alleen is en niemand haar gevoelens begrijpt.

Op de dag van de grote parade is heel Batavia bijeen om alles te aanschouwen, ook de Ter Meulens en de familie van de Vice-President. De kolonel inspecteert de verschillende

onderdelen en wanneer hij bij de Amboneezen komt, de dappere bondgenoten der compagnie, ziet hij dat er iets niet in orde is en dat korporaal Pangalela voor vier dagen provoost heeft. Kosinsky wil daartegenin gaan, waarna de kolonel een spottende opmerking maakt en Kosinsky de hand op zijn sabel legt. De kolonel laat Kosinky arresteren en iedereen gaat huiswaarts. De meesten zeggen dat Kosinsky als militair gehoorzaam had moeten zijn naar zijn overste, maar sommige soldaten fluisteren dat de kolonel hem moest hebben.

Omdat Kosinsky zo bekend en geliefd was, is de jetset in ontsteltenis. Ellen vraagt haar vader om Kosinsky te redden, maar hij kan haar niks beloven. Kosinsky zou zijn politiemuts in het gezicht van de kolonel hebben gegooid tijdens het verhoor. Desondanks trok iedereen partij voor Kosinsky, ook de hogere militairen waaronder generaal S...k, waardoor een doodstraf uit kon blijven. Toch zegt Kosinsky ten overstaan van de krijgsraad dat het niet de schuld van de wind was en dat hij het opzettelijk deed, waardoor hij toch veroordeeld wordt tot dood door de kogel.

Vervolgens komen de echtgenotes van V-P Konings en heer Ter Meulen de gouverneur-generaal samen om gratie vragen voor Kosinsky, terwijl hij op het punt staat om schoorvoetend het fiat justitia te ondertekenen. De GG antwoordt dat hij dat alleen zou kunnen doen als Kosinsky daar zelf om vraagt. Even later komt Generaal S...k langs met hetzelfde verzoek (gaat een maand later met pensioen). Kosinsky peinst er echter niet over om gratie te vragen en ook pastoor De Bruin kan hem niet op andere gedachten brengen.

Dan vindt de executie van Kosinky plaats. Inmiddels is Emmy ziek geworden en een paar dagen later sterft zij ook. Ellen probeert er te zijn voor Emmy's ouders en enige maanden later overlijdt ook Emmy's moeder. Daarna volgt ze de heer Ter Meulen naar Holland, die daar een jaar later weer in het huwelijk treedt. Ellen denkt aan het advies van de pastoor en gaat naar een dorpje aan de zuidkust van Engeland om haar oude vader op te zoeken van wie ze ruziënd was vertrokken. Ze leggen het bij en leven zijn laatste jaren gemoedelijk samen. Wat betreft de kolonel, deze maakt promoties, maar wordt een jaar na de executie uit wraak vermoord door Pangalela tijdens een inspectie.

Nr. 129b: *De levende brug. Episode uit het Bestuur van Daendels op Java (1904)*

Op Java is men bezig een grote weg aan te leggen (De Grote Postweg) die aan duizenden Javaanse arbeiders het leven kost. Vooral een te bouwen brug is een doorn in het oog, omdat deze al twee keer is verwoest door de brede en kolkende rivier waar ze overheen moet. Nu is echter aangekondigd dat de Groote Heer, gouverneur-generaal Daendels, langskomt om de brug te zien, maar de oude Javaanse opzichter ziet het niet gebeuren om in een paar dagen een derde

brug te bouwen, laat staan eentje die door Sétan, de geest van het water, wel goedgekeurd wordt. Hij vraagt daarom aan de Resident om Daendels over een andere brug te leiden, van waar de ‘ongeluksbrug’ te zien zou zijn. Alleen zou deze nep zijn en van bamboe gemaakt zijn, waardoor het lijkt alsof de brug af is en niemand in de problemen komt. De Resident gaat hiermee akkoord en de bamboebrug wordt in elkaar gezet. Omdat het niet mogelijk is overal pijlers te plaatsen, zullen een aantal Javanen aan beide zijden de lichte bamboebrug ophouden. Dan komt Daendels en terwijl de resident de koetsier beveelt om langs de brug te rijden, commandeert Daendels hem juist om eroverheen te gaan. De paarden en de koets geraken over de brug, maar de honderden Javanen die de brug omhooghielden, stierven of raakten zwaargewond. Sindsdien is het geen enkele ingenieur meer gelukt om op die plek een brug te bouwen en elk jaar verschijnen er de geesten van de Javanen die zijn omgekomen bij de ramp, die volgens het verhaal nog ieder jaar worden herdacht.

Nr. 139: *Een liefde op de Oostkust* (1905)

Op een dag komen luitenant Ernest Kranz en zijn vrouw Olga met hun beide kinderen aan in Klambir op Sumatra voor Kranz’ nieuwe betrekking. Meteen wordt de buitengewone schoonheid van mevrouw Kranz door iedereen opgemerkt en een van de ongehuwde officieren, de heer Piet Wijnberg, die de controleur is, wordt zelfs erg verliefd op haar. Wijnberg heeft echter een dochtertje, Emmy, wier Chinese moeder, ‘King’ genaamd, als huishoudster in zijn woning de scepter zwaait. Tegelijkertijd heeft een vriendin van King de wens dat de controleur haar dochter Tidjah, die eigenlijk verliefd is op Rachmat, als huishoudster neemt, in de hoop dat zijzelf in ruil een huisje en een stuk grond zou krijgen. In die tijd die volgt, probeert Wijnberg zoveel mogelijk in de buurt te zijn van mevrouw Kranz en neemt haar mee op allerlei avondjes uit. Als zij een keer daarvan terugkomen, breken de teugels van het paard los en komt hun rijtuig in de sloot terecht. Voordat Wijnberg de vrouw van de luitenant aan de kant helpt, kussen ze en bekent hij zijn liefde voor haar. Voordat Olga daarop in kan gaan, komt de koetsier aangelopen met een paar mannen, waarna Olga naar huis gaat. Uiteindelijk vertelt ze aan haar man wat er gebeurd is en hij vergeeft haar, waarna ze Wijnberg verbiedt nog langs haar woning te komen. In de tussentijd heeft King een briefje van Olga in handen gekregen dat ze door de moeder van Tidjah laat vertalen. Deze liegt dat Wijnberg van plan is om spoedig met Olga te gaan trouwen. King, die bang is haar bevoorrechte positie te verliezen en haar vermoedens bevestigd ziet, stormt woedend Wijnbergs slaapkamer binnen en begint hem te slaan met zijn kussen. Daarop laat Wijnberg haar arresteren en Tidjah's moeder ziet haar kans schoon om Tidjah eindelijk onder de aandacht van de controleur te brengen. Een jaar later blijkt dit plan

echter te zijn mislukt: Tidjah heeft weliswaar een zoon van Wijnberg gekregen, maar toen deze erachter kwam dat de baby op komst was, heeft hij King weer teruggenomen als huishoudster, waardoor Tidjah en haar moeder armer zijn dan eerst. De moeder wil dat Tidjah door een blanke gekocht wordt, omdat Rachmat te arm is voor een bruidsschat. Als Tidjah een keer bij de familie Kranz komt schuilen voor een storm, hoort Olga haar verhaal waarop ze belooft dat Tidjah's moeder van haar een gift zal krijgen, zodat Tidjah alsnog met Rachmat kan gaan trouwen.

Nr. 174: *Na den Storm!* (1908)

Mevrouw Vervooren woont met haar man Hendrik in een stadje aan de Zuiderzee. Hendrik was vroeger schipper, maar raakte een keer kreupel. Een fabrieksdirecteur biedt hem daarop omscholing aan tot boekhouder, maar zijn liefde voor de zee is Hendrik nooit verloren. Op een stormachtige novemberdag wil directeurszoon Hugo gaan varen en vraagt Hendrik mee, die vanwege z'n baan moeilijk nee durft te zeggen en tot groot ongenoegen van zijn vrouw toch meegaat. Dan blijkt de boot gekapseisd te zijn. Hendrik is omgekomen, maar heeft de in coma geraakte Hugo wel nog bovenop het wrak weten te krijgen. Mevrouw Vervooren is radeloos en krijgt steeds meer wraakgevoelens voor Hugo. Als Hugo uit coma ontwaakt en aan de betere hand is, komt hij bij haar langs om te vertellen dat hij zich enorm schuldig voelt voor het overhalen van Hendrik. Mevrouw Vervooren voelt al haar haat verdwijnen en vergeeft hem.

Nr. 179: *Annaq Mâs* (1908)

Kembang, wat bloem betekent, is een klein en teder meisje. Haar ouders willen haar, net als haar oudere broers en zussen, verkopen, omdat ze geen geld en eten hebben om haar op te voeden. Ze wordt echter elke keer te mager bevonden, totdat mevrouw Wiel, de vrouw van de opzichter, langskomt, haar koopt en haar de naam Poenggoet, wat opgeraapt betekent, geeft. Een van Poenggoets taken is om onder de tafel met de waaier de musketen van haar meesteres' voeten weg te houden, maar ook luistert ze regelmatig niet, waardoor ze vaak een afstraffing krijgt met de zweep. Op een dag komt een bevriend koppel uit Nederland op bezoek. Als Poenggoet op een van de slaapkamers bezig is en de vrouw haar vriendelijk toespreekt, smeekt Poenggoet of ze met haar mee mag en dat ze altijd gehoorzaam zal zijn. De dame schrikt en zegt dat dat helemaal niet kan. Als het stel de volgende dag wil vertrekken, verstopt Poenggoet zich in hun rijtuig, maar daar wordt ze alsnog gevonden en vervolgens flink gestraft en geslagen. Wanneer ze eindelijk alleen wordt gelaten, hoort ze in de verte de scheephoorn van de *Good Luck* toeteren voor vertrek. Eigenlijk wil ze vluchten, maar dan bedenkt ze zich dat geen geld

heeft. Vervolgens ziet ze dat er in de boom waaronder ze zit tjempakka's, goudkleurige en vanwege hun zeldzaamheid gewilde bloemen, hangen. Poenggoet besluit om ondanks haar pijn in de boom te klimmen en een aantal te plukken zodat ze die kan verkopen. Daarmee weet ze vier koepang op te halen, terwijl ze er drie nodig heeft voor de boot. Op de dag dat de *Good Luck* weer af gaat meren en haar meesteres slaapt, steelt Poenggoet de mooie staartkam van mevrouw Wiel en vlucht de woning uit. Op de boot ziet ze een paar Europese officieren en op het moment dat een zware hand op haar schouder drukt, meent ze dat het die van haar meester de opzichter is en bang springt ze in het water. Snel wordt ze door de Europeaan gered en rillend van de kou valt ze in slaap. Eenmaal aangekomen wordt ze de huishoudster van de Nederlander, die boormeester is en Brand heet. Dat gaat zo enkele jaren door en Poenggoet, die zich inmiddels weer Kembang mag noemen, groeit op tot een mooi en welgevoemd meisje. Op een gegeven moment wordt ze verliefd op een blonde jongen, een employé die Roelofs heet en uiteindelijk vraagt hij haar om te trouwen. Kembang twijfelt heel erg, omdat ze Brand wil blijven dienen, omdat deze haar een beter leven heeft gegeven, maar de boormeester geeft na enige weifeling alsnog toestemming, waarna ze bij Roelofs gaat wonen.

Nr. 191: *Schönburgs huwelijk* (1909)

Dit uit het Duits vertaalde verhaal gaat over Lili, de vrouw van officier Fred von Schönburg, moet rust houden nadat ze na een val uit een slede kou heeft gevat. Ze blijkt echter zieker te zijn dan aanvankelijk werd gedacht en hun eerder zo avontuurlijke huwelijk raakt in het slop. Na het overlijden van haar moeder gaat haar toestand verder achteruit en wordt ze naar een sanatorium gestuurd. Fred gaat ondertussen steeds vaker naar feestjes en wordt daar close met gravin Lahr. Zes maanden later bereiken de roddels ook Lili en zij keert daarop terug naar huis en probeert Fred Lili zoveel mogelijk te ontwijken. Op een tripje naar de Rudischburg verklaart Fred de liefde aan gravin Lahr, maar ze wijst hem vanwege de trouwring om zijn vinger af en kondigt aan de volgende dag naar Montreux te vertrekken. Op de terugweg dondert een van de rijtuigen van een brug en een dame overleeft het niet. Fred vreest dat het de ook meegekomen Lili is en in zijn zoektocht realiseert hij hoeveel hij eigenlijk nog van haar houdt. Al snel snelt Lili hem geheel ongedeed tegemoet en is het eind goed, al goed.

Nr. 204: *Pension-Gasten* (1910)

Op een dag krijgt weduwe Van der Dal, door familie en kennissen altijd tante Sien genoemd, een brief uit de Oost van haar neef Karel van Galen. Hij schrijft dat hij met zijn vrouw, drie

kinderen en baboe terugkomt naar Nederland, omdat hij als kapitein der infanterie op pensioen is gesteld vanwege een leverkwaal. Karel was, nadat zijn ouders waren overleden, als kind aangenomen door zijn oom en tante die een banketbakkerij hadden. Karel werd uiteindelijk meer getrokken door het krijgsmanleven en ging het leger in. Nu hij en zijn gezin in Nederland zijn, beveelt tante Sien hun het pension van de gezusters Heringa aan, omdat Karels pensioen vanwege zijn jonge leeftijd niet ruim is en zijn vrouw bovendien nog niet bekend is met de Hollandse huishouding. Jo en Marie Heringa runnen sinds de dood van hun aan krankzinnigheid overleden moeder een pension in de stad. Hun vader had vroeger een fabriek die failliet ging, waarna hij een einde aan zijn leven maakte. Daarnaast was Jo ooit verloofd, maar dat liep op het laatste moment stuk. Naast dat de familie Van Galen nu intrek neemt in het pension, betreft mijnheer Van Dommelen, die op aanraden van zijn arts aanbiedt om op eigen kosten het binnentuintje te onderhouden, een benedenkamer. Verder woont onder andere nog Henri Frederiks in het pension, op wie Jo een oogje heeft. Dat blijkt wederzijds te zijn, want Henri doet haar een huwelijksaanzoek, maar vraagt haar ook drie weken te wachten met het bekendmaken ervan, omdat Henri dan promotie heeft gemaakt op het handelskantoor waar hij werkt. Jo gaat akkoord, maar vertelt het natuurlijk wel aan haar zus Marie. In de dagen erna leert Henri een van de dochters van Karel kennen. Hij raakt betoverd door de ogen van deze Annie, die overigens houdt van feestjes en geld uitgeven dat haar vader niet heeft, en wordt steeds verliefder op haar. Daardoor krijgt Henri spijt dat hij zich al stiekem verloofd heeft met Jo, die ondertussen iets begint te vermoeden, omdat Henri het publiekelijk maken van hun verloving steeds uitstelt. Uiteindelijk kiest Henri voor Annie, maar omdat zij te losbandig blijft leven, krijgt hij daar al snel spijt van. Een jaar later is Karel aan zijn leverkwaal overleden en leven Annie en Henri zijdelings langs elkaar. Jo is in de tussentijd de huismeid van tante Sien geworden, omdat het pension niet meer bestaat, want Marie heeft een huwelijksaanzoek van de heer Van Dommelen geaccepteerd.

Nr. 213: *De verloving van dr. Greatrex* (1911)

Dit verhaal gaat over dr. Arthur Greatrex, een intelligente man van nauwelijks veertig die verloofd is met Hetty Abury, de dochter van zijn leermeester. Samen hebben ze altijd een vlekkeloze relatie gehad, totdat Arthur op een dag erachter komt dat hij van tijd tot tijd allerlei lelijke en akelige grimassen aan het trekken is zonder dat hij daar iets aan kan doen. Later die dag krijgt hij een geniale ingeving voor een theorie over moleculen en begint heftig te schrijven. Terwijl hij het manuscript laat lezen door professor Linklight, bezoekt hij, nadat hij zelf het een naslagwerk heeft geraadpleegd, dr. Warminster om te vragen of hij vanwege de grimassen

misschien niet krankzinnig begint te worden. Warminster bevestigt zijn vermoedens en ook Linklight meldt een dag later dat het manuscript een en al krankzinnige lariekoek is en daarmee ongeschikt voor de *Royal Society*. Thuisgekomen geeft hij zijn werk aangeslagen aan zijn vriend Harry Freeling. 's Avonds krijgt Arthur een brief van dr. Abury dat zijn krankzinnigheid hem ter ore is gekomen en dat hij het aanstaande huwelijk verbiedt. Arthur snelt naar het huis van de familie Abury waar Hetty door alle commotie een zenuwzinking heeft gekregen. Harry neemt hem weer mee naar huis en Arthur vertelt hem het hele verhaal. Terug thuis ziet Arthur een vastgebonden aap zitten met dezelfde grimassen als hij. Harry vertelt dat hij de aap wil gaan opereren omdat deze last heeft van bepaalde, vastzittende zenuwen. Zo komen ze erachter dat Arthur hier ook last van heeft en al snel laat hij zich ook opereren. Ondertussen wordt Hetty weer beter en laat dr. Abury het huwelijk toch doorgaan. Ook blijkt dat Harry Arthurs manuscript stiekem naar de Franse *Académie* heeft gestuurd en dat Arthur daarvoor een gouden medaille zal ontvangen.

Nr. 228: *Frans van Stoghem en zijn vrouw* (1911)

Dit nummer beschrijft het verhaal van Frans van Stoghem en zijn vrouw Dora. Zij zijn goed bevriend met Johan en Letta Verkanteren, die twee kinderen hebben. Waar Letta haar leven altijd in dienst stelt van haar man en kinderen, staat bij Dora toch eerder het huishouden op de eerste plaats en heeft ze weinig liefdevolle aandacht voor Frans, die zich daar steeds meer aan ergert. Letta krijgt hier weet van en bedenkt met hem een plan om hier wat aan te doen. Frans moet vanwege werk zogenaamd voor een week de stad uit, terwijl Letta Dora overhaalt om bij hen te komen logeren. Daar verandert Dora beetje bij beetje en mist ze Frans steeds meer, totdat ze een collega van Frans tegenkomt die zegt dat hij Frans de vorige avond nog heeft zien biljarten met Johan. Ook hoort ze van een ander dat Frans gezien is met een oude, chique dame. Wanneer Frans Dora weer komt ophalen, sluit ze zich op in de logeerkamer en besluit ze om zich helemaal mooi te maken, opdat ze Frans 'terug kan veroveren'. Eenmaal beneden vindt Frans haar prachtig en legt hij Dora het plan uit en blijkt dat de bewuste dame de moeder van Letta was. Zo komt alles goed en steekt Dora vanaf nu meer tijd in haarzelf en haar man dan in het huishouden.

Nr. 230: *De hand van Barbara Uth* (1912)

Ook dit verhaal is uit het Duits vertaald en begint met een groep meisjes die samen met twee vrouwen spookverhalen aan elkaar aan het vertellen zijn. Een van de vrouwen, Hedwig von

Caub, verhaalt over eentje die ze zelf heeft meegemaakt: haar jeugdvriendin Maria is getrouwd en in verwachting. Haar man Gerhard Baering moet, ondanks de aanstaande bevalling, weg voor zaken en vraagt aan Hedwig om Maria, samen met huishoudster Valborg, gezelschap te houden. Via Valborg verneemt ze dat het spookt in de aan haar toegewezen gastenslaapkamer en diezelfde nacht ziet Hedwig inderdaad een hand in de spiegel. Er blijkt een vloek te rusten op het familiehuis, omdat alle moeders overlijden in het kraambed van hun eerste kind. Maria weet hier niks van en samen met Valborg probeert Hedwig de vloek op te heffen. Toch krijgt Maria hier weet van, maar doordat Maria's zoon geboren wordt in de slaapkamer van Hedwig wordt de vloek opgeheven en zal Maria later nog drie kinderen baren.

Nr. 231a: *Ninette van de Folies Bergères* (1912)

Op de voorkant van nummer 231 staat dan wel de titel *Ninette van de Folies Bergères*, maar het boekje bevat tevens een verhaal dat *Het omen* heet. Het verhaal van Ninette gaat over een jonge balletdanseres die het qua danskunsten meer van haar temperament en mooie snoetje moet hebben dan van haar vaardigheden. Desondanks staat ze altijd vooraan op het podium te dansen. Aangezien de rest van haar gezin leeft van haar inkomen, strijkt ze overdag om extra bij te verdienen. Tijdens een voorstelling zien twee beeldhouwers haar dansen. De een, Richard Severin, krijgt het idee om haar te laten modelleren voor een beeld dat het leven moet uitbeelden. Daarmee wil hij een wedstrijd met een flinke geldprijs winnen, omdat hij erg arm is en zo wil kunnen bewijzen aan de vader van zijn Engelse vriendin Esther dat hij haar hand verdient. De ander, Simmons, is juist welgesteld, maar vals en spreekt Ninette na de voorstelling als eerste aan, maar zij wijst hem af. Niet veel later probeert Severin het en vanwege zijn situatie gunt ze het hem wel. Tijdens het vele modelleren groeien Severin en Ninette naar elkaar toe. Wel gaat ze uit geldnood van Severin twee keer (en niet meer om hem geen voorsprong te geven) langs Simmons om daar voor hem te modelleren. Wanneer blijkt dat het geduld van Esthers vader op is, besluit Severin om, ook tot haar vreugde, helemaal voor Ninette te gaan. Wanneer het beeld af is, blijkt dat Esther tegen haar vaders wil in toch naar Parijs is gekomen. Ninette voelt zich verraden door Severin en gaat uit wraak naar Simmons om te modelleren. Die blijkt al een veel mooier beeld van haar af te hebben. Ninette voelt zich ook door hem om de tuin geleid en gooit het beeld kapot. Daarvoor moet ze de cel in en wint Severin de prijs, die, ondanks vruchteloze verzoenpogingen met Ninette, naar Italië vertrekt. Drie maanden later komt Ninette vrij en heeft ze haar danstemperament verloren, waardoor ze niet meer de ster van de show is en achteraan op het podium moet dansen.

Nr. 231b: *Het omen* (1912)

Het omen is daarentegen meer een griezelverhaal. Juliette modelleert iedere dag voor Marcel, met wie ze, zonder medeweten van haar oma, een relatie heeft. Op een dag koopt Marcel op de markt een 18^e-eeuws marmeren hoofd en hangt het met een spijker boven het bed. Wanneer Juliette dit voor het eerst ziet, schrikt ze heel erg en schreeuwt ze dat het beeld haar aangekeken heeft, haar haat en haar wat gaat aandoen. Marcel gelooft er niks van en kalmeert haar, waarna Juliette het hoofd gedooft door er een doek overheen te hangen zolang ze bij Marcel op bezoek is. Later blijkt dat er 's nachts ineens aan een nieuw canvas is gewerkt in plaats van het schilderij met Juliette erop. Juliette vreest dat het marmeren hoofd hiermee te maken heeft, maar Marcel stelt haar gerust dat hij het vast slaapschilderend heeft gedaan, zoals hij als kind weleens slaapwandelde. Dan komen ze op een avond terug van een etentje en zegt de onderbuurvrouw dat ze boven stappen hoorden, maar eenmaal op Marcells kamer vinden ze geen inbreker. Wel is het bewuste canvas verwisseld met het schilderij met Juliette. Marcel denkt dat iemand een poets heeft willen bakken, waarna Juliette naar huis gaat. De volgende ochtend treft ze Marcel echter dood in bed aan met een donkerblauwe vlek op zijn slaap. Het marmeren hoofd ligt naast hem op het kussen, waarna Juliette huilend begint te schreeuwen.

Nr. 234: *Om de eer te redden. Een verhaal uit het militaire leven* (1913)

Kapitein Burle, zoon van de beroemde kolonel Burle, wil niet meer het slagveld op en heeft zich laten 'promoveren' tot kapitein-kwartiermeester. In die taak is hij onder andere verantwoordelijk voor het vlees dat het regiment te eten krijgt en de kosten daarvan, maar doordat hij telkens geld achteroverdrukt voor de 'diensten' van Mélanie, de uitbaatster van het plaatselijke café (zijn eigen vrouw is allang overleden), bouwt hij een enorme schuld op bij de slager. Majoor Laguitte komt hier achter en lost het op door Burle onder andere te laten beloven niet meer achter de vrouwen aan te zitten en zich te focussen op zijn werk en de opvoeding van zoon Charles. Die is namelijk in handen van Madame Burle, de weduwe van de kolonel, die hoopt dat Charles, ondanks zijn zwakke gestel, in de toekomst wel net zo'n held als zijn grootvader kan zijn. Daarom is ze heel strikt en leest ze hem telkens hele vechtersverhalen voor bij het slapengaan. Uiteindelijk gaat kapitein Burle weer de fout in, dit keer met zijn eigen dienstmeid, en gaat Laguitte, die het vanwege zijn zwaar patriottische eergevoelens niet meer kan aanzien, over tot een tweegevecht met Burle. De majoor weet te winnen en twee maanden later sterft ook Charles aan een zenuwziekte vanwege de opvoeding en verhalen van zijn grootmoeder.

Nr. 271: *Nerveus* (1916)

Nerveus gaat over Hugo Cellarius, een jonge advocaat die naar eigen zeggen de meest nerveuze kerel onder de zon is, al is dat pas sinds kort. Zo kan hij zijn kleren vaak niet vinden en is hij soms wel een uur lang op jacht naar zijn bretels. Verder stoort hij zich steeds meer aan collega's op kantoor als in de rechtszaal. Ook zijn vrouw Lora ondervindt hier steeds meer last van, waardoor ze steeds vaker in een riedeltje belanden van ruziën, het bijleggen en niet veel later weer opnieuw ruzie maken. Inmiddels is het zomer geworden en na veel adviezen en medicijnen, die soms opgevolgd, maar soms ook heel koppig genegeerd worden, van vriend en huisdokter Benno Köllner besluiten Hugo en Lora rust te nemen en voor acht weken op vakantie te gaan naar Rigi-Scheideck. Dokter Köllner wilde ze eerst ieder apart naar een andere bestemming laten gaan, maar daar ging Hugo niet meer akkoord. Daarom prent de arts ze ieder apart in dat ze vooral vrolijk naar elkaar toe moeten doen en niet moeten laten merken hoe levensbedreigend ziek de ander wel niet is. Onderweg raakt het echtpaar steeds beter bedreven in het rustig blijven en het inslikken van uitbarstingen en voelen ze zich aan het einde van de zevende week genezen genoeg om aan elkaar op te biechten wat dokter Köllner ze ieder gezegd heeft. Ze besluiten om hem bij thuiskomst te 'straffen' voor zijn list en zo komt alles goed en zijn ze van hun nervositeit verlost.

Nr. 276a: *Haar jongen* (1917)

Op een dag wordt de zoon van Maaltje geboren. De vader heet Otto Bolke, maar getrouwd zijn ze nog niet, omdat Otto geen geld heeft. Dit verspeelt en verdrinkt hij telkens, terwijl Maaltje altijd als dienstmeid heeft gewerkt en telkens aan het sparen is. Ook kan ze het niet laten om, al dan niet tegen beter weten in, af en toe wat geld mee te geven, waar Otto gretig gebruik van maakt. Doordat Maaltje in verwachting was, moest ze haar baan opzeggen, maar sinds de bevalling heeft ze weer een nieuwe betrekking gevonden. Haar moederschap probeert ze voor haar nieuwe werkgevers, de kinderloze meneer en mevrouw Von Wellhof, verborgen te houden en omdat ze zelf niet sterk genoeg is om borstvoeding te geven, laat ze dat door Bernicke doen, die ook recentelijk een zoon heeft gekregen en die overdag ook oppast op Otto junior. Dan komt op een dag een briefkaart binnen van Bernicke voor Maaltje met de vraag of Maaltje meer geld kan sturen voor medicijnen voor kleine Otto. Aangezien Maaltje van huis is op het moment dat de post komt, krijgt mevrouw Von Wellhof de briefkaart onder ogen. De volgende dag, wanneer Maaltje haar loon krijgt, laat ze haar dienstmeid huilend opbiechten dat ze een kind heeft, waarop Von Wellhof aangeeft dat ze er geen problemen mee heeft en het kind graag een keer wil zien als deze groter is. Bovendien geeft ze Maaltje een promotie vanwege haar goede

diensten, waardoor zij meer loon krijgt. Vanaf dat moment gaat Maaltje een stuk gelukkiger en vrijer door het leven en verbergt ze haar kind niet meer. Ook hebben haar werkgevers haar zoon ontmoet en meneer Von Wellhof belooft het kind later iets degelijks te leren. Punt van zorg blijft echter vader Otto. Hoewel hij aan iedereen laat weten dat hij de vader is en zijn bijbehorende taken in die zin niet verloochent, blijft hij een klaploper en geld aftroggelen van Maaltje, die eigenlijk alleen nog met hem omgaat omdat hij de vader is. Bovendien wil Otto nu echt graag trouwen, omdat hij het niet vindt kunnen dat Maaltje nog steeds bij het echtpaar Von Wellhof woont. Maaltje ziet zich echter niet gelukkig worden als ze met hem zou moeten samenwonen, terwijl ze nu veilig en met genoeg geld over bij meneer en mevrouw woont. Uiteindelijk besluit Maaltje uit liefde voor haar kind toch te trouwen en hoewel het in het begin goed gaat, komt Bolke steeds vaker laat en dronken thuis. Als kleine Otto op een gegeven moment al schoolgaand is, krijgt hij een zware longontsteking en komt hij te overlijden. Als Bolke thuiskomt, vertelt ze hem boos de waarheid en dat ze hem haat, maar omdat ze door alle zorgen vroeg lelijk en oud is geworden, ziet ze geen andere keus dan bij hem te blijven. Terwijl Bolke zijn losbandige leven blijft voortzetten, gaat Maaltje nog regelmatig langs het graf van haar zoon, waar Bolke al sinds de begrafenis al niet meer is geweest. Daar troost ze zich met de gedachte dat ze trots is op al het mogelijke wat ze voor haar jongen heeft gedaan.

Nr. 276b: *De Chinees* (1917)

In het Duitse stadje W. woonde Richard Müller, een 16-jarige brutale bengel die op een dag zonder iets te melden vertrekt. Wanneer jaren later een ver familielid komt te overlijden en hij de enige erfgenaam blijkt te zijn, krijgen de inwoners een telegram van Richard dat het goed hem gaat en dat hij momenteel zowel de Duitse viceconsul te Hongkong is als de eigenaar van het Grand Hotel d'Allemagne. Sindsdien noemen de inwoners hem 'de Chinees' en nog vele jaren later kondigt hij aan terug te keren. Zijn oude schoolkameraden, die inmiddels 18-jarige dochters hadden, wachten hem op en in de kroeg vertelt Richard aan hen dat hij op zoek is naar iemand om mee te trouwen. Uiteindelijk valt zijn oog op de jonge en stille Eva Stieger en samen reizen ze naar Hongkong. In de jaren erna horen ze echter steeds minder van het koppel, totdat op een dag blijkt dat Eva ineens teruggekeerd is. Ze wil aan niemand, zelfs niet haar ouders zeggen wat er is gebeurd, waardoor iedereen in het stadje ervan uitgaat dat Richard vreemdgegaan is en dat Eva daarom China heeft verlaten. Uiteindelijk komt ook Richard terug naar zijn geboorteplaats en dan blijkt dat het juist Eva is die geflirt heeft met een andere man (maar ook niet meer dan dat) en dat ze uit schaamte is weggegaan. Richard geeft aan dat hij alle

gebeurtenissen het liefst wil vergeten en na lang getwijfel kan Eva dat ook, waarna ze samen in het stadje blijven wonen.

Nr. 278: *Tonia* (1917)

Tonia gaat over een gelijknamig, Italiaans boerenmeisje dat eigenlijk elke vorm van arbeid verafschuwt en liever rijk zou zijn en mooie kleren zou willen dragen. Op een dag vindt ze een goudgele sluier, waarschijnlijk verloren door iemand van de rijkere families uit de streek. Bang om het kwijt te raken als ze het aan haar ouders geeft, verstoppt ze het in de stal, vlak voordat Linko, die een oogje op haar heeft, binnenkomt. Later vraagt ze aan haar grootvader Nonno, die vroeger smokkelaar is geweest en de enige is die ze wel echt mag, wat ze met de sluier moet doen. Hij adviseert haar om het te verpanden bij de Presto in de stad, zodat ze er wat geld aan overhoudt. Het plan slaagt en Tonia houdt er zeven francs aan over, die ze ook verstoppt, maar waardoor ze wel steeds meer naast haar schoenen begint te lopen. Ondertussen geeft Tonia's vader Linko toestemming voor een huwelijk, maar tegelijkertijd krijgt Tonia in de gaten dat Nonno haar kan chanteren, wat ook gebeurt. Beetje bij beetje steekt ze haar francs in tabak voor haar grootvader totdat het geld op is. Vervolgens steelt ze al het geld uit het kerkkistje, dat haar vader vanwege een rouleersysteem sinds kort bewaart, en gebruikt dat geld om kwalitatief goede tabak te kopen voor Nonno in ruil voor dat hij definitief niet zal doorvertellen dat Tonia stiekem een dure sluier verstoppt. Daarna overheerst bij Tonia een schuldgevoel en omdat ze haar taken slecht uitvoert, mag ze ook niet naar de stad om met het resterende kerkgeld de sluier terug te kopen. Daarom overtuigt ze haar brave en oudste zus Camilla met een smoes om in haar plaats te gaan. Camilla wordt echter opgepakt, omdat de politie denkt dat zij de sluier gestolen heeft. Tegelijkertijd wordt ook de diefstal van het kerkkistje ontdekt en niet veel later gaat Nonno bijna dood, omdat hij Tonia wil slaan voor haar daden, maar mist en daardoor ongelukkig op de grond valt. Uiteindelijk vist Linko uit wie de echte dief is en wil hij niet meer met Tonia trouwen, waarna zij de bak indraait.

Nr. 281: *De waardin van de herberg bij de brug* (1917)

In een bos in de buurt van een dorpje aan de Duitse rivier de Lahn woont een oude houtvester en weduwnaar met zijn 18-jarige dochter Nora. Ook woont Koenraad, die zijn leerling is, sinds een jaar bij hen. Stiekem zou hij graag zien dat Koenraad en Nora gaan trouwen, maar Nora heeft hem een dag eerder afgewezen, omdat ze niet de rest van haar leven in het bos wil blijven wonen. Dan komt Koenraad in paniek binnen en blijkt dat Nora's vader door stropers is

vermoord. Drie weken later is het huis van de houtvester op wens van Nora verkocht en zal er een nieuwe houtvester met zijn gezin gaan wonen, terwijl Nora de wijde wereld intrekt op zoek naar geld en geluk. Wanneer het lente begint te worden, dreigt de rivier door smeltwater en ijsblokken uit haar oevers te treden en worden de bewoners uit het lagergelegen gedeelte van het dorp geëvacueerd. In een hogergelegen stuk van het dorp staat vlakbij een brug een herberg, die uitgebaat wordt door de vrekkige Matthias Löffler. Wetende dat hem niks kan gebeuren schenkt hij de boeren, van wie hij ook nog eens de pachtheer is, nog een extra borrel in en schrijft hij er stiekem een paar extra bij op hun rekening. Alhoewel zijn vrouw ook recentelijk is overleden, staat er al een nieuwe vrouw achter de bar, namelijk Nora, die nog niet heel ver gekomen is in haar weg naar geluk. Toch weet ze dat Matthias door zijn herberg en verpachte akkers veel geld heeft en op een gegeven moment gaan ze dan ook trouwen. Uiteindelijk krijgen ze samen een dochter en Nora geniet van al het geld dat ze kan spenderen. Matthias wordt er steeds bozer om en laat zelfs in de krant zetten dat de winkeliers in de stad niks meer voor Nora op zijn rekening mogen zetten. Ondertussen wordt Nora magerder, krijgt ze een miskraam en voelt ze zich ongelukkig. Zo'n twee jaar nadat ze met Matthias getrouwd is, overlijdt ze en wordt ze begraven naast haar ouders. Vlak na de begrafenis komt Koenraad aangelopen die een roos op Nora's graf neergelegd. Het verhaal eindigt met de mededeling dat hij de enige is die boven haar graf gehuild heeft.

Nr. 284: *De bonte vlinder* (1917)

Op een zomers dansfeest in het Zwitsere woud van Sauvabelin wacht Edmund First totdat hij mag dansen met Marguerite Pinson. Hij is al langer verliefd op haar en probeert dit al een tijdje met bloemen en andere kleine presentjes duidelijk te maken aan haar. Wanneer het tijd is voor hun dans, gaat hij naar haar toe. Op dat moment loopt er net een jongeman bij haar weg en Marguerite vertelt Edmund dat ze door hem ten huwelijk is gevraagd, maar dat ze hem heeft afgewezen en dat ze dat ook zal doen als hij de dag erna bij haar vader langs zal komen, omdat ze verliefd is op Edmund. Edmund kan zijn oren niet geloven, bekent haar de liefde, maar voordat Marguerite daarop kan reageren is het tijd voor hun dans en daarna moet Marguerite met haar moeder naar huis. De volgende dag gaat Edmund zelf naar Marguerites vader en deze geeft hem daarop zijn toestemming om met zijn dochter te trouwen. Ze trekken de hele zomer met elkaar op, waarna Edmund terug naar Duitsland moet om zijn studie in de theologie af te maken. Ze houden briefcontact, maar naarmate de tijd vordert, wordt dit steeds minder totdat Marguerite per brief te kennen geeft dat ze niet meer van hem houdt. Edmund wordt daarop boos, kan zich niet meer concentreren op zijn studie en vertrekt naar een grotere stad om daar

te gaan feesten. Daar verkwanselt hij steeds meer zijn idealen en krijgt hij een keer een woordenwisseling met een van zijn vrienden, Erich Webb, over Marguerite, waarop hij hem uitdaagt voor een duel. Voordat dit echter kan plaatsvinden, wordt Edmund erg ziek en wanneer hij na een lange tijd eindelijk weer beter wordt, leggen Erich en Edmund hun ruzie bij en raakt hij goed bevriend met Elisabeth, die bij Erichs familie in huis woont. Edmund maakt ondertussen zijn studie af en begint in te zien dat hij eigenlijk verliefd is op Elisabeth en zelfs met haar zou willen trouwen. Omdat hij eerst aan de buitenwereld wil bewijzen dat hij zijn teruggevonden idealen nog steeds hoog kan houden, besluit hij als onderwijzer rond te reizen. Als hij na een jaar op de terugweg is, komt hij door het plaatsje waar Marguerite woont. Daar krijgt hij van Marguerites moeder te horen dat haar man vlak na Edmunds vertrek is overleden en om de papierzaak van de familie draaiende te houden, was Marguerite genoodzaakt te trouwen. Uiteindelijk ging de zaak alsnog failliet en werd Marguerite verlaten door haar man om niet veel later te overlijden tijdens de geboorte van hun dochter. Als Edmund even later bij zijn hotel terugkomt, krijgt hij een brief waarin staat dat Elisabeth en Erich zijn verloofd. Huilend ziet Edmund dit als een straf en beproeving, waarop hij terugkeert naar Marguerites moeder en belooft om voor haar kleindochter te zorgen, die hij Elisabeth noemt. Daarna wordt hij predikant in een dorpje vlakbij zijn geboorteplaats en besteedt hij al zijn liefde aan de jonge Elisabeth.

Nr. 298: *Haar laatste betrekking* (1918)

Emma Wieringen heeft van haar 17de tot haar 47ste afwisselend gewerkt als kinderjuffrouw, huishulp en gezelschapsdame. Als haar vader niet zo vroeg was gestorven, dan had ze voor onderwijzeres kunnen studeren, maar in plaats van lange zomervakanties te hebben gehad, heeft ze haar hele werkende leven altijd wel in dienst van anderen moeten stellen. Ze had gehoopt om nog enkele jaren te kunnen werken voor haar nieuwste werkgever en zijn familie, zodat ze dan genoeg geld had gespaard om dan eindelijk eens voor haarzelf te kunnen gaan leven, maar de familie keert onverwacht terug naar Indië. Daarom vraagt ze aan haar broer Jan, die haar geld voor haar beheerde, hoe het staat met haar lijfrente die op haar 55ste zou worden uitgekeerd. Deze legt haar uit dat ze, doordat ze nog voor acht jaar premie moet betalen, daaraan nog best wel wat geld kwijt zal zijn, waardoor hij Emma adviseert om of bij de familie te komen wonen of om toch nog ergens te gaan werken. Met haar onafhankelijkheidsideaal en haar droom van het hebben van een eigen huisje op het oog kiest ze voor het laatste. Ze plaatst een advertentie in de krant en krijgt onder andere een brief terug van de gepensioneerde majoor Frans Tersteeg van het Oost-Indische leger, die een gezelschapsdame zoekt. Daar gaat ze op in

en alhoewel de soms bromberige majoor af en toe avances probeert te maken, houdt Emma het zo zakelijk mogelijk, waardoor het er soms moeizaam aan toegaat in het huis. Drie maanden later krijgt de majoor een brief van zijn nicht Gonne die op doktersadvies zeelucht binnen moet krijgen en die daarom graag voor een maand bij de majoor in Den Haag zou willen logeren. Emma biedt daarop haar eigen kamer in het huis van majoor aan, terwijl zij zelf in het kabinetje zal slapen. Wanneer Gonne arriveert, komt Emma erachter dat ze een druk en pretentieuze juffertje is, waardoor ze het idee krijgt dat haar eigen rustige uitstraling het beter zal doen bij de majoor. Daar heeft ze gelijk in, want ondanks dat de nog altijd ongetrouwde Gonne op een gegeven moment plannen heeft om de vrouw van haar neef te worden, zodat ze eindelijk geen juffrouw maar mevrouw is en van zijn huis en geld gebruik kan maken, gaat de majoor hier niet op in. Wanneer Gonne haar pogingen staakt en vertrokken is, maakt de majoor aan Emma duidelijk dat hij met haar wil trouwen en Emma gaat hierop in, ook al moet ze zelf nog wennen aan het hele idee dat er nu mensen in dienst van haar zullen staan en dat ze onder andere een bruiloft voor haarzelf zal hebben. Ze denkt aan een mooi en groot feest, maar de majoor helpt haar al snel uit die droom, omdat hij, de brombeer die hij soms is, geen zin heeft in al die extra fratsels. Daardoor concludeert Emma dat het mevrrouwschap wellicht niet zo idealistisch zal zijn als ze dacht en dat haar laatste betrekking misschien wel de moeilijkste zal zijn.

Bijlage III: alle recensies F. Hendrichs over *Voor den coupé*

Alle onderstaande afbeeldingen staan op numerieke volgorde van waarop de *Voor den coupé*-deeltjes zijn uitgekomen. De recensies zijn afkomstig uit de drie boeken van pater F. Hendrichs (1912, 1913 & 1917) waarin zijn boekbeoordelingen, die hij ooit voor *De Tijd* heeft geschreven.

118. HET GEHEIM VAN WILGENBEEK. *Austin Freeman*. — **Bruna**, Utrecht.
Een echt mooi dingetje. Los, vlug geschreven, origineel en het slot is bepaald treffend. De rol van mevrouw Charter is, hoe klein 't boekje zij, zeer goed behandeld.

62. EEN GELUKKIGE VERGISSING. *A. S. H. B.* — **Bruna**, Utrecht.
Aardig. Een klein boekje met een leuke intrige. — De hoofdfiguur is zeer goed geteekend.

61. EEN ZELDZAAM TWEEGEVECHT. *Sacher Masoch*. — **Bruna**, Utrecht.
Niet voor iedereen, doch niet kwaad. — Het verhaal loopt goed en voor ontwikkelde lezers zou ik 't niet afkeuren.

80. HUZARENSTREKEN. *Van Lychdorff*. — **Bruna**, Utrecht.
De titel geeft den inhoud goed weer; een complement voor de huzaren is 't anders niet. Wel wat ruw doch onschuldig.

87. BLANK EN BRUIN. *Bruyère*. — **Bruna**, Utrecht.
Blank is een man van het witte en bruin een vrouw van het gekleurde ras. Dienst en wederdienst. — Dat ze juist bruin en blank zijn de twee, die mekaar helpen, doet aan 't karakter der hulpbetooning weinig af. — Een goed, tamelijk aardig boekje. Er staat echter een tweede novelletje in 't boekje, waardoor het beslist afkeurenswaardig is.

81. GETROOST. *J. Jacobsen*. — **Bruna**, Utrecht.
Die Mogens is op een rare manier getroost; zijn meisje komt om in de vlammen en hij huwt een ander; doch die verhouding is zoo zonderling idyllisch en phantastisch, dat ik ze ongezond vind. Ik weet niet, wat die schrijver wil. Wat de troost is, blijkt niet. Overigens geen boekje voor iedereen.

77. DE VERLOVING VAN DR. GREATRIX. *Grant-Allen*. — **Bruna**, Utrecht.
Gelukkig gaan niet alle verlovings met zooveel moeilijkheden gepaard, maar deze is dan ook een geheel bijzondere. Niet kwaad bedacht. — Onschuldig.

98. BELLA. *Elvira*. — **Bruna**, Utrecht.
Een dame uit den hoogsten stand, die er met een armen blinde van door gaat en zich later, als de blinde haar niet geheel bevredigt, verdrinkt. Een nare geschiedenis in gehakt-stroo-hollandsch. Een slecht boek.

95. DE GOUDEN ARMBAND. *I. H. M.* — **Bruna**, Utrecht.
Dit is een onbeduidend verhaaltje, doch dat ook, zonder pretentie, zich niet roman doch novelle noemt. — Voor de coupé is het geschikte leetuur. — Toch is het wel erg gewoon en onbelangrijk, ook voor eene „novelle”.

100. UIT DONKERST LONDEN. *Marie Corelli*. — **Bruna**, Utrecht.
Dit is goed geschreven, tragisch en naar de natuur geteekend. Doch ik zou het boekje niet durven aanbevelen, daar dit donkerste Londen zelf voor de meeste menschen maar in het duister blijven moet.

136. HYACINTH'S VROUW. — **Bruna**, Utrecht.

Schrijver onbekend. Jammer, dat het boekje aanvangt met zoo'n erg rare verhouding van Mijnheer Hyacinth. Anders verder een leuk boekje. Voor volwassenen zal ik het niet afkeuren. Er staan aardige zinnen in en 't is vlot geschreven.

123. DE PRIMUS. *Clara Viebig.* — **Bruna**, Utrecht.

Een onware en onedele, om niet te zeggen gemeene, voorstelling. Een jong zeer knap priester, die in zijn dorp zijn eerste H. Mis komt doen en nu te groot is om zijn eigen moeder, een arme vrouw, te willen kennen. Waar haalt Clara Viebig toch al dit vuil tegen de Katholieken vandaan? Is 't domheid of haat?

176. DE DROOM VAN MEVROUW HOLDENSHAIR. *C. Ainsworth.* — **Bruna**, Utrecht.

Een klein, maar spannend verhaal. Ainsworth heeft overigens een goeden naam. Hoe de misdaad uitkomt door den droom eener vrouw, is wel iets heel eigenaardigs. Goed.

109. HET STEENEN MASKER. *F. C. Oberg.* — **Bruna**, Utrecht.

Een aardig verhaaltje, waarin het geheimzinnige van een Engelsch ridder-sprookje goed is geschakeerd. 't Is maar een klein dingske, maar 't is niet onverdienstelijk.

107. DE VADER. *Clara Viebig.* — **Bruna**, Utrecht.

Een boekje, dat, kan men 't anders van deze schrijfster verwachten, een hatelijk licht werpt op het katholieke leven. De geschiedenis zelve is ook lang niet geschikt voor iedereen. Het slot is griezelig: een vader, die zijn zoon wurgt. Dat is mij te kras.

174. PRUNELLA OP DE RENBAAN. *Ch. Carvice.* — **Bruna**, Utrecht.

Een alleraardigst boekje vol kleur en leven. De rijke Kitty, die ineens voor jokey speelt op de ontembare Prunella is een vermakelijke en aantrekkelijke type. — Goed.

145. KONING LEAR. *W. Harb.* — **Bruna**, Utrecht.

Een klein boekje maar, doch wat mooi in elkander zit. Het is goed. 't Gaat over een arme souffleuse, die eensklaps de kennis blijkt van een wereld-beroemd acteur. Het is een werkelijk mooi klein dingetje.

199. OP HET SPOOR VAN MANOLESCU. — **Bruna**, Utrecht.

Een klein, aardig detectief-verhaaltje zonder bloederige overdrijvingen. Deze gannef, die telkens aan de politie ontsnapt, is een handige baas!

231. DE HANDSCHOEN. *L. Breukendorf.* — **Bruna**, Utrecht.

Een aardig, goed boekje. Veel spanning is er niet in, maar 't is ook maar als een „voor de coupé” bedoeld; en als zoodanig is het geslaagd.

21. DE AFLOSSING. *Homo.* — **Bruna**, Utrecht. 0.10.

Een goed boekje voor volwassenen; aardig verteld, zonder veel verheffing, maar natuurlijk en zuiver gevoeld. 't Is echter meer een schets dan een novelle.

18. FRANS V. STOCHEM EN Z. VROUW. *Bernard Verhoeff.* — **Bruna**, Utr. 0.20.

Dit is geen onderwerp voor kinderen, voor volwassenen is 't een heel goed boekje; klein maar fijn, leuk, pittig, menschkundig, hier en daar bepaald geestig. In één punt vergist de schrijver zich: de ideelooze, stokvischachtige huwelijks-opvatting van Dora is heelemaal niet middeleeuwsch; lijkt er niet op.

281. GESCHEIDEN. *Leon. Pany.* — **Bruna**, Utrecht.

Een zacht gevoeld, aardig boekje. — Charlotte, de hoofdfiguur, is goed geschetst. Niet voor kinderen.

33. DE HAND VAN BARBARA UTH. *F. C. Oberg.* — **Bruna**, Utrecht. 0.10.

Voor volwassenen. Een aardige, goed gevonden spook-geschiedenis. Niet voor kinderen.

46. NINETTE VAN DE FOLIES BERGERES. — **Bruna**, Utrecht.

Ninette is echt Parijsch artiestje, maar een edelmoedig karakter bij al haar opgewondenheid en eigenaardigheid. Het tweede stukje in dit boekje „Omen”, deugt niet; ’t was met een kleine wijziging goed te maken, — jammer! Nu moet ik het geheel afraden!

57. DE VONDELING. *Louise Stratenus.* — **Bruna**, Utrecht. 0.10.

Eene novelle, die wat inhoud, vorm, inkleeding betreft wel zooveel geeft als men van een klein boekje verwachten kan. Een mooi, zacht, weldadig verhaal.

76. MIJNHEER EN MEVROUW PARVENU. *Bern. Verhoeff.* — **Bruna**, Utr. 0.10.

Een aardig boekje en dat zeer onschuldig is ook. Van dezen schrijver heb ik al meer frissche, pakkende novelletjes ontmoet. Wel aardig die schrijver. Hij heeft een prettigen kijk op het leven. Hij moet p. 49 van dit boekje eens na lezen, regel 7—8 van onderen, daar was hij in de war.

109. OM DE EER TE DEDDEN. — A. W. **Bruna**, Utrecht. 0.10.

Een greep uit het militaire leven; een majoor, die een hoevenstreek ontdekt van zijn vriend Kapitein Burle en hem daagt op een tweegevecht na een opzettelijke belediging; hij doorsteekt hem en de eer van zijn vriend is gered. Vreemde ideeën, nog van de goddeloosheid van het duel gezwezen. Enkel voor volwassen menschen kan dit boekje er even door; om meer dan een reden niet goed te keuren; aan te bevelen volstrekt niet.

140. STEMRECHT VOOR VROUWEN. *N. N.* — A. W. **Bruna**, Utrecht. 0.10.

Voor volwassenen een aardig en goed boekje. Mevrouw Boschhagen loopt er leuk en ongezoekt in.

244. DE FAKIR. *Louise Stratenus.* — A. W. **Bruna**, Utrecht. 0.10.

Dit is als „Voor de coupé” luchtig bedoeld en zoo moet ’t worden opgevat. Een in die mate betooverend wezen ware anders tamelijk onwaarschijnlijk. Het boekje is los, prettig geschreven... de stof wat vreemd.

74. EEN MISLUKTE SPEELPARTIJ. *Annie Foore.* — A. W. **Bruna**, Utrecht.

Dit is een rein, fijn boekje. Het thema is aandoenlijk en bijzonder mooi behandeld. Hier is een uitmuntende schrijfster aan het woord.

143. DE NIEUWE BAZAAR VAN BENSDALE. *R. Barr.* — A. W. **Bruna**, Utrecht.

Een dier aardige en gevatte humoristische schetsen van Barr, die den oolijken en gladden jongen Lord Stranleigh zoo treffend en raak voorstellen. Dit boekje heb ik met groot genoegen gelezen.

142. EEN VREESELIJKE TOESTAND. *Annie Foore.* — A. W. **Bruna** & Zn., Utrecht.

Een aardig, goed geschreven voor de coupé.... Wat Annie Foore, die het weten kan, van zoo’n Indische verschrikkelijkheid vertelt, zou je den lust wel benemen er heen te gaan als je dien had! Aan jonge enthousiasten aanbevolen!....

49. JASON. *B. M. Croker.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Klein, maar aardig. — Wat loopen die heeren er kostelijk in! Een echte voor de coupé.... En doodonschuldig!
6. EERBIEDIGT DE WETTEN. *R. Barr.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Weer een dier allerleukste invallen van den humorist Barr; een zeldzaam handig en brutaal stukje van zijn held, den jongen Lord Strangleigh.
40. LORD STRANLEIGH OP VACANTIE. *R. Barr.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Dit is een los en gutig No. „Voor de coupé”. Zeer goed verteld en vertaald door Mia Badeux. Barr heeft een onbetwistbaar talent om zijn held belangwekkend en aantrekkelijk te maken.
152. DE AMATEUR-PHOTOGRAAF. *Thomas Glahn.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Dat is een geel aardige, goed geschrevene, pikante schets. Bij de andere gevoegd, die ik het genoeg had uit deze serie kleine boekjes goed te keuren, krijgt men langzamerhand een verzameling kleine verhalen, die bepaald heel verfrisschende en soms treffende momenten bieden
122. HET OUDE HUIS. *Lilly Rozendoorn.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Maar een klein boekje, doch echt mooi. — Keurig beschreven en fijn, teer, diep gevoeld is het ervaren van Molly, de tooneelspeelster.Haar tragische weemoed op het eind van het kleine verhaal is even aangrijpend als de gebeurtenissen, die haar meer en meer van haar lief moedertje en haar zieke zuster vervreemden. Stellig zal dit oorspronkelijke boekje aandacht trekken, het is verdienstelijk werk.
125. EEN GEIMZINNIGE MISDAAD? *Aug. Grover.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Een klein boekje, dat gerust mag worden gelezen. De misdaad is zeker zeer geheimzinnig en de oplossing komt bepaald erg onverwacht. Goede reis-lectuur is het.
65. ELIZA". *Constantin Flood.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Een klein goed-geschreven verhaal, dat onschuldig is en boeiend. Het reine karakter van Elisa, haar liefde voor man en kinderen doen zeer weldadig aan.
34. NERVEUS. *E. Eckstein.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Ik wou, dat ik Eckstein kon ontmoeten, om hem te zeggen, hoe 'n onbetaalbaren kerel ik hem vind, en hoe ik hem dank voor de pyramidale pret, die me zijn boekje bezorgd heeft! Vooral de eerste helft is heel onbedaarlijk grappig.... De vertaling is uitstekend, de humoristische toon is prachtig getroffen. Menig boekje of boek, waarvan de vertaler zich aanmeldt, wekt minder den lust op dien vertaler geluk te wenschen, dan dit eenvoudig verhaaltje, waarvan de overzetter zich al te bescheiden verbergt....
91. DE KLOKKENOOM. *Olga Wolhbrück.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Maar een klein verhaal, doch hoe lief en teer! Fijn om vóór te lezen....
157. TONIA. Door *Ouida.* — A. W. Bruna, Utrecht.
Een boek vol scherpe tragiek en bruisend volksleven. Uitmuntend vertaald.